

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ ADLI ESERİNDE
HZ. MUSA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Bilgihan KALKAN**

**Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER

MAYIS 2018

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ ADLI ESERİNDE
HZ. MUSA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Bilgihan KALKAN (127213011)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez --/--/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 102 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 12/04/2018 tarihinde aşağıda ismi yazılı tez danışmanım tarafından şahsıma iletilen TURNİTİN intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : BİLGİHAN KALKAN
Öğrenci Numarası : 127213011
Ana Bilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER
12.04.2018

ÖNSÖZ

Mevlânâ, tasavvuf tarihinin en mümtaz şahsiyetlerinden biri olup, eserleri de İslâm kültürünün en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Mevlânâ'nın eserleri içinde *Mesnevî*'nin en önemli özelliklerinden biri de içerisinde hikâyelerin ve peygamber kıssalarının oldukça geniş bir yer tutmasıdır. Bu tezde özel olarak, *Mesnevî*'de yer alan peygamber kıssaları içerisinde kendisine en çok atıfta bulunulan Hz. Musa kıssası araştırılmıştır. Mevlânâ'nın Hz. Musa ve kıssada bahsi geçen diğer şahsiyetlere ve Hz. Musa'nın mucizelerine yüklediği anlamlar ve kıssayı yorumlama biçimi ortaya konulduğunda, genelde onun *Mesnevî*'sinde sıkça yer bulan kıssalar ile anlatım metoduna ışık tutacaktır. *Mesnevî*'de Mevlânâ tarafından sunulan kısa veya hikâyeyi okuma tekniği, sûret ile mânâ, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkilerin çözümlenmesinde saklıdır.

Bu çalışmada Hz. Musa kıssasının *Mesnevî*'de nasıl ele alındığından hareketle, Mevlânâ özelinde sûfîlerin Kur'an kıssalarına bakış açılarını ve peygamberlerin hayat hikâyelerini nasıl değerlendirdiklerini göstermeye çalışacağız. Bu minvalde tez, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur'an kıssaları hakkında genel bilgiler verilerek, Kur'an kıssalarının dili, anlaşılma problemleri, söz konusu kıssaların fonksiyonları hakkında genel bilgiler verilerek, Kur'an *Mesnevî* ilişkisi, *Mesnevî*'de kıssaların fonksiyonu ve söz konusu eserde özellikle peygamber kıssalarının ele alınış biçimi izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Hz. Musa'nın kıssada bahsi geçen mucizelerine *Mesnevî*'de yapılan izahlar anlatılmaya gayret edilmiştir. Üçüncü bölümde Hz. Musa ve kıssada bahsi geçen diğer şahsiyetler *Mesnevî*'de yer alış biçimi ile ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Mevlânâ'nın Hz. Musa kıssası ile seyr-ü süluk, mürid-mürşid ilişkisi, ledünnî ilim, fenâ makamı vb. tasavvufî hayatın temel argümanları arasında kurduğu bağlantılar izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu vesileyle tezin son şeklini almasında katkılarını eksik etmeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram Başer'e ve çalışmamın başından beri desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Murat Özel'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders dönemi boyunca kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. M. Tahir Yaren, Doç. Dr. Muharrem Önder ve Dr. Öğr. Üyesi Salim Sancaklı hocalarıma ve tez yazımı aşamasında benden maddi-manevi desteklerini esirgemeyen eşim ve üç oğluma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın tasavvuf alanında yapılacak araştırmalara mütevazı bir katkı sunmasını temenni ederim.

Bilgihan Kalkan
Yalova, Nisan 2018

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı	1
II. Çalışmanın Amacı ve Önemi	1
III. Çalışmada İzlenilen Yöntem ve Literatür Değerlendirmesi	2

BÖLÜM 1: KUR'AN'DA VE MESNEVÎ'DE KISSALAR VE SEMBOLİK DİL

1.1. Kur'an Kıssalarının Dili.....	4
1.1.1. Kur'an Kıssalarının Sembolik Dili:.....	5
1.1.2. Lafız-Mâna İlişkisi ve Kıssalarda İşâretin Delaleti	7
1.2. Kur'an Kıssaları ile İlgili Genel Bilgiler	8
1.2.1. Kıssaların Fonksiyonları / Gayeleri.....	11
1.3. Mesnevî'nin Muhtevası ve Üslûbu	14
1.3.1. Kur'an ve Mesnevî	16
1.3.2. Mesnevî'de Peygamberler	17
1.3.3. Mesnevî'de Kıssalar ve Hz. Musa Kıssası	21

BÖLÜM 2: MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE MUCİZELERİ

2.1. Mesnevî'ye Göre Hz. Musa'nın Vasıfları.....	24
2.1.1. Hz. Musa ile Hz. Muhammed ve Hz. Ali Mukayesesi	28
2.2. Hz. Musa'nın Mucizelerine Mesnevî'de Yapılan İzahlar	31
2.2.1. Hz. Musâ'nın Asâsı (Asây-ı Musa)	35
2.2.2. Hz. Musa'nın Eli: Yed-i Beyzâ	44
2.2.3. Hz. Musa (Ateş) Ağacı	45
2.2.4. Hz. Musa ve Tur Dağı	47
2.2.5. Hz. Musa ve Nil Nehri	49

BÖLÜM 3: MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE DİĞERLERİ

3.1. Hz. Musa Kıssasında Bahsi Geçen Bazı Şahsiyetlere Mesnevî'de Yapılan İzahlar ..	55
3.1.1. Hz. Musa ve Hızır	56
3.1.2. Hz. Musa ve Firavun	59
3.1.3. Hz. Musa ve Sihirbazlar	72
3.1.4. Hz. Musa ve Samirî / Karun	75
3.1.5. Hz. Musa ve Haman	77
3.1.6. Hz. Musa ve İsrailoğulları	79

BÖLÜM 4: MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE TASAVVUFÎ MESELELER

4.1.1. Hz. Musa ve Seyr ü Sülûk	81
4.1.2. Hz. Musa ve Tasavvufî Edep.....	83
4.1.3. Hz. Musa ve İnsan-ı Kâmil.....	84
4.1.4. Hz. Musa ve Sâlik.....	91
4.1.5. Hz. Musa ve Ledünnî İlim.....	94
4.1.6. Hz. Musa ve Tecellî-i Zât veya Fenâ Makamı	95
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ	109

KISALTMALAR LİSTESİ

ae.	: Aynı Eser
age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Madde / makale
as.	: Aleyhisselam
b.	: ibn-i (bin)
bas.	: Basımevi
bkz.	: Bakınız
by.	: Beyit
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
dağ.	: Dağıtım
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
göz. geç.	: Gözden Geçiren
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ktb.	: Kitabevi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı/Basımevi
neş.	: Neşriyat
no:	: Numara
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şrh.	: Şerh
tsz.	: Basım tarihi yok/tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTDK	: Türk Tarih Dil Kurumu
yay.	: Yayınevi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sâire

ÖZET

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: “Mevlânâ’nın <i>Mesnevî</i> Adlı Eserinde Hz. Musa”	
Tezin Yazarı: Bilgihan KALKAN	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayram BAŞER
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: VII (Ön Kısım) + 109 (Tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Kur’an-ı Kerim’de yer alan peygamber kıssaları arasında en fazla bahsi geçen kıssa Hz. Musa kıssasıdır. Mevlânâ’nın <i>Mesnevî</i> adlı eserinde yer alan peygamber kıssaları da gözden geçirildiğinde aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. <i>Mesnevî</i>’deki yeri bakımından Hz. Musa kıssası, tasavvufî düşüncenin ve uygulamaların esasını oluşturan argümanların yoğun bir şekilde işlendiği ana konulardan biridir. Bu nedenle <i>Mesnevî</i>’de Hz. Musa’yı incelemek, Mevlana’nın tasavvuf anlayışını ortaya koymak bakımından önemlidir. Mevlânâ’nın Hz. Musa kıssasına dair izahlarını ortaya koyan bu çalışma ile hedefimiz, öncelikle Mevlânâ’nın peygamber kıssaları hakkındaki özgün değerlendirmelerini tespit etmek; ardından sûfîlerin peygamber kıssalarına bakış açıları ve getirdikleri irfânî yorumları açıklığa kavuşturaktır. Bu çerçevede çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur’ân’da ve <i>Mesnevî</i>’de kıssalar ile sembolik dil arasındaki ilişki incelenmiştir. İkinci bölüm, Hz. Musa’nın mucizelerine, üçüncü bölüm Hz. Musa ve hayatı boyunca irtibatlı olduğu bazı şahsiyetlere, dördüncü bölüm ise Hz. Musa’dan hareketle tasavvuf meselelerin ele alınışına ayrılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlânâ, <i>Mesnevî</i> , Kıssa, Peygamber, Hz. Musa	

SUMMARY

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: “The Prophet Moses in Rumi’s <i>Mathnawi</i> ”	
Thesis Author: Bilgihan KALKAN	Advisor: Dr. Hacı Bayram BAŞER
Date of Acceptance:	Total Number of Pages: VII (pretext) + 109 (thesis)
Department: Basic Islamic Sciences	Field of Study: Basic Islamic Sciences
Among all the parables of prophets in Quran, the most mentioned one is parable of Moses. When the parables of prophets in Rumi’s <i>Mathnawi</i> are reviewed, the same situation is also seen. According to <i>Mathnawi</i>, parable of Moses is one of the main topics with it’s arguments which are the bases of Sufistic thought and implementation. So analyzing Moses in <i>Mathnawi</i> is important to reveal Rumi’s understanding of Sufism. With this study that reveals Rumi’s explanations about parable of Moses, our aim is firstly to determine Rumi’s original consideration about parables of prophets, and then to enlighten Sufis’ perspective about parables of prophets and Sufistic comments they made. So the study has an entry and four parts. In the first part, relation between parables in Quran and <i>Mathnawi</i>; and symbolic language. In the second part miracles of Moses, in the third part Moses and people he interacted along his life, and in the fourth part approachment to Sufistic issues according to Moses were taken part.	
Keywords: Sufism, Rumi, <i>Mathnawi</i> , parable, prophet, Moses	

GİRİŞ

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) şiir formunda hazırlanmış, tasavvufun özünü açıklayan, hacim açısından en büyük ve en ünlü eseri olarak tanımlayabileceğimiz *Mesnevî*'nin en önemli özelliği, içerisinde birden fazla mesaj barındıran hikâyeler ve kıssalar ihtiva etmesidir. Söz konusu hikâye ve kıssalar *Mesnevî*'yi tasavvuf öğretisinin açıklanmasına getirdiği katkı ve yorumlar bağlamında eşsiz bir kaynağa dönüştürmektedir. Bunlar içerisinde peygamber kıssaları, peygamber kıssaları içerisinde ise Hz. Musa kıssası ve bu kıssa ile ilintili şahsiyetlerin yer aldığı kısımlar ayrıca önemli bir yer tutmaktadır. Sûfilerin bazı tasavvufî meseleleri izah edebilmek için Hızır ile ilgili ayetlerin yer aldığı bölümler başta olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette hayat hikâyesine yer verilen Hz. Musa'ya sıkça atıf yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle *Mesnevî*'de yapılan izahlar üzerinden Hz. Musa'yı anlamaya çalışmak, tasavvufun kimliğini ve meselelere getirdiği farklı yorumları ile tasavvufî bakış açısını anlayabilmek için bize çok büyük imkânlar sunabilir.

I. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Keşfe dayalı bilgi yöntemi ile elde ettikleri hakikatler ekseninde bir dünya görüşüne sahip olan bir disiplin olarak tasavvufun, dinin temel konuları hakkında, diğer İslâmî disiplinlerden farklı yorum ve açılımlar sağladığı söylenebilir. Mahiyeti ve konusu gereği farklı bir epistemolojik sistemde hareket edilmesi, tasavvufî düşüncede diğer İslâmî disiplinlerden farklı bir terminoloji ve izah şekli ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta Affî'nin de işaret ettiği üzere sûfilerin yaklaşımlarını İslâm düşüncesi içerisinde ruhî bir devrim olarak nitelemek mümkündür.¹

Kuşkusuz tasavvufun, İslâm düşüncesine getirmiş olduğu bütün yeni boyut ve açılımların bir tezin sınırları içinde ortaya konulabilmesi pek de mümkün değildir *Mesnevî*'de peygamber kıssalarına çok fazla yer verilmiş olması, onların tasavvufî yorumlarının daha kapsamlı bir çalışmayı gerektireceği, Kur'an'da ve *Mesnevî*'de diğer peygamberlere kıyasla daha fazla yer alan, daha da önemlisi söz konusu kıssanın tasavvufî düşüncenin ve uygulama esaslarının bel kemiğini oluşturan önemli argümanlar içermesi, ayrıca ele alınan konunun kendi içinde bir bütünlük taşıması ve tezimizin sınırlarını çok fazla zorlamaması için *Mesnevî*'de Hz. Musa Kıssası üzerinde çalışmayı uygun gördük. Bunun yanı sıra kıssada yer alan özel bir mesaj veya mecazî bir mânâ taşıyan bazı kişi, yer veya nesneler, *Mesnevî*'de kendilerine yüklenen mana çeşitliliğini toplu bir şekilde bulabilmek ve birbirleri ile karşılaştırabilmek bakımından bir başlık altında sunulmaya gayret gösterilmiştir. Sonuç olarak, sûfilerin özellikle sembolik anlatımlar ile örülü olan peygamber kıssalarını değerlendirme ve izah ediş biçimlerini anlamamıza yardımcı olabileceğini düşündüğümüz çalışmamız, Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde Hz. Musa kıssası etrafında yapılan izah ve yorumlar ile sınırlı tutulmuştur.

II. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Kur'an kıssalarının inşâi hususlarını göz ardı ederek, sadece nâzil olduğu dönemin ahvâli

¹ Ebu'l-Alâ Affî, *Tasavvuf: İslam'da Mânevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul, İz yay., 2012, s. 21-25.

hakkında bilgi veren, tarihî ve teolojik bir bilgi kaynağı ve bize ulaşan literal bilgiler haline indirgeyen anlayışların karşısında, İslâm'ın ilk yıllarından bu yana Kur'an'ı bir varlık kaynağı olarak gören ve O'nu içselleştirip yaşamakla ilgilenen sûfilerin bize bıraktığı büyük entelektüel mirasın, önyargılardan uzak bir şekilde tetkik edilmesi gerekmektedir.

Nübüvvet, dinî ve felsefî ilimlerin üzerinde durduğu temel kavram ve konuların başında gelir. Hemen her İslâmî disiplin, bu konuyu, sistemleri içerisinde sağlam bir zemine oturtma gayreti göstermektedir. Sûfilerin, fıkhn ve kelamın nübüvvet ile ilgili izahlarına herhangi bir itirazlarının olmadığını söylemek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Şu var ki, fıkhn ve kelamın yapmış olduğu peygamber tasviri ve konu hakkındaki diğer izahatların, sûfileri tatmin ettiğini söylemek de mümkün görünmemektedir.

Tezimizin amacı, tasavvufun önemli bir klasikleri arasında önemli bir yere hâiz olan Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde Hz. Musa kıssasının yer aldığı beyitlerde kıssanın anlatılış biçimi, konu ile ilgili izah ve yorumlar merkezinde bir çalışma yapmak sureti ile en azından sûfilerin kendilerini nasıl bir zemine oturttuklarını tespit etmek ve peygamber kıssalarını değerlendirirken onları tarihî bağlamından alıp nasıl insanı tanıma ve insan-ı kâmil olmaya giden yolda birer basamak olarak gördüklerini ortaya koymaktır. Bu sayede Mevlânâ'nın eşsiz anlatımı ile Hz. Musa kıssası etrafında *Mesnevî*'de ortaya çıkan özgün yorumlar ile ilgili yapılacak tespitler, günümüz tasavvuf araştırmalarına da katkı sağlayabilecektir.

III. Çalışmada İzlenilen Yöntem ve Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamız, Mevlana'nın *Mesnevî*'sinde Hz. Musa'nın nasıl ele alındığına yönelik bir analiz içerdiği için, Mevlana'nın Hz. Musa hakkında doğrudan ve dolaylı olarak bahsettiği bütün beyitlerin bir envanteri ortaya konmuştur. Ardından bu beyitler, Mevlana'nın yaklaşımını daha iyi tahlil edebilmek için, çeşitli ana ve alt başlıklar altında tasnif edilmiştir. Her bir beytin, Mevlana'nın kendine özgü yorumlarının arkaplanında yatan dinî/tasavvufî duyarlılıklar, *Mesnevî* üzerindeki hem klasik hem de çağdaş çalışma ve araştırmalardan da istifade edilmek suretiyle incelenmeye çalışılmış, bu bakımdan literatür dâhilinde mukayeseli bir yöntem takip edilmeye gayret edilmiştir.

Kuşkusuz *Mesnevî*, İslam kültürü içerisinde en çok bilinen ve yayılan üç-beş ana eserden biridir. Gerek şerhleri gerekse ondan ilham alınarak üretilmiş sayısız klasik ve çağdaş metin bulunmaktadır. Çalışmamızın sınırları göz önünde bulundurulduğunda bu büyük metin üretiminin tamamını tüketmek mümkün değildir. Bu meyanda Mevlana'nın görüş ve yaklaşımlarını en doğru şekilde yansıttığını düşündüğümüz ana eserlere odaklandık. Bu meyanda *Mesnevî*'nin Farsça baskılarından da istifade etmek suretiyle metin içerisindeki referanslarımızda *Mesnevî*'nin en uygun Türkçe çevirilerinden biri sayılan Veled Çelebi İzbudak'ın (1869-1942) çevirisini kullandık. *Mesnevî*'nin bütün beyitlerinin mensur bir tercümesini içeren bu çalışma, 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Tezimizde başka herhangi bir şekilde yazar, şarih vb. detay verilmeden *Mesnevî* şeklinde yaptığımız atıflarda bu baskının cilt, sayfa ve beyit numaraları kullanılmıştır.

Bunun yanı sıra çalışmamızda en fazla istifade ettiğimiz literatür arasında *Mesnevî* şerhleri gelmektedir. Bu çerçevede Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) beyin *Şerh-i Mesnevî* adlı eseri, çalışmamızın önünü oldukça açmıştır. Kendisi de son dönem Mevlevî müşidlerinden biri olan Konuk'un şerhi, özellikle bütün cilt ve beyitlerin eksiksiz bir şerhini içermesi bakımından tezimizin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır.

Öte taraftan yine son dönem Mevlevî dedelerinden Tahirü'l-Mevlevî ismi ile meşhur Tahir Olgun'un (ö. 1951) *Şerh-i Mesnevî*'si sıkça kullandığımız diğer bir şerhtir. Şefik Can tarafından hazırlanan *Açıklamalı Mesnevî Tercümesi* ve Mevlana'yı merkeze alarak hazırladığı diğer çalışmalar, Mevlana'yı daha iyi anlamamız adına oldukça katkı sağlamıştır.

Açıklama ve kimi zaman şerh mesabesindeki izahlar sırasında bazen beyitler arasındaki düzen dikkate alınmadığı için Şefik Can'ın çalışması klasik anlamda bir "şerh" sayılmasa bile, çeşitli fıkra, nasihat ve hikâyeler eklemek suretiyle, Mevlana'nın önemli konulardaki ana fikrini yansıtan bir bütünlük içerisinde anlatması hem bu tarz çalışma yapacak olan uzmanlar için hem de herhangi bir okuyucu için büyük kolaylık anlamına gelir.

Bunların yanı sıra hem Türkçede hem yabancı dillerde Mevlana üzerine yapılmış bazı önemli ikincil literatür dikkate alınmaya çalışılmıştır. Mevlana'nın düşüncelerine ve onun dünya görüşünün kaynaklarına daha iyi nüfuz edebilmek için, Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle* ve Gazali'nin *İhyâ-u 'Ulûmi'd-dîn* gibi klasik tasavvuf kaynaklarına da müracat edilmiştir. Mevlana'nın kullandığı bazı özel terimlerin anlamı için klasik ve çağdaş tasavvuf sözlüklerinden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA VE MESNEVÎ'DE KISSALAR VE SEMBOLİK DİL

1.1. Kur'an Kıssalarının Dili

Bir metnin içerdiği bilgisel muhtevaya bir şekilde ulaşabilmek için kullanılan dilin karakteristik özelliklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Teolojik konuşmalar ve kutsal metinler Tanrı'nın zâtı, sıfat ve fiilleri, âlemin yaratılması ve sonuna dair ifadeler, ölüm ötesi hayat, peygamberlerin mucizeleri, melek, cin ve şeytan adıyla yer verilen uhrevî varlıklar, geçmişe ait birtakım kıssalar ve meseller, dinî emirler, yasaklar ve diğer ilkeler gibi konuları içermektedir. Geniş anlamıyla bütün teolojik konuşmaların, daha dar anlamıyla kutsal metinlerin ifade biçimi *Din Dili* terimi ile ifade edilmektedir.² Din dilinin üç temel fonksiyonu vardır: Tasvir, çağrı ve ifade. Kıssalar söz konusu olduğunda bu üç kullanın şeklinin kesiştiği görülür.³ Bir kıssada bir taraftan olay tasvir edilirken, bu tasvirle beraber muhatap yönlendirilmekte ve bu arada olay karşısında bir tavır da ifade edilmektedir.

Izutsu'ya göre, Kur'an vahyinde Allah (A), Hz. Muhammed'e (B) onun dili olan Arapça ile konuşmaktadır. Karşılıklı konuşmada A ve B aynı kategoriye mensup, aynı düzeyde varlıklar olmalıdır. Fakat vahiy halinde bu ana kural bozulur. Çünkü vahiyde A ve B, yani Allah ve insan birbirinden çok farklı varlıklardır. Yatay olarak aynı düzeyde varlıklar olamazlar. Aradaki ilişki dikey, yani metafiziksel bir ilişkidir: A yukarıdadır, en yüksek varlık düzeyini temsil eder. B ise aşağıdadır, aşağı bir varlık düzeyini temsil eder. Bu ontolojik durum, Kur'an'ın vahiy telakkisinde önemli bir rol oynar. Arada bu ontolojik uyumsuzluk bulunduğu sürece A ile B arasında lisanî bir anlaşma olamaz. Bu dil kuralına rağmen ikisi arasında lisanî bir konuşma olması için ya A da veya B de olağanüstü bir şey vuku bulmalıdır. Izutsu, bu noktayı Kirmanî'nin, Buharî'nin hadis kitabının şerhinde çok güzel bir şekilde şöyle açıkladığını belirtmektedir:

“ Vahiy, Allah ile insan arasındaki konuşmadan meydana gelir. İki taraf arasında bir çeşit eşitlik gerçekleştirilmedikçe, yani konuşan ile dinleyen ilişkisi olmadıkça, karşılıklı bir kelime alış veriş, öğretim ve öğrenim mümkün değildir. Bu iki zat arasında iletişimin meydana gelebilmesi için ya dinleyen konuşanın galip etkisi ile derin bir kişisel değişikliğe uğrar, ya da konuşan aşağı inip bir parça dinleyenin sıfatına bürünür.”⁴

Izutsu, bu iki hâlin de Hz. Muhammed için vuku bulduğunu sözlerine ekler.

Bizim kullandığımız dil tanıdığımız duygu, durum ve olayları anlatmaya uygundur. Dil insanın deneyimlerine çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Teoloji ise olağan tecrübenin ötesinde aşkın olanı anlatmak için sıradan sözcükleri özel bir biçimde kullanmaktadır.⁵ Kutsal metinlerin anlaşılması noktasında temel sorun da, bu metinlerin aşkın alandan veya metafizikten bahsederken, insanın kullandığı araç ve anlatım biçimlerini kullanmasıdır.

Din dilinde sembollerin yeri ve önemine gelince, bilincin iki düzeyi, maddî ve kutsal

² Turan Koç, *Din Dili*, İstanbul, İz yay., 2012, s. 51.

³ Tahsin Görgün, *İlâhî Sözün Gücü-Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an*, İstanbul, Külliyyat yay., 2013, s. 110.

⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar neş., 2011 s. 155.

⁵ Turan Koç, *Din Dili*, s. 69.

düzeyi arasında sembollerin soyut ile somutu birbirine bağlayan aracı bir unsur olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bazı özellikleri sebebiyle sembolik ifadelere en çok başvuru teolojik metinler Kur'an kıssalarıdır. Kur'an kıssalarının dili de muhtevâyı taşımak için sıklıkla dolaylı anlatım biçimlerine başvurur. Söz konusu kıssalar tarihî gerçekliğe dayanırlar, ama mahiyetleri gereği bu iddiaların ötesine uzanırlar. İşte bu durum Kur'an kıssalarının anlaşılması ve içinde yaşanan gerçekliğin kavranmasında din dilinin kendi güçlüklerini de içinde taşıyan mecaz, mit, sembolizm ve dilin kullanımı açısından, tartışılmasını ve imkânlarının iyi tespit edilmesini gerekli kılmaktadır.

1.1.1. Kur'an Kıssalarının Sembolik Dili

Doğrudan iletişime dayanan, sembol ve imajlardan yoksun basit bir dil, öğretim için daha elverişli olmakla birlikte daha dayanıksızdır. Bundan dolayı bütün düşünce ve öğretisini yalın, tek boyutlu, düz bir dille anlatan bir din veya felsefe uzun süre yaşayamaz. Dinin insan düşüncesinin ve bilimin gelişmesiyle anlam kazanacak imaj ve sembollerle konuşması zorunlu olduğundan, dinlerin dili semboliktir.⁶

İngilizce *symbol* kelimesi Türkçe'de sembol veya simge şeklinde kullanılmaktadır. Arapçada bu sözcüğe karşılık olarak *remz* kelimesi kullanılmaktadır.⁷ Sembolün temel anlamı, bir düşünce, fikir ya da nesnenin yerini tutan, duyularla hissedilebilen ve anlamı bilinen bir işarettir.⁸ Semboller özellikle soyut anlamlar için kullanılırlar ve bilincin iki düzeyi, maddî ve kutsal düzey arasında aracı unsurlardır. Birden fazla anlamı ifade ederler. Bu çok boyutluluk sayesinde sembolizm farklı anlamları tutarlı bir sistem içerisinde bir araya toplayabilme kapasitesine sahiptir.⁹ Ernst Cassirer insanın en belirgin ve hatta onu tanımlayan özelliğini "sembolleştiren varlık" olması olarak işaret eder. İnsan zihni, sembollere gereksinim duyan bir zihindir. Semboller insanın anlam dünyasının birer parçasıdır. Din, sanat ve dil tamamıyla sembolik bir yapı arz ederler.¹⁰

Ancak bu durum kutsal kitapların tamamı ile sembolik, mecâzi ve ortak dilden bütünü ile bağımsız bir üst dil kullandığı anlamına da gelmez. Dinin ve din dilinin neden sembolik olduğu konusunda İbn Sînâ (ö. 428/1037) şu gerekçeleri öne sürer:

"Herkes ilahi hikmeti anlama imkânına sahip olmadığı gibi, bir insanın sıradan insanlardan gizlediği bir hakikate sahip olduğunu izhar etmesi de uygun değildir. Bunun yerine, insanlara Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü onlarca değerli ve yüce şeylerden alınmış örneklerle ve remizlerle öğretmesi gerekir. Peygamber mutluluk ve bedbahtlık için insanların anladıkları ve tasavvur ettikleri şeylerden örnekler verir."¹¹

Kur'an dilinin günlük dilden farklı özellikler taşıyan bu yapısının, Kur'an mesajının dolaylı anlatım şekli olarak niteleyebileceğimiz kıssaların anlatımında da söz konusu olması, onların nasıl anlaşılması gerektiği hususunda pek tabîî olarak görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Kur'an kıssaları, muhatabında ilk etapta gayet açık bir dil kullanıldığı

⁶ M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'de Ma'rîfetin İfadesi*, İstanbul, İnsan yay., 2007, s. 332.

⁷ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara, Ankara Okulu yay., 2006, s. 20.

⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma yay., 1999, s. 142.

⁹ Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, s. 36.

¹⁰ Ernst Cassirer, *Sembolik Formlar Felsefesi II-Mitik Düşünme*, çev. Milay Köktürk, Ankara, Hece yay., 2005, s. 358-359.

¹¹ İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şîfa: Metafizik-II*, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, İstanbul, Litera yay., 2005, s. 189.

imajı uyandırır. Ancak aynı kıssaya Tanrı, metafizik varlıklar, olay ve olguların tabiatı düşünülerek bakıldığında, oldukça çetrefilli bir dille karşı karşıya kalındığı anlaşılır.¹² Görünüşte kıssada anlatılan olaylar ön plana çıkarken, aslında hedeflenen, muhatabı bu anlatımın içerdiği ahlâkî ve dînî soyut mesajlara ulaştırmaktır. İbn Arabî'ye göre Kur'an, ibâre ehline kapalı olan, en belîğ hatiplerin dahi hiçbir nasibinin olmadığı şekilde sembolik konuşan, irfanı satır ve ifadelerle, ya da konuşarak değil bizzat neşetiyle veren bir kitaptır. Bu kitaptan bilgi, satırlarını okuyarak değil, üzerindeki perdeleri kaldırarak bizzat sûretinin ihtiva ettiklerinden öğrenilmektedir.¹³

Tasavvufun kullandığı dile bakıldığında onun da din dilinin özelliklerini taşıdığı, yani daha çok sembolik özellikler taşıdığı görülmektedir. Ama sûfilerin dili rasyonel olmadığı için değil, bir tecrübenin ifadesi olduğu için semboliktir.¹⁴ Onlar, yaşadıkları hali ifade etmede semboller kullanmakla beraber bütünüyle semboller dünyasında da yaşamazlar. Çünkü kendi mânevî yükselişi içerisinde bu tecrübe esnasında sûfî nihâî gerçeklik düzeyindedir. Ancak tecrübesinden bahsetmeye başladığı an, artık bizzat müşâhede ettiği hakikatlere sembollerle îmâlarda bulunmaya başlar. Dolayısıyla bizzat tasavvufî tecrübeyi yaşayan sûfî için herhangi bir kapalılık ya da sembolizm ya da şüphe söz konusu değildir. Çünkü sûfî müşâhede¹⁵ ehlidir ve hakikatleri bizzat tecrübe eder. Bu düzeyde, insânî dilde somutlaşan bütün simgeler ve işâretler çözülür. Tıpkı Hz. Peygamber'in mîrâcda, bütün arızî unsurlardan arınmış olarak Kur'an'ın küllî hakikatini müşâhede edip daha sonra onu tafsîlî tarzda hatırladığı (zıkr) gibi ârif de fena halinde mesela, şiirdeki icmâl, bilmece ve sembol gibi unsurlardan arınmaktadır.¹⁶ Öyleyse sûfî dilinde sembol, hakikat üzere bulunan peygamber ve onun takipçisi ârif için değil, yaşanan tecrübenin ve idrak edilen hakikatlerin başkasına tercümesi için veya tecrübe edilen hâli idrakten uzak olanların anlayışlarından gizlenmek için gereklidir. Örneğin Mevlânâ *Mesnevî*'de şöyle der: "Mahrem olmayanlardan çekinmeseydim, vefaya ait bir kaç söz söyledim."¹⁷

Kısacası kıssalar ile müslümanlara içinde yaşadıkları mânevî gerçekliği kavrama konusunda modeller verilmiştir. Kıssalar ancak söylenenin arkasında kendileri ile verilmek istenilen mesajın tespit edilmesi sayesinde insanlar için bir hidayet rehberi olabilirler. Sonuç olarak Kur'an kıssalarının tarihî bir değer ve gerçekliği olmakla birlikte, söz konusu kıssaların, din dilinin sembolik bir iletişim aracı olarak ele alınması ve sanki her dönemdeki insanların içinde bulunduğu gerçekliği yansıtmak üzere kurgulandığının düşünülmesi sayesinde, kıssaların birer dînî ve ahlâkî motivasyon aracına dönüşerek, insanlar açısından daha faydalı olabileceği ve evrenselleşeceği öne sürülebilir.

¹² Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil*, s. 13.

¹³ İbn Arabî, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera yay., 2016, s. 30-39.

¹⁴ Latif Tokat, "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal Dergisi*, C. 6, S. 1, 2009, s. 77.

¹⁵ "Müşâhede" ve "Şâhid" hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand yay., s. 231.

¹⁶ Nasr Hamid Ebû Zeyd, "Sûfî Düşüncesinde Hakikat Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", çev. Ömer Özsoy, Ankara, *İslâmiyat*, C. 2, S. 3, (Temmuz- Eylül), 1999, s. 19-20.

¹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, göz. geç. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, MEB, V, by. 2141. (Bundan sonraki dipnotlarda, "Mesnevî" kısaltması kullanılacaktır.)

1.1.2. Lafız-Mâna İlişkisi ve Kıssalarda İşâretin Delaleti

Arapça bir kelime olan *lafız* sözlükte, atmak, ağızdaki bir şeyi dışarı atmak, çıkarmak gibi anlamlara geldiği için insan ağızından çıkan anlamlı, anlamsız ses ve ses grupları ile onları ifade eden harf ve harf gruplarının oluşturduğu simgelerin tamamına *lafız* adı verilmektedir.¹⁸ Aslı Arapça olan *mâna* sözcüğü, demek istemek, kastetmek gibi anlamlara gelir. Mâna sözcüğünün dilimizde yaygın bir biçimde kullanılmasının yanı sıra eş anlamlısı olarak *anlam* kelimesi de kullanılmaktadır. *Anlam*, bir kelime, işaret, sembol veya bir kuramın içeriği olarak da ifade edilebilir.¹⁹

Dili meydana getiren lafızlar, bir bakıma manaları içeren kalıplar olup insanlar arasındaki iletişimin temel vasıtaları konumundadır. Bunun için lafızlardan meydana gelmiş bir metne veya hitaba muhatap olan herkesin öncelikle bu hitabın formuna takılmaksızın onun *delalet ettiği mana* veya hükmü tam ve doğru bir şekilde anlayıp ona göre tavır alması gerekir. *Delalet*, söz, davranış, yazı, hareket ve durum gibi herhangi bir olgunun belirli bir bilgi, anlam ve hükümle olan bağlantısını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.²⁰ Buna göre delalet, lafız ile mana arasındaki münasebet olarak ifade edilebilir.

İbâre anlamın tayin ve tahdid yoluyla elde edilmesini ifade ederken, *işâret*, herhangi bir belirleme ve sınırlama söz konusu olmaksızın anlamın içe doğmasıdır. Birincisi, anlamı zâhirle sınırlandıran, ikincisi ise anlamı sürekli açık bir ufuk haline getiren kalbî ve tecrübî bir anlayıştır.²¹ Bu tarz tecrübî bir te'vil metodu, tecrübenin değişimine ve gelişimine binâen, her bir farklı okumada metnin mânâsının da sürekli değişmesini ve farklı anlam seviyeleri kazanmasını sağlar. Zira burada yorumun iki farklı veçhesi vardır: Dil ve yaşayan canlı tecrübe

Sûfilerin Kur'an yorumlarının temelinde, *ibarede gösterilen işaretler* anlayışı yatmaktadır. Bunun nedeni ise, onların dilin zâhirinden (ibâre), hitâbın bünyesindeki ilâhi dilin bâtınına (işâret) nüfûz edebilmeleridir.²² Nitekim Kehf sûresinde geçen âyetler bağlamında Hz. Musa zâhiri, Hızır (as) ise bâtını veya daha ziyâde her birinin farklı yönlerini temsil etmektedir. Mevlânâ sırf ibâreye takılan kişileri kınayarak şöyle der: “İbâreye ve kırâate düşkün kişi, sadece cevizleri iyi sayıp, onun özünden haz almayan kişi gibidir.”²³ Sûfilere göre *ibare* avam için, *işâret* ise hass kişiler içindir. Nitekim Mevlânâ zaman zaman sözlerini aktarırken kime hitaben söylediğini belirtmek gereği duyar ve şöyle der: “Hiç şüphe yok ki, sözü halka aklınca söyledim.”²⁴

Şu halde beyân ve burhân ekolünün mensupları, dinî argümanları anlamada sarîh akıl ve sahîh nakli esas alırken, sûfiler bu ikisine bir de *keşfî* eklemişlerdir.²⁵ Kehf Suresinde

¹⁸ Sedat Şensoy, “Lafız”, İstanbul, DİA, 2003, C. XXVII, s. 42.

¹⁹ Mehmet Ali Kırman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet yay., 2004, s. 22.

²⁰ M. Nâci Bolay, “Delâlet”, İstanbul, DİA, 1994, C. IX, s. 119.

²¹ Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî’de Ma’rifetin İfadesi*, s. 243.

²² İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*, İstanbul, İnsan yay., 2010, s. 137.

²³ Emiroğlu, *Sûfî ve Dil*, (Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I. s.18’den naklen), s. 137.

²⁴ Mevlânâ, *Mecalis-i Seb’a*, çev. Abdülhak Gölpinarlı, Konya, Remzi Kitabevi, 1965, s. 63.

²⁵ Mahmut Ay, “İş’ârî Tefsirde Yöntem Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 26, 2012, s. 60-63.

anlatıldığı üzere öğrenme ile elde edilen bilgiden ayrı olarak Allah tarafından insana lütfedilen ledünnî bir ilim de vardır ki, bu ilim Hızır'a (as) da verilmişti.²⁶ İşin iç yüzünü gösteren bu ilme, gizli karakterinden dolayı ilk anda Hz. Musa da nüfuz edememişti. İşte sufiler, yaptıkları riyazet ve ibadetler sonunda böyle bir ilme ulaştıkları görüşündedirler.

Sûfilerin yaşam tarzlarına bakıldığında kendilerine uyulması gereken bir takım ilkeler benimsedikleri, dinî hayatı çok sıkı bir disiplin içerisinde yaşamayı yeğleyerek bunun için bir yol haritası belirledikleri görülmektedir. Benimsedikleri zâhidâne hayat tarzını ve ma'rifetullah²⁷ ulaşmalarını engellemeye çalışan şeytan ve nefsi ise en büyük düşman olarak görmüşlerdir.²⁸ Bu sebeptendir ki, Kur'an'da zâhirî manası itibarıyla nefis lafızlarının geçmediği âyetlerden bile nefis ve şeytan hakkında birtakım işaretler çıkarabilmektedirler. Sûfilerin bu yorum anlayışları ya da bakış açıları sadece Kur'an âyetleri için geçerli değildir. Hadisleri²⁹ ve hatta Arap Dili'nin kurallarını bile bu açıdan yorumlamaktadırlar.³⁰

Sûfilere göre ibret olmadan tek başına ibâre, kişiyi hakîkate götüremeyeceği gibi, ibâreden tamamen kopuk işaret de hâkikate götürmekten uzak olup, zâhiri bertaraf eden yorumlar benimsenemez.³¹ Ancak bir sözün iki boyutu vardır: şekle ve belli formlere bürünmüş zâhirî kelam (lafız), herhangi bir şekil ve form ile alakası olmayan kelâm-ı nefsi (mânâ). Sûfilere göre anlam, dilin sadece cüzî ve zâhirî düzeyinde değil, her iki düzeyinde de aranmalıdır.³²

1.2. Kur'an Kıssaları ile İlgili Genel Bilgiler

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Allah tarafından gönderilmiş ilâhî bir kitap olarak Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insan, ana konusu insanlığın hidayeti ve gayesi ise her iki dünya saadeti elde edebilmesi için hidayete giden yolları göstererek yaratanın dünyadaki halifesini helâk olmaktan kurtarmaktır. İşte bu sebeple Kur'an, mesajını farklı anlayış seviyesindeki insanlara en etkili ve anlaşılır biçimde aktarmak için taktirî uslubun yanı sıra birçok materyal de kullanmıştır. Bunlardan birisi de kıssalardır. Allah Kur'an'da bazı hikmet ve dersleri hikâye ve kıssalar vasıtasıyla iletmiştir.

Kıssa, arapça *k-s-s* kökünden türetilmiş bir kelimedir. Çoğul formu *kasas* olan bu kelimenin anlatmak, haber vermek, rivayet etmek, bildirmek, sözü nakletmek, izlemek, iz takip etmek, kesmek gibi anlamları bulunmaktadır.³³ Terim olarak kıssa, geçmiş

²⁶ Kehf, 18 / 65.

²⁷ "Ma'rifetullah" hakkında sûfilerin görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yay., 2010, s. 331-341.

²⁸ Kur'an'ın manalarını anlamaya engel olan şeytanî perdeler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'ulûmî'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir yay., 1973, C. I, s. 804-807.

²⁹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul, İnsan yay., 1998; Haşan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul, İFAV yay., 1990.

³⁰ Mahmut Ay, "İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek", İstanbul, *İ. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, S. 26, s. 116-117.

³¹ Sûfilerin Kur'an Anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Nasr Serrac Tûsi, *el-Lüma'*, çev. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk yay., 1996, s. 71-89.

³² Çakmakoglu, *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*, s. 16.

³³ İbrahim Mustafa, A. Hasan Zeyyat, M. Ali Neccar, Hamid Abdülbâkir, *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul, Çağrı yay., 1990, s. 74; İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, Ankara 2002, C. XXV, s. 98.

peygamberler ve toplumlarla ilgili manidar haber yahut olayların Kur'an'daki anlatım ve aktarımına tekabül etmektedir.³⁴ K-s-s kökünün muhtelif türevleri Kur'an'ın yirmi bir ayetinde toplam yirmi beş kez geçer. Bunlardan yirmisi fiil formunda, diğerleri ise isim ve mastar kalıbındadır. Kelimenin fiil formları, iki ayet dışında “anlatmak, haber vermek, açıklamak”,³⁵ söz konusu iki ayette ise, “bir şeyin izini takip etmek ve peşinden gitmek” anlamında kullanılmıştır.³⁶ Kıssaların, Kur'an'ın dini maksatlarını gerçekleştirmede kullandığı en önemli vasıtalarından biri ve dinin vermek istediği mesajı iletmenin güçlü ve dolaylı bir anlatım şekli olarak nitelendirmek mümkündür. İsim bildirilmeden veya kavim adı verilerek anlatılan insanlara dair kıssalar da anlatılmış olmakla birlikte Kur'an kıssaları daha ziyade peygamberlere ait yaşanmış olayları, mucizeleri ve hak-batıl mücadelelerini anlatmaktadır.

Kur'an kıssalarının anlatım yönteminde üç temel özellik göze çarpar: Tekrar, olayların sadece maksada (dinî mesaj/ibret) yetecek kadarının anlatılması, kıssaların arasında ibret alınacak hususların ne olduğunun belirtilmesi.³⁷ Kur'an'ı Kerim'de sıklıkla tekrar edilen Âdem, Nuh, Musa kıssaları tetkik edildiğinde söz konusu kıssalarının birçoğunun, Kur'an'ın farklı yerlerinde, olayın farklı noktalarının öne çıkarılmak suretiyle anlatıldığı, her defasında değişen ayrıntılarla ve farklı üslûplarla, dinî amacın, tebliğ ve mesajın gerektirdiği ilâve ve yeniliklerle tekrarlandığı görülmektedir. Kur'an bir kıssayı hangi amaçla anlatıyorsa yaşanan olayların, bu amaca hizmet eden yönünü muhataplarına sunmaktadır. Netice olarak aynı kıssanın Kur'an'ın farklı yerlerinde tekrar edilmesinin, aynı konu veya meselenin salt tekrarından ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Her tekrarda yapılan bir anlam ilavesi, meseleye değişik bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Kur'an, üzerinde durduğu tarihi olayları sadece bir rivâyet gibi anlatmayı ve böylelikle de insanları bilgilendirmeyi hedeflemez. Onun temel gayesi, insanın değişmeyen fitrat özelliklerini, varlık âlemine, toplumlara hükmeden ve âleme istikrar veren sabit sünnetleri açıklamaktır. Kur'an kıssaları anlatılırken, Kur'an'ın bir tarih kitabı değil, hidayet kitabı olması hasebiyle ana gayeye hizmet etmeyen gereksiz teferruatlara inilmemiş, olayların verilmek istenen mesaja hizmet eden yönleri ön plana çıkarılmıştır. Kur'an bu konuda nokta belirlemeler yapmamış, toplumun sorunlarının tespiti ve çözümünde geçmişin hâle yönelik olarak yapabileceği katkıyı ön plana çıkartmıştır.³⁸ Bu yüzden kıssalarda birinci derecede mühim olan çıkarılacak derstir ve kıssaların anlatımında temas edilen noktalar bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olarak seçilmiştir diyebiliriz.

Kıssa ile örneklenen toplumun ihtiyacıyla ilgili olan bir konudur. Bu nedenle kıssalarda tarihi olayların zamanı ve çoğu kere mekânını belirtilmezken, irşad ve tebliğ açısından önemli olduğu durumlarda zaman ve mekân unsuru zikredilmektedir. Bunun dışında

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara, TDV yay., 1991, s. 171-172; Tahsin Görgün, “Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine”, *IV. Kur'an Sempozyumu*, Ankara, Fecr yay., 1988, s. 14-40.

³⁵ Nisâ, 4 / 164; En'âm, 6 / 57, 130; A'râf, 7 / 7, 35, 101, 176; Hûd, 11 / 120; Yûsuf, 12 / 3, 4; Nahl, 16/118; Kehf, 18 / 13; Tâhâ, 20 / 99; Neml, 27 / 76; Kasas, 28 / 25.

³⁶ İbrahim Paçacı, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB yay., 2007, s. 376.

³⁷ Şengül, “Kıssa”, s. 501.

³⁸ Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur'an Kıssaları”, *Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2004, S. 22, s. 58.

zaman açısından “geçmiş” tabiri hariç mutlak tarihlere veya *Ashâb-ı Kehf*³⁹ ve *Ashâb-ı Karye*⁴⁰ kıssalarında olduğu gibi, mekân tariflerine veya tasvirlerine rastlamak imkânsızdır. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Kur’an, ne bir tarih kitabı ne de tarihi olayları aktaran bir hikâye kitabıdır. Dolayısıyla kıssalardaki olaylar da bu doğrultuda, Kur’an’ın ana gayesi olan, muhataplarını hidayete ulaştırmak hedefine uygun bir anlatım şekliyle dile getirilmiştir.

Kur’an’ın en önemli konusu olan *tevhid* gerçeğini tarihî gerçeklik içinde, peygamberler tarihinden çarpıcı kesitleri arz ederek insanlık tarihinde yaşanan, tecrübe edilen bir hakikat olarak takdim eden kıssalardaki tarihî anlatımların gerçek olaylar olma zarureti vardır. Ne var ki, Kur’an’ın tarihsel olayların aktarımında kronolojik sürece itibar etmemesi, bazı araştırmacıları kıssaların tarihsel gerçeklikleri olmadığı tezini savunmaya sevk etmiştir.⁴¹

Kur’an muhtevası içerisinde önemli bir hacmi kaplayan ve son derece önemli bir yere sahip olan kıssaların, gerçek dışı olaylardan ibaret olup, sadece edebî bir söyleyiş olması, Kur’an’ın özüyle bağdaşmayan bir durumdur. Kur’an kıssalarının vakıya uygunluğu, herhangi bir hayalin karışmaması gerçeği, kıssaların, muhataplarına ders ve ibret vermeyi gaye edinmesi açısından önemli bir unsurdur. Aynı zamanda insan psikolojisiyle de tam uyum arz eden bir özelliktir. Çünkü muhatabın, Kur’an kıssalarında zikredilen olaylardaki örnek şahsiyet ve hareketlerden etkilenip taklit edebilmesi, hayatında müspet yönde ışık tutması için bu olayların insanlık tarihinde gerçekten vukû bulmuş olaylar olduğuna inanması gerekir. Gerçekliğinden şüphe edilen bir kıssanın, olay veya haberin akl-ı selimi müspet yönde etkilemesi, kötülükten caydırıcı veya örnek şahsiyetlere ve tavirlere özendirici rol oynaması insan tabiatı için pek mümkün görünmemektedir. Böyle bir yolun, üslubun seçilmesi Kur’an’ın icaz ve belâgatına tamamen aykırıdır. Böyle bir iddia, aynı zamanda Kur’an’ın insanlık tarihinde gerçekten yaşanmadığı halde insanlığı uyarmak, ders ve ibret vermek için bir takım roller ihdas ettiği, tarih uydurduğu anlamına gelir ki, bu da yüce Allah’ın uydurma olaylarla Kur’an muhataplarını korkutarak kandırmakta olduğu iftirasında bulunmak demektir.⁴²

Ancak bütün bunlar kesinlikle Kur’an-ı Kerîm’in, tarihçilerin anlattığı gibi, tarihte geçmiş milletlerin haberlerini anlatan bir tarih kitabı olduğunu ifade etmez. Kur’an’da tarih vardır derken, indiriliş gayesi ve hedefi apaçık belli olan en son İlâhî hidayet rehberi Kur’an-ı Kerîm’i tamamen bir tarih kitabı seviyesine düşürmek, konuyu bu derece sathî bir bakış ve anlayışla değerlendirmek, gerçekleri körü körüne inkâr etmek olur. O halde bu konuda yanlış bir kanaate saptamak için Kur’an-ı Kerîm’de tarihî bir olay anlatılmış veya tarihî haberlere yer verilmişse bu sadece ders ve ibret içindir gerçeğini unutmamak gerekmektedir.

İsrâiliyyatın özellikle *Tâbiîn* döneminden itibaren tefsirde bir dolgu malzemesi olarak kullanılması ile çevre kültürlerdeki pek çok mitolojik unsurun Kur’an kıssalarıyla

³⁹ Kehf, 18 / 9.

⁴⁰ Yâsîn, 36 / 13.

⁴¹ Söz konusu iddialar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur’an’da Anlatım Sanatı, el-Fennü’l-kasâsî*, çev. Şaban Karataş, Ankara, Ankara Okulu yay., 2002,

⁴² Söz konusu iddialar hakkında geniş bilgi için bkz. Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur’an-ı Kısaları ve Tarihi Gerçeklik*, İstanbul, Beyan yay., 2003.

irtibatlandırılmak suretiyle İslâm kültürüne aktarıldığı bir gerçektir. Özellikle bazı kıssaların etrafında gelişen mitolojik anlatımların başta tarih, mev'iza, tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere, İslâmî eserlerin büyük çoğunluğuna değişik oranlarda sızması kaçınılmaz olmuştur.⁴³ Diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvufî kıssa yorumculuğuna da dînî açıdan açmazları olan mitolojik anlatı ve israiliyyatın sirâyet etmiş olması tabiidir.⁴⁴ *Mesnevî*'de Mevlânâ'nın Kur'an kıssalarına ve özellikle de tezimizin konusu olması hasebi ile Hz. Musa kıssasına yapmış olduğu yorumlar değerlendirilirken söz konusu durumun da zaman zaman göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

19. ve 20. yüzyıllarda hızlanmış olan hristiyanlığı reddetme ve ona eleştiriler yöneltme istikametinde batılı müsteşrikler, ilahî kitaplarda ve Kur'an-ı Kerim'de mitolojik unsurların varlığı ile ilgili bir propagandaya girişmişlerdir.⁴⁵ Kutsal kitaplarda kendine has bir üslup sunulmuş bulunan kıssalar da bu iddiadan nasibini almıştır. Ayrıca mitolojik söylem ile İlâhî kitaplarda yer alan kıssaların bazı ortak noktalarının olması da doğaldır. Nitekim *mitler* insana nasıl bir hayat tarzı seçmesi gerektiği konusunda bazı ipuçları verip, psikolojik destek sağlayıp, ona seçtiği hayat tarzını yaşamasında yardımcı olurlar. Bir kıssayı anlamamanın en iyi yolu da, onun vermek istediği ahlâkî mesajın anlaşılmasında yatmaktadır.⁴⁶ İşte belkide mitoloji ile kıssaların yegâne ortak oldukları nokta bu husustur denebilir.

Nitekim Erol Güngör de kıssaların ahlâkî boyutuna şu sözleri ile vurgu yapmaktadır:

“İslam dünyası da dâhil olmak üzere Doğu’da bir hikâyenin vukuundaki sıhhat daima ikinci planda düşünülen, hattâ bazen hiç dikkat edilmeyen bir şeydir. Burada hadisenin objektif şartlara uygunluğu önemli değildir, çünkü anlatılmak istenen şey objektif olay değildir. Hiçbir evliyâ menkıbesi, bir olayı ifade etmek üzere anlatılmaz. Olay, orada belirtilmek istenen ahlâkî muhtevâ için bir kılıftır ve bu kılıfın kültürde geçerli olan şeylerden seçilmesi pek tabiidir.”⁴⁷

1.2.1. Kıssaların Fonksiyonları / Gayeleri

Tarih boyunca gönderilmiş peygamberlerin ve onlara muhatap olanların kıssalarının Kur'an'ın önemli bir bölümünü teşkil ettiğinde şüphe yoktur. Kur'an, kendisini “hakîm bir kitab” olarak nitelerken, kapsadığı her şeyin bir hikmet ve gaye temeline dayanmış olduğu hakikatini vurgulamaktadır. Yaklaşık beş yüz kadar ahkâm ayetine, yediyiz kadar ilimle ilgili ayetlere yer veren Kur'an'da, kıssalara bu kadar fazla yer veriliyor olması elbette birçok hikmete mebnî olmalıdır.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de kıssaların yer almasındaki başlıca hikmetin, Kur'anın indiriliş

⁴³ İslâmî ilimlerde İsrailiyyatın etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, “İsrailiyyat”, İstanbul, *DİA*, 2001, C. 23, s. 195-199.

⁴⁴ Mitolojinin kıssa yorumlarına girmesindeki açmazlar konusunda geniş bilgi için bkz. Hatice Kübra Arpaguş, “Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras”, İstanbul, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, S. 25, s. 5- 24.

⁴⁵ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din*, İstanbul, İz yay., 2011; Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, İstanbul, *Milel ve Nihal Dergisi*, 2009, C. 6, S. 1, s. 9-26.

⁴⁶ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir, İÜ İlahiyat Vakfı yay., 1990, s. 101.

⁴⁷ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul, Ötüken yay., 2011, s. 112.

⁴⁸ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Kayaer, *Kur'anî Sesleniş (Surelerin Mesajları) I-II*, Ankara, Oda ktb., 2003; Necati Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, İstanbul, Seha neş., 1991; Tahsin Görgün, “Kur'an Kıssalarının Neliği (mahiyeti) Üzerine”, s. 19-40.

gayelerini gerçekleştirmek olduğu şeklindeki bir tespit yanlış olmayacaktır. Ayrıntılara girilecek olursa, bu gayelerin büyük bir yekûn teşkil ettiği görülür. Tezimizin ana konusunun Kur'an kıssaları olmaması ve bu konunun daha çok tefsir ilmini ilgilendirdiği düşüncesinde olmakla beraber, genel hatları ile söz konusu kıssaların temel hedefleri ile tasavvufun temel hedefinin (insan-ı kâmil yetiştirmek) kesişmesi ve bu sebeple sûfilerin kendi görüşlerini temellendirmede özellikle peygamber kıssaları ve onların tasavvufi yorumlarına oldukça fazla yer vermiş olmalarının sebeplerinin anlaşılabilmesi için bu gâyelerden bir kısmına değinilecektir.

“Kur'an neden kıssalar anlatır?” sorusunun cevabı bize göre Kur'an'ın yetiştirmek istediği insan tipiyle alakalıdır. Allah, kıssalar yoluyla mü'min şahsiyetini inşa etmektedir. Çünkü tarihte yaşanan her olay kendi bağlamında ders verici konuları ihtiva eder. Çoğunluğu, peygamberlerin başından geçmiş ve kitlelerin zihninde önemli yer tutmuş olaylardan ibaret olan kıssalar ile ya düşülen hatalar gözler önüne serilerek bunlardan dersler çıkarılması amaçlanmış veya güzel davranışlar dikkatlere sunularak adeta bir yol haritası çizilmiştir. Böylelikle Kur'an ahlakının yörüngesine girmiş müslüman şahsiyetinin inşa edilmesi hedeflenmiştir.⁴⁹ İnananların kendilerine örnek alacakları şahsiyetler, hiç şüphesiz peygamberler ve ona tâbî olanlardır. O halde onların mücadelelerini, hayata bakışlarını, meseleler karşısında takındıkları tavırları öğrenmeleri önemli bir konudur ve bütün bunlar, genellikle kıssalarda dile getirilmiştir.

Nihâî gayesi, insanlara bireysel ve toplumsal yönden dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmak olan ve bu konuda onları en güzel şekilde eğiten yüce kitabımız Kur'an, kıssalarını sunarken de aynı amacı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan A'raf, Hûd, Enbiyâ ve Şuarâ gibi surelerde anlatılan peygamber kıssaları Allah'ın birliği, ona itaat ve kulluk ana fikrinde odaklanmıştır.⁵⁰

Kur'an kıssalarının tek hedefi sadece ilgili âyetlerde yer alan kahramanları insanlara hatırlatmak veya sadece tarihi bilgi vermek değildir. Kıssaların asıl gayesi, ahlâkî ve terbiyevîdir. Ayrıca Kur'an kıssalarının insan beynine en güzel şekilde olayları naksetme hususundaki yeri ve önemi inkâr edilemez.⁵¹ Zira insanın tabiatına etkide, hikâye ve kıssaların ve hatta darb-ı mesellerin büyük bir yeri vardır. İnsanın yaratılışı kuru fikirleri dinlemekten ziyade müşahhas fikirlere mütemâyıldır. İnsanın yaratılışını göz önünde tutan Kur'an-ı Kerîm, en güzel kıssaları adetâ gözler önünde cereyan ediyormuşçasına anlatır. Kıssalar diliyle fikirler adeta müşahhaslaştırılır. Dinleyenlerin kolay anlaması sağlanır. Zihinde daha iyi yerleşir ve unutulması zor olur. İçersinde örnekler bulunmadığı takdirde verilen bilgilerin insanın benliğinde yer etmesi daha zor olur.⁵² Kur'anın pek çok ayetinde çeşitli ibretli kıssalar anlatıldıktan sonra “...biz ayetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz” gibi ifadelerle kıssa üslûbuna işaret edilmektedir.⁵³

Kur'an'da zikredilen tarihî olaylar ve kıssaların gayesi, sadece geçmiş olayları mücerred

⁴⁹ Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Ankara, Fecr yay., 2001, s. 303

⁵⁰ Şengül, “Kıssa”, s. 500.

⁵¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara, TDV yay., 1991, s. 171- 172.

⁵² Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur'an Kıssaları”, s. 56.

⁵³ Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir, Çağlayan yay., 1997, s. 303.

olarak bize öğretmek değildir. Eski kavimlerin başına gelen felaketler anlatılarak onlar gibi davrananların da aynı âkıbete uğrayacakları vurgusu Kur'an kıssalarında geniş yer tutar. Bu kıssalar bize geleceğimizi belirleme hususunda önemli işaretler sunmaktadırlar.⁵⁴

Müslümanlar, örneğin Mekke döneminde inen ayetlerdeki Hz. İbrahim kıssasıyla⁵⁵ bir kişi ile de ümmet olunabileceğini, kâfir ebeveynleri ve kavimleriyle nasıl mücadele edeceklerini; Hz. Yunus kıssasıyla⁵⁶ yılmamayı; Hz. Nuh kıssasıyla⁵⁷ sabrı, taviz vermemeyi, mücadelede sürekli direnişi ve sonucu Allah'a havale etmeyi; Ashâb-ı Kehf kıssası⁵⁸ ile tâğuta baş eğmemeyi, sadece Allah'a güvenmeyi öğrenmişlerdir. Dolayısıyla düşündürme ve ibret verme gayesi, kıssaların en bariz ve en temel gayesidir. Çünkü her kıssa birçok tâlî gayenin yanı sıra, Kur'an'ı bir prensibi ortaya koymak için zikredilmiştir.

Kur'an kıssalarının en önemli gayelerinden biri de Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar, bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin tek olduğunu, hepsinin insanları aynı prensiplere çağırdıklarını açıklamaktır. Bu nedenle kıssaların tümü tevhid ekseninde dönmektedir.⁵⁹

Gerçekten de genellikle bütün tefsirler, özel olarak da yapılmış olan bir dizi yeni çalışma, kıssaları kendilerinden ibret alınacak ahlakî hikâyeler olarak görmüşlerdir. Bu bakış şekline göre kıssalar, ibret alabilene ibreti, düşünebilene öğütü, nasihat kabul edene ve söz dinleyene basireti, İslam'ı en güzel şekilde yaşamak ve yaşatmak için örnek arayana en güzel örneği, hak ve hakikatten ötürü zulme uğrayana teselliye içinde taşıyan kıssalardır. Özetle, kıssaların Kur'an'da zikredilmesinin en temel gayesi, tarihteki örneklerini ortaya koyarak müminlerin daha önceden tecrübe etmedikleri olaylarla karşılaştıklarında nasıl davranacakları hususunda müminlere yol göstermek ve geleceğe ışık tutmaktır.⁶⁰

⁵⁴ İmadü'd-din Halil, *İslam'ın Tarih Yorumu*, İstanbul, Risale yay., 1988, s. 6.

⁵⁵ Meryem, 19 / 41-50; Şuarâ, 26 / 69-89; En'am, 6 / 74-83; Saffât, 37 / 83-99; Zuhuruf, 43 / 26- 28; Enbiyâ, 21 / 51-73; Ankebût, 29 / 16-27.

⁵⁶ Yûnus, 10 / 98; Saffât, 37 / 139-148; Kalem, 68 / 48-50.

⁵⁷ Kamer, 54 / 9-16; A'râf, 7 / 59-64; Furkân, 25 / 37; Şuarâ, 26 / 105-122; Hûd, 11 / 25-49; Zâriyât, 51 / 46; Nûh, 71 / 1-28; Enbiyâ, 21 / 76,-77; Mü'minûn, 23 / 23-30; Hakka, 69 / 11-12; Ankebût, 29 / 14-15.

⁵⁸ Kehf, 18 / 9-22, 25-26.

⁵⁹ Şevki Saka, *Kur'an'ı Kerim'in Davet Metodu*, İstanbul, Seha neş., 1991, s. 147.

⁶⁰ Görgün, "Kur'an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine", s. 23.

1.3. Mesnevî'nin Muhtevası ve Üslûbu

Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin⁶¹ tasavvuf anlayışını içeren İslâm kültürünün en önemli eserlerinden birisidir. Mevlânâ'nın altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen Farsça eserine *Mesnevî*⁶² adını vermesi, onun öncelikle kitabın nazım şekline dayanarak bir isimlendirmede bulunduğunu göstermektedir. İslam dünyasında asırlar boyunca mukaddes bir kitap saygısıyla tanınmış ve çok sevilmiş bu eserine *Mesnevî* ismi o kadar ad olmuştur ki, “mesnevî” denilince ilk akla gelen Mevlânâ'nın bu altı ciltlik eseri olmuştur. *Mesnevî*'de Mevlânâ hadislerle, kelimelerle, menkıbelerle, mitlerle, mesellerle, destanlarla, masallarla, bütün kadim metinlerin adeta yekünü olan metinlerle ilişki kurarak adeta muazzam bir okyanus oluşturmuştur.⁶³

Mesnevî özü itibarıyla didaktik/egitici bir eserdir. Mevlânâ'nın *seyr ü sülûk*⁶⁴ da bulunanlar için irşat kitabı olarak tanıttığı *Mesnevî*, bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder. Bu eğitimdeki temel amaç, öncelikle insanın kendinin farkında olması ve daha sonra da bu farkındalık sayesinde merkezden en uç noktaya kadar bütün hakikatleri idrak etmesidir. *Mesnevî*'de birçok anlatı ve açıklama özelde eşya ve tüm varlıkların Allah ile olan ilişkisini açıklamayı hedeflemekte, Allah'ın lutuf, rahmet ve güzelliğini hatırlatarak, insanı ebedî sâdet ve ilahî rahmete ulaştırma gayesini taşımaktadır.⁶⁵

Mevlânâ, her cildin başına yazdırdığı dibacelerde eserin konu ve muhtevasını genel anlamda ortaya koymuştur. I. cildin dibacesinin ilk cümlesi olan, “*Mesnevî* dinin usulünün usulüdür” ifadesinde üç defa geçen *usul* kelimesini *Mesnevî* şarihlerinin çoğu şeriat, tarikat ve hakikat olarak yorumlamıştır. *Mesnevî* bu asıllar zinciri içerisinde ve asılların birbirini gerektirmesi üzerine temellendirilmiştir. Bu açıdan *Mesnevî*'nin asıl konusu din ve dinin üç temel dayanağı olan amel, hal ve hakikattir. *Mesnevî*'nin konuları ana hatları ile şu şekilde sıralanabilir: Allah-insan-kâinat, şeriat, tarikat, hakikat, marifet, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, seyr ü sülûk dereceleri, kalbî hastalıkların şifası, güzel ahlak, aşkullah, marifetullah, likâullah, ilim, irfan, ihsan ve hikmet vb. Bir başka deyişle *Mesnevî*'nin konusu Allah Teâlâ'nın azameti,

⁶¹ Hayatı hakkında özellikle şu eserle bakılabilir; Bediüzzamân-i Furûzânfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, MEB yay., 1986; Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler: Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kervan ktb., 1977; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Ankara, TDV yay., 2005; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)*, İstanbul, İnkılâp ktb., 1999; Annemari Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, çev. Senâil Özkan, İstanbul, Ötüken yay., 2007.

⁶² *Mesnevî*; şark şiirinde meşhur olan bir tarzın, usulün adıdır

⁶³ İsa Çelik, “Klasiklerimiz/ XII Mesnevî-i Manevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara, C. 6, S. 4, 2005, s. 662-667.

⁶⁴ “Sülûk” kelimesinin manaları ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Sülûk” İstanbul, *DİA*, 2010, C. XXXVIII, s. 127-128; Kemaleddin Abdürrezzak Kaşanî, *İstilahatu's-Sufiyye-Sûfîlerin Kavramları*, çev. ve şrh. Abdürrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademik, 2014, s. 40; Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *Ravdatü't-talibin ve Umdetü's-salikin (Tasavvufun Prensipleri)*, çev. Remzi Barışık, Ankara, Kılıç ktb., tsz.; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, İnkılâp yay., 1977, s. 293

⁶⁵ Emiroğlu, *Sûfî ve Dil*, s. 23.

isimleri, sıfatları, sonsuz kudreti, onun yüce peygamberi, düstur-u kâinat olan Kitab-ı Kerîm'i, İslam dini ve Allah'ın has kullarının halleridir denilebilir.⁶⁶

Mesnevî'nin içerdiği hikâyelerin bir açıdan muhtevasını yansıtan yaklaşık 950 başlığın elli küsurunu âyetlerin, elli üçünü hadislerin oluşturması bu hikâyelerin naslarla temellendirildiğinin kanıtıdır. Bu eserin yaklaşık olarak Kur'an-ı Kerîm'in dörtte birinin tefsiri edildiği söylenebilir. Mevlânâ, ele aldığı bir konuyu desteklemesi için bazen bir ayeti şahit olarak getirir ve ayetleri kimi zaman zahirî manasıyla izah ederken, kimi zaman da onlara işârî yorumlar getirmeyi tercih eder. Eser bu açıdan manzum bir işârî tefsir olarak görülebilir.⁶⁷

Mevlânâ'nın eserlerinde, çoğu zaman tasavvufî düşünce geleneğine uygun bir şekilde yorumlanan çok sayıda hadis de yer almaktadır. Doğrudan doğruya hadis diye zikrettikleri bir tarafa; mana, işaret ve telmih yoluyla ifade ettikleri de dikkate alındığında çok geniş bir hadis kültürü hamulesiyle karşılaşmaktadır.⁶⁸

Mevlânâ'nın “ O mânadır fâulün fâilât değil”⁶⁹ sözlerinde de belirttiği gibi *Mesnevî* lafız, vezin, şiir ve hikâyeden (sûret) ibaret bir kitap değildir ve böyle okunmamalıdır. Mevlânâ, *Mesnevî*'nin sözlerindeki asıl amacın mânânın muhataba ulaştırılması olduğunu söyleyerek, sûrete takılıp kalınmaması için uyarılarda bulunmuş, sûrete takılanların mânadan nasip alamayacağını, mânadan nasip alanların ise bunu sûret vasıtasıyla gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.⁷⁰

Mevlânâ'nın diğer sûfilere benzemekle birlikte kendine has bir anlatım metodu vardır. O, izahlarını *Mesnevî*'de olduğu gibi şiir uslubu ile yapar ve kıssa, mesel ve anekdotlara çok yer verir. *Mesnevî* şârihlerinden Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) Mevlânâ'nın eserlerinde kıssalara bu kadar yer vermesinin maksadını şöyle izah eder:

“Malumdur ki lisan-ı şariat en zayıf olan akılların bile anlayabileceği mertebede ve lisan-ı zahir ile dir. Ancak evliyaullahın akl-ı kül mertebesinden beyan ettikleri esrar ve marifeti zahir ehli akıllar anlayamaz. Mevlânâ *Mesnevî*'de birçok esrar ve hakayık beyan için ukul-u zaîfe mertebesine tenezzül buyurup onların anlayabileceği tarzda kıssalar beyan ve kıssalar altında akılları kâmil olanlara bir takım rumuz ile ızhar-ı esrar ve hakayık buyururlar.”⁷¹

Kıssalarda verilmek istenen mesajı anlayabilmek için öncelikle kıssaları nasıl okumak gerekir? Sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Yetenek, kültür ve eşyaya dair bilgileri, birbirinden çok farklı değişik zaman toplumlarına anlatabilmek için verilmiş çok katmanlı metinler olan kıssalar, açık anlatımlardan çok daha yoğun hikmet ve irşat metotları içermektedirler. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, dînî metinlerde yer alan kıssalarda verilmek istenilen mesajı algılamamanın büyük önem taşıdığı söylenebilir. Konu ile ilgili *Mesnevî* şârihlerinden Şefik Can (ö. 2005) da şunları söyler:

Mevlâna, eserini etkili kılmak, fikirlerini, duygularını daha güzel açıklamak için bazı garip,

⁶⁶ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, İstanbul, *DİA*, 2005, C. XXIX, s. 327; Tâhir Büyükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî*, İstanbul, Bedir yay., 1983, s. 61-62.

⁶⁷ Hüseyin Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul, Ötüken neş., 1999, s. 52.

⁶⁸ Nihat Yatkın, “Mevlânânın Düşünce Sisteminde Hadisin Yeri”, Şanlıurfa, *Uluslararası Mevlevilik ve Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fak., 2007, s. 400-401.

⁶⁹ *Mesnevî*, VI, by. 160.

⁷⁰ İsa Çelik, “Klasiklerimiz/ XII Mesnevî-i Manevî”, s. 662-667.

⁷¹ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, İstanbul, Kitabevi yay., 2012, C. IX, s. 607.

müstesna hikâyeleri örnek olarak vermekte, irfân sahibi kişileri adetâ büyüleyen güzel beyitlerini, bu hikâyeler arasına sıkıştırmaktadır. Birbiri içine giren bu nâdir hikâyeler arasında gizlenmiş bulunan *Mesnevî* cevherlerini, bu İlâhî hikmetleri bulup çıkarmak için çok dikkatle uğraşmak, emek sarf etmek ve çok sabırlı olmak gerekmektedir.⁷²

Mevlânâ'nın, hikâyelerini anlatırken maksadı okuyucuya masal anlatmak olmadığından dâimâ mevzû dışına çıkarak veya esas hikâyeyi bitirinceye kadar araya başka hikâyeler de katarak, onlardan ahlâkî neticeler çıkartmayı önceler ve bu durum da *Mesnevî*'de yer alan hikâyelerin çoğunlukla bütünlükten uzak olması sonucunu doğurur⁷³

Mesnevî'yi okurken bilmemiz gereken hususlardan biri de Mevlânâ'nın eserlerinde herkese hitap etmediğidir. *Mesnevî*'de, "Temiz insanlardan, gerçeği sevenlerden başkalarının *Mesnevî*'ye dokunmalarına müsâade yoktur."⁷⁴ beyitlerinde belirtildiği üzere Mevlânâ sözlerini anlayabilecek gönül ehli aramaktadır. Nitekim *Mesnevî*'nin başında kendi eliyle yazdığı on sekiz beyttde neyin ağzından şunları söylemektedir: "Ney dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz, benim feryadımı duyamaz, ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralanmış, içli bir insan isterim ki, dertlerimi, acılarımı ona anlatayım."⁷⁵ Çünkü *Mesnevî*'nin ihtiva ettiği hakikatler ve esrar her kulağın duyup her aklın idrak edebileceği bir bilgi türü değildir. Mevlânâ *Mesnevî*'nin söz konusu özelliğini şu sözleri ile dile getirir: "O ister arapçe söylesin, ister farsça. Nerde bir kulak, nerde bir akıl ki o sözden anlasın."⁷⁶ *Mesnevî*'yi Mevlânâ'nın kendi eserine dair sözleri ile tanıtarak bu bahsi bitirelim: "Bil ki, *Mesnevî* vahdet dükkânıdır. Vahdetten başka onda ne varsa puttur."⁷⁷

1.3.1. Kur'an ve Mesnevî

Görünüşte orta sınıf halk tabakasına öğretici hikâyeler anlatılması şeklinde kurgulanan *Mesnevî*, baştan sona İslâm dîninin birinci kaynakları Kur'an ve hadîslere atıflarla doludur. *Mesnevî*, Kur'an ve mübelliği Hz. Muhammed'in söz ve fiillerinin onları gönlüne yerleştirmiş bir ağız tarafından yeniden dile getirilmesidir. Mevlânâ'ya göre nasihatlerinin kişi üzerinde tesiri, ancak onun Kur'an vahyine tâbi olması ile mümkündür. *Mesnevî*'nin sözleri de ancak böyle bir kalbe yol gösterici yıldızdır.⁷⁸ Mevlânâ *Mesnevî*-Kur'an ilişkisini açıklayan beyitlerinden birinde şöyle der: "Bu cihetsiz yıldız ancak vahiy arayan kulaklara tesir eder."⁷⁹

Mevlânâ'ya göre İlâhî kelâmın her okuyanın anlayacağı bir zahirî anlamı olduğu gibi bir de pek kudretli bir batınî, onun da akılların anlayamayıp sadece hayran kalmakla yetineceği bir üçüncü batını ve onun da ötesinde yalnız Allah Teâlâ'nın bilebileceği dördüncü bir batını vardır.⁸⁰ Mevlânâ şöyle der: "Kur'an'ın yedi manası vardır. Avam da ondan doyar, havas da..."⁸¹ Ancak münkirlerin bu sofrada yeri yoktur.⁸² Kur'an'ın

⁷² Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, Ötüken neş., 2013, "Önsöz" den

⁷³ İsa Çelik, *Abidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Vefa yay., İstanbul 2007, s.114.

⁷⁴ *Mesnevî*, I, Önsöz'den

⁷⁵ *Mesnevî*, I, by. 3.

⁷⁶ *Mesnevî*, V, by. 1914.

⁷⁷ *Mesnevî*, VI, by. 1550.

⁷⁸ *Mesnevî*, VI, by. 103-106.

⁷⁹ *Mesnevî*, VI, by. 105.

⁸⁰ *Mesnevî*, III, by. 4244-4245.

⁸¹ *Mesnevî*, III, by. 1897.

sözlerinin farklı anlam katmanlarından oluştuğunu ifade eden Mevlânâ, O’nu nasıl okumamız gerektiği konusunda ise şunları söyler: “Oğul, sen Kur’an’ın dış yüzüne bakma. Şeytan da Âdem’i topraktan ibâret gördü, hakikatine eremedi.”⁸³

Mevlânâ’ya göre Kur’an-ı Kerim’in en büyük özelliği, hiç şüphesiz ki, noksan sıfatlardan münezzeh olan Zât-ı İlâhî’nin keliması olmasıdır. Bu yönüyle bu kitabın sözleri, her oturanın karnını doyuracağı, çeşitli gıdalarla dolu sofraya gibidir.⁸⁴ Ancak İlâhî mesajın muhatabı olan insan, muradı anlamaya yönelik olarak her dönemde farklı yorum yöntemleri geliştirmiştir. Tasavvufî, felsefî ve eğitsel yönü ağır basan Mevlânâ’nın, “mânevî deliller içeren bir kitap” veya “Mağz-ı Kur’ân” (Kur’ân’ın özü) olarak da tanımladığı *Mesnevî* adlı eseri, suretle yetinmeyen, kısa ve özlü bir mana derinliğine ulaşmak için mânânın ve iç yüzüne ulaşmanın amaçlandığı bir Kur’an tefsiridir demek doğru bir tesbit olacaktır.

Birçok sûfî gibi Mevlânâ’nın Kur’an ayetlerine bakışı da âşıkâne bir bakıştır ve ayetlere getirdiği yorumlar da bu penceredendir.⁸⁵ Mevlânâ kuru kuruya sadece tefsir yapmak ve yazmak için tefsir yapmamış, bu nedenle müstakil bir tefsir kitabı yazmamıştır. Ona göre tefsirin amacı, Kur’an hakkında nazarî bilgiler vermek değil, insanları gaflet ve dalaletten kurtarmak olmalıdır. Bu nedenle Mevlânâ’nın tefsir metodu öğüt ve nasihattir. O, ayetleri hikmetli hikâyelerle izah ederek, ayetlerden öğüt almayı gaye edinir. Mevlânâ *Mesnevî*’de bazı ayetleri te’vil etmiş, ancak ayetlerin bâtınındaki anlamları ele alırken zahirî anlamlarını ve hükümlerini hiçbir zaman tamamen devre dışı bırakmamış, bütünüyle sembolik ve üstü kapalı tefsir ve tevillerden kaçınmıştır.⁸⁶

Mevlânâ’ya göre sâdece Kur’ân’ı okumak yetmez, onun buyruklarını tutmak, onun mesajını anlamak da gereklidir. Mevlânâ Kur’an’ın yalnız lafzını okuyan kişiyi, peygamberlerin hakikatine vâkıf olamadan sâdece yüzünü gören kişiye benzetir.⁸⁷ Kur’an’ı Kerim’deki hakikatlere vâkıf olabilen kimsenin hâlini ise şöyle betimler: “Kur’an’ın hükümlerini tutar, kıssalardan hisse alırsan, can kuşuna ten kafesi dar gelir.”⁸⁸

1.3.2. *Mesnevî*’de Peygamberler

İnsanoğlunun bu dünyaya gönderilişinin temel amacı dünyadaki sınavını başarıyla bitirmesini sağlamaya yönelik tavırlar sergilemesidir. Kuşkusuz bu sınavı başarabilmesi, hakkı batıldan, iyiyi kötenden ve güzeli çirkinden ayırt edebilmesine bağlıdır. Bu da ancak Yüce yaratıcının görevlendirdiği rehberler sayesinde mümkün olabilir.

⁸² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. V, s. 499.

⁸³ *Mesnevî*, III, by. 4159.

⁸⁴ *Mesnevî*, III, by. 1895, 1896.

⁸⁵ Mesela Ebû Talib el-Mekkî şöyle demektedir: “Kul kendisine hitap edene karşı kulak kesildiğinde, sözün sırrını anladığında, kendini görenin sıfatlarının manalarını müşâhede ettiğinde, kudretine baktığında, aklının ve ilminin sınırlılığını anladığında, kudret ve kuvvetinden soyutlandığında, sözüne hürmetle baktığını, huzurunda bulunduğunu, doğru bir hâl, derin bir yakîn, ilim ve temkin kuvveti olan bir kalp ile anlamaya çalıştığında, bizzat ilahî hitabı duyar ve gayb âleminin cevabını müşâhede eder.” Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand yay., 2011, C. I, s. 243.

⁸⁶ Güllüce, *Kur’an Tefsiri Açısından Mesnevî*, s. 53-55.

⁸⁷ *Mesnevî*, I, by. 1539.

⁸⁸ *Mesnevî*, I, by.1540.

“Peygamberlerden, şariat sahibi elçilerden başka kim kurtarabilir halkı efsun sandığından?”⁸⁹ diyen Mevlânâ’ya göre çeşitli sorumluluk ve görevlerle dünyaya gönderilen insanların, hakikate ulaşmaları salt akılla mümkün olamayacağı için Allah’ın görevlendirdiği peygamberlerin kılavuzluklarına şiddete ihtiyaçları vardır; “Zira peygamberler kulları Allah’a ulaştırmak için gelmişlerdir.”⁹⁰ İnsanlar kendilerine rehber olarak gönderilen peygamberleri örnek alarak, sinek kanadı hükmünde olan dünyaya meyletmeyip, boynunu dünyanın altın boyunduruğundan derhal kurtarıp, Allah’ın sillesini satın almaya bakmalıdırlar.⁹¹ Peygamberlerin görevi, bu kılavuzluğu tam anlamıyla yerine getirmek olduğu gibi, insanlar da bu kılavuzlara uymakla mükellef olmuşlardır. Onların kıssaları Kur’an’da anlatılmıştır. Kur’an’a müracaat edenler o peygamberlerin canlarına ulaşırlar, onlarla kalırlar. Çünkü Kur’an yücelik denizinin balıkları mesabesindeki peygamberlerin halleridir.⁹² Kur’an’da peygamber kıssalarının anlatılması son ümmet için aslında bir merhamettir. Merhamet sahibi olan Allah Nûh kavminin, Hûd kavminin helakini bu ümmete göstermiştir ki, korksunlar ve sırat-ı müstakîmden ayrılmasınlar.⁹³

Mevlânâ, eserlerinde, peygamberlere, onların mücadelelerine ve ahlâkî güzelliklerine sıkça temasta bulunur ve Kur’an’da adı geçen hemen hemen her peygambere şu veya bu yolla değinir. Bu anlatımlarında Hz. Muhammed’den sıkça örnekler verir. *Mesnevî* ve *Dîvan-ı Kebir*’de Hz. Peygamber’in şahsiyeti ile ilgili tasvirlerle çokça yer verilir. Örnek alınacak kişi olarak da özellikle Hz. Muhammed’e dikkat çeker.⁹⁴

Mevlânâ’ya göre Hz. Âdem’den son peygambere kadar bütün peygamberler zahir ve suret bakımından ayrı şahsiyetler olsalar da, batınları bakımından birdirler. Mevlânâ bu durumu şu sözleri ile anlatır:

Cezbeden uyanınca Tur Dağı’nın eteğinde yüzleri Musa’ya benzeyen bir alay halk gördüm.
Onun gibi onların elinde de birer asâ var. Hırkaları tıpkı onun hırkası gibi. Hepsî de eteklerini toplamış Tur tarafına doğru gitmekte.
Sonra yine o dalgınlıktan ayılıp kendime geldim ki her birinin sureti başka başka olmuş.
Hepsî de Tanrı aşığı peygamberdi bunların. Bu suretle bana peygamberlerin birliği anlatıldı.⁹⁵

Mevlânâ’nın eserlerinde Kur’an ve hadis kaynaklarındaki anlatımlardan faydalanılarak anlatılan ve geniş bir yer tutan peygamberler ile ilgili hikâyeler, basit bir tahkiye üslubu kullanılarak anlatılmayıp, batınî bir anlatımla yorumlanırlar. Mevlânâ, peygamberlerden bahsederken onları metaforlaştırıp kendi fikir dünyasında bir unsur olarak haline getirir. Bahsi geçen peygamberin bazı özelliklerinden istifade ederek eşyanın arkasındaki özellikleri okumaya çalışan Mevlânâ, peygamberin şahsında belli bir özelliğe dikkat

⁸⁹ *Mesnevî*, IV, by. 668.

⁹⁰ *Mesnevî*, I, by. 477.

⁹¹ *Mesnevî*, VI, by. 1641; I, by. 560.

⁹² *Mesnevî*, I, by. 1540.

⁹³ *Mesnevî*, II, by. 3055.

⁹⁴ Mevlânâ’nın eserlerinde yer alan peygamber sevgisi ve Hz. Muhammed ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şefik Can, “Hazret-i Mevlânâ’da Peygamber Sevgisi”, *IX. Millî Mevlâna Kongresi, Tebliğler*, Konya, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi yay., 1997, s. 51-62 ; Cüneyd Gökçe, “Mevlânâ’da Peygamber Sevgisi”, *Harran Üniversitesi Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildirler*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fak., 2007, I / 297-302.

⁹⁵ *Mesnevî*, VI, by. 2443-2447.

çeker.⁹⁶

Mevlânâ'ya göre peygamberler Hakk âşıklarıdır. Aşığın hakikati, cansız şeylere bile te'sir eder. Bilen, anlayan kişilerin gönlüne elbette ki daha te'sirlidir. Musa'nın hakikati sopaya dağa vurmuş, hattâ sonsuz denize bile te'sir etmiştir. Ahmed'in hakikati ayın yüzüne vurmuştur da, ay sanki güneşten daha apaydın olmuştur.⁹⁷ Ancak dağa taş a bile tesir eden peygamber sözü ve vahy-i İlâhî, kendisini beğenip başkalarını küçük görme duygusunun kök saldıgı günahkâr gönüllere tesir etmez ve onlardaki inkâr düğümünü açmaz.⁹⁸

Mevlânâ'ya göre peygamberler Allah tarafından gönderilmiş manevî tabiplerdir ve vazifeleri hastalıklı kalpleri tedavi etmek,⁹⁹ ahlak ve amellerin düzeltilmesine ve normalleştirilmesine çalışmaktır. Mevlânâ, Cenâb-ı Hakk'ın manevi doktorları olarak vasıflandırdığı peygamberler ile tıp doktorlarını mukayese ederek şöyle demektedir:

“O hekimler, gıda ve meyve tabibidir ki, ruh-i hayvani onların tedavisiyle kuvvet bulur, yaşar. Biz ise iş ve söz hekimleriyiz. Bize ilham eden, Allah'ın celâl ve azamet nurunun aksidir.”¹⁰⁰

Mevlânâ'ya göre, peygamberler iyi eğitimcilerdir, onların yaşantıları ve tebliğde kullandıkları metotlar da tüm eğitimciler için model teşkil etmelidir. Mevlânâ kendisinin peygamber kıssalarını okumak ve bilmek ile yetinmediğini, onların yaşantılarını, hayat tarzlarını kendi hayatında da tatbik ettikten sonra eserlerinde ve vaazlarında insanlara anlattığına dikkat çekmekte ve böylece *Mesnevî* okuyucularına peygamber kıssalarını nasıl okumaları konusunda bizzat rehberlik yapmaktadır.¹⁰¹

Peygamberlerin hakikatlerini maddî bakımdan benzeri işler ve haller ile karıştırmamak gerekir. Onların süflî duygularla, âdî zevklerle, kısaca, dünyalık işlerle ilgileri yoktur. Onlar âhiret işlerinde ihtiyaçları vardır, cahillerin de dünya işlerinde, çünkü onlar dünyâ işlerinde cibrîdirler.¹⁰² Hz. Musa'nın asâsı, Hz. İsa'nın babasız vücuda gelmesi, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında ateşin gülşene dönmesi, Hz. Peygamber'in ayı yarması ve Hz. Zekeriya'ya yaşlılığında bir evlat bahşedilmesi gibi mucizelere dikkat çeken Mevlânâ, tüm bu mucizeler ile Allah'ın Hâlik-i Mutlak olup, sebeplerin birer bahaneden ibaret olduğunun, Allah'ın has kullarının iş görmesi için her zaman sebeplere ihtiyaç bulunmadığının anlatmak istendiğini söyler. Mevlânâ'ya göre peygamberler döneminde bütün bir dünya zahirî sebepler içinde sarmaş dolaş olduğundan sebeplere bağlanmak, her şeyi sebeplere bağlamak, en aşırı noktasına ulaşmıştı. Sebepleri yaratan ve onun kesin ve mutlak kudreti, tamamen gözlerden kaybolmuş, kafalardan silinmişti. Yeryüzünün her tarafı her şeyi zâhirî sebeplere bağlamaya yönelmişti. Bu bakımdan peygamberler

⁹⁶ Halef Nas, “Dünyada Barış Ve Sükûn Adına *Mesnevî*'de Bir Metafor Olarak Hz. Yusuf”, Şanlıurfa, *Uluslararası Mevlevilik ve Mevlânâ Sempozyumu, Bildiriler*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fak., 2007, I / 310-311.

⁹⁷ *Mesnevî*, V, by. 2775-2777

⁹⁸ *Mesnevî*, V, by. 1535-1536.

⁹⁹ Maddi bünyenin hastalandığı gibi manvî bünye de hastalanır. Tasavvufta buna kalp hastalığı denir. Erken dönem sufilerden el-Muhasibî'nin iç yapılanma ile ilgili verdiği gurur, kibir, haset, ucub, riya gibi kalp hastalıkları bilgisi tasavvufta daima önemini koruya gelmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hâris el-Muhasibî, *er-Riaye li Hukûkillah (Kalp Hayatı)*, haz. Abdülhakim Yüce, İzmir, Işık yay., 2012.

¹⁰⁰ *Mesnevî*, III, by. 2711-2712.

¹⁰¹ *Mesnevî*, IV, by. 3001-3013.

¹⁰² *Mesnevî*, I, by. 635.

sebeplere darbe indirdiler ve insanları sebepler yerine, sebepleri ortaya koyan Hâlik-i Mutlak'a yönelttiler. Allah da onların eli ile sebepler zincirinin tamamen aksine olaylar ortaya çıkararak, yani mucizeler göstererek sebeplerin yeri geldiğinde geçersiz olduğunu, zayıflığını açığa çıkarttı.¹⁰³ Mevlânâ şu sözleri ile peygamberlerin bilinen, tarihe mâl olmuş mucizelerinin yanında, pek çok bilinmeyen, gizli mucizelerinin olduğuna da dikkatleri çeker:

“Peygamberlerin yüz binlerce mucizeleri vardır ki, bizim aklımıza, fikrimize sığmaz, hatırımıza gelmez. Bunlar sebeplere bağlı değildir, Allah'ın lütfüyle olmuştur; fânî olmuşlara kabiliyet nereden geliyor?”¹⁰⁴

Mevlânâ'ya göre peygamberler iki cihana da hükmeden üstün şahsiyetler olup, onların nâ-mahdud olan hakikatlerini, mahdud olan lafız ve ibare ile beyan etmek mümkün değildir. Ancak bu beyanda büsbütün sükût etmek de uygun değildir. Mevlânâ *Mesnevî*'sini, mana denizi olan peygamberlerin hakikatlerinden susamış kişilere su taşıyan bir ark olarak nitelendirerek¹⁰⁵ şunları söylemektedir: “İrmak suyunu tamamı ile içmenin imkânı yok. Ama susuzluğunu giderecek kadar içmemenin de imkânı yok.”¹⁰⁶

Mevlânâ'ya göre peygamberlere uymak nasıl gerekli ise, insanların rehberleri olmada peygamberlerin varisleri olan gerçek mürşitlere uymak da aynı şekilde gereklidir.¹⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*'de peygamberlerin hayatlarından olağanüstü olayların yer aldığı pasajları tahkiye ettikten sonra, yer yer benzer durumların evliyâ için de geçerli olduğunu vurgular. Çünkü ona göre peygamberlerin ve velilerin asılları birdir, hepsi Allah'ın iyâlidir.¹⁰⁸

Mevlânâ *Mesnevî*'de, 62 kez İbrahim peygamberden, 70 kez Süleyman peygamberden, 44 kez Dâvûd peygamberden, 85 kez İsâ peygamberden, 103 kez Yusuf ve 76 kez Musa peygamberden, bahseder.¹⁰⁹ Bahsi geçen peygamberlerin *Mesnevî*'de yer alışları rakamsal olarak bu şekilde olmakla birlikte, kıssanın içinde yer alan diğer şahsiyetler,¹¹⁰ mekânlar, peygambere atfedilen mucizeler ve kıssaya ait yapılan diğer yorumlar dikkate alındığında *Mesnevî*'de kendisine en çok atıfta bulunulan peygamber Hz. Musa'dır demek yanlış olmayacaktır. Kur'an-ı Kerim'de de en yoğun biçimde işlenen peygamber kıssasının Hz. Musa kıssası olduğu¹¹¹ da dikkate alındığında *Mesnevî*'nin pek çok konuda olduğu gibi bu yönüyle de Kur'an-ı Kerim'i kendisine örnek aldığını söylemek doğru bir tespit olacaktır.¹¹²

¹⁰³ Veysel Kasar, “Mesnevî’de Ulûhiyet Tasavvuru”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildiriler*, Şanlıurfa, HÜ. İlahiyat Fakültesi yay., 2007, C. I, s. 414.

¹⁰⁴ *Mesnevî*, V, by. 1540.

¹⁰⁵ *Mesnevî*, VI, by. 67.

¹⁰⁶ *Mesnevî*, VI, by. 66.

¹⁰⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2970-2992.

¹⁰⁸ *Mesnevî*, III, by. 1804-1811.

¹⁰⁹ Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun Islâmî Açısından Kur'an Kıssaları”, s. 682.

¹¹⁰ *Mesnevî*'de 27 yerde de Kur'an'da yer alan Hz. Musa kıssası ile bağlantılı olarak Hızır'dan bahsedilir.

¹¹¹ Kur'an'da Hz. Musa ile ilgili bahislerin en geniş şekilde geçtiği ayetler için bkz. Bakara, 2 / 46-66; Nisa, 4 / 153-156; Maide, 5 / 20-26; Araf, 7 / 103-164; Yunus, 10 / 75-93; TaHa, 20 / 9-97, Şuara, 26 / 10-67; Neml 27 / 7-14; Kasas 28 / 6-48.

¹¹² Kur'an'da yer alan peygamber kıssalarının oranları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, Ankara, *İslâmî İlimler Degisi (Kur'an Kıssaları)*, 2014, C. 9, S. 1, s. 91-93.

1.3.3. *Mesnevî*'de Kıssalar ve Hz. Musa Kıssası

Sûfiler için, kendi düşünceleri istikametinde Kur'an kıssalarından argümanlar bulmaya çalışmaktan daha zevkli bir şey yoktur. Kur'an'daki kıssalar, sûfilerin önüne işârî/irfanî yorumlar için geniş ufuklar açmış, insandan halife olarak bahseden âyet,¹¹³ Hz. Musa'nın Hızır'la yaptığı yolculuk,¹¹⁴ Allah'ın tecellisi karşısında Musa'nın kendinden geçmesi¹¹⁵ vb. olaylar onlar için ilhâm kaynağı olmuştur.¹¹⁶

Mevlânâ'nın en önemli ve büyük eseri olan *Mesnevî*'nin en önemli özelliği onda ele alınan hemen her konunun bazen bir, bazen de daha fazla hikâye ve temsil yoluyla anlatılmasıdır. Mevlânâ'nın bu metodu sayesinde konu her kesimden kişi tarafından daha iyi anlaşılır bir hâl alırken, öte yandan akılda daha kalıcı tesirler bıraktığı görülmektedir.

Mevlânâ, önemli bir kısmını Kur'an kıssalarının oluşturduğu bu hikâyeleri hikmetli bir sona bağlamak suretiyle okuyucuya ders verme amacını güderken, söz konusu kıssaları sembolik okuma ve yorumlama yolunu benimsediği görülmektedir. Çoğu zaman, bu sembolik okuma, tasavvufî öğretiler ve yaşam biçimini destekleyici mahiyettedir. Ancak söz konusu durum Mevlânâ'nın Kur'an kıssalarının gerçekliğini inkâr ettiği anlamına da gelmez. Konu ile ilgi *Mesnevî* mütercim ve şârihi Abdülbaki Gölpınarlı şu açıklamayı yapar: "Kur'an'daki olaylar mecazdır demek *Batınîliği* kabul etmektir ki, bu gerek Mevlânâ'nın gerekse ona uyanların meşreplerine tamamen aykırıdır."¹¹⁷

Mevlânâ'nın Kur'an'da anlatılan kıssaları, sadece geçmişte yaşanıp bitmiş hâdiseler olarak ele almadığının da burada altını çizmemiz gerekmektedir. Mevlânâ'ya göre Kur'an kıssalarının benzerleri insan vücudunda da gerçekleşmektedir. Bu hususta Mevlânâ'nın en önemli dayanağı: "Onlara ayetlerimizi âfakta ve kendi nefislerinde göstereceğiz."¹¹⁸ Kur'an ve hadis-i şeriflerin afakî manaları, *Mesnevî*'de insan nefisine tatbik edilmiş, kıssalardaki kahramanlar, insan ruhunun kuvvelerinde de aranmıştır. Mevlânâ, Firavun kıssası üzerinden Kur'an'da ve *Mesnevî*'de yer alan kıssaların nasıl okunması gerektiği ile ilgili görüşlerini şöyle ifade eder:

"Firavunun işi sende de var, bir bak. Lakin senin ejderhan kuyuda mahbus.
Eyyahlar olsun! Bunlar hep senin hallerindi. Hayalin Firavun'a gitti, ona ait sandın. Sana senden bahsedilince sıkılır, başkasının hikâyesinden hoşlanırsın!
Mel'un nefsin seni nasıl da harab ediyor, bu kötü arkadaşın seni Hak'tan uzaklaştırıyor.
Senin ateşin de Firavun'unki gibi odun yok. Zira onun gibi fırsat ve imkâna sahip değilsin."¹¹⁹

Mesnevî'de yer alan hikâyelerin bir kısmı gerçekte olmuş tarihî hikâyeler, bazıları da fabl türünden alegorik hikâyelerdir. Hikâye ile ilk anda olay sanki hikâyenin kahramanları arasında geçiyormuş izlenimi verilirken, aslında bir olaya örnek vermek, bir görüşü

¹¹³ Bakara 2 / 30.

¹¹⁴ Kehf, 18 / 60-62.

¹¹⁵ Araf 7 / 143.

¹¹⁶ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", İstanbul, *DİA*, 2001, C. XXIII. s. 426.

¹¹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, İnkilap ktb., 1985, C. I, s. 100.

¹¹⁸ Fussilet, 41 / 53.

¹¹⁹ *Mesnevî*, III, by. 971-975.

desteklemek ve ya okuyucunun anlatılanlardan kendisine bir hisse, bir ibret çıkartabilmesi amaçlanmıştır.

Mevlânâ, temsîli anlatım metodunu kullanmanın ve söz konusu anlatım metodunda yer alan *meseli* anlamının herkesin harcı olmadığını da belirtir. Ona göre bu şekilde bir anlatım ancak Allah Teâlâ'nın ve Onun gizli âşık bilgisine bir delil olan resullere ve onlara tâbî olan vâris-i kâmillere mahsus olduğu gibi¹²⁰ bu anlatımın dilinden istifade etmek de, kişinin niyetine bağlıdır. Mevlânâ bu görüşünü şu sözleri ile ifade etmiştir:

“*Mesnevî*’nin sözlerindeki suret, surete kapılanı azdırır, yolunu kaybettirir; Manaya bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur.”¹²¹

Mevlânâ kıssa ve nükte yolu ile anlatım metodunu seçerek yapmak istediği şeyi, şeker kamışlarını kargalardan korumak için tarlanın ortasına eşekbaşı bir korkuluk dikmeye benzetir. Ona göre böylelikle hakikati görmekten aciz kişiler *Mesnevî*’yi bu hikâyelerden ibaret sanarken ve bu okunacak bir kitap değildir diye dövüşte mağlup olan koç gibi geriye giderler.¹²² Hâlbuki hâkikatı görebilen az sayıda kişi bilir ki; *Mesnevî*’deki esrar ve hakikatler bu kıssaların altında gizlidir. Mevlânâ şöyle der: “Harf suretini, mana bağına, yüce vegüzelim bahçeye konan eşekbaşı bil.”¹²³

Mevlânâ’ya göre okuyucu (*Mesnevî*’de bir hikâyede anlatılan) *armut ağacı*¹²⁴ yerinde olan *enaniyet ağacının* üzerinde bulunduğu ve tevazu sahibi olup o ağaçtan inmediği sürece bu âlemi ters görecektir. Söz konusu kişilerin *Mesnevî*’yi okuduklarında da onu eski hikâyelerden ibaret bir kitap olarak görmeleri tabiidir. Mevlânâ *Mesnevî*’de anlattığı fıkraların da, aslında hakikatin şakaya bürünmüş ifadeleri olduğunu dile getirir ve şöyle der: “Şaka ve latife bir şeyi belletmeye yarar. Onu ciddi gibi dinler. Görünüşün latif oluşuna kapılma.”¹²⁵

Mevlânâ’ya göre kıssalar, hububat ölçmek için kullanılan kaplara, onların derin ve ince manaları ise kabın içindeki hububata benzer. Ölçeklerdeki hububat bedenin gıdası olduğu gibi, kıssaların manaları da ruhun gıdasıdır. Akıllı kişi kıssanın zâhirine iltifat etmez, manasına bakar. Mevlânâ, kıssaların zâhirlerine takılı kalanların hâlini, bülbül ile gül arasındaki aşkın anlatıldığı eserleri okuyup da, bülbülün konuşmasının mümkün olmamasına takılarak, maceradan kendine bir hisse çıkarmayan ahmak kişinin hâline benzetir.¹²⁶ Mevlânâ gerek kendi anlattığı gerekse Kur’an-ı Kerim başta olmak üzere diğer kutsal metinlerde yer alan kıssaları okurken yüce sır ve manalara yükselip, süflî olan harf ve lafza bağlı kalınmamasını tavsiye ederek şöyle der: “Agâh ol, yücelere uç, baykuş gibi aşağılarda uçma.”¹²⁷

Mevlânâ, diğer kıssaları yorumlayıp tahlil ederken izlediği yolu, *Mesnevî*’de en fazla atıfta bulunduğu peygamberlerin başında yer alan Hz. Musa kıssası ile ilgili

¹²⁰ *Mesnevî*, III, by. 2785-2787.

¹²¹ *Mesnevî*, VI, by. 655.

¹²² *Mesnevî*, IV, by. 3820-3822.

¹²³ *Mesnevî*, IV, by. 3823.

¹²⁴ *Mesnevî*, IV, by. 3562.

¹²⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3558.

¹²⁶ *Mesnevî*, II, by. 3622-3624.

¹²⁷ *Mesnevî*, II, by. 3626.

anlatımlarında da izlemiştir. Kıssada bahsi geçen kişi, yer, zaman vd. unsurları anlatırken onun asıl vurgulamak istediği, meseleyi daha anlaşılır kılmak, anlatımını sıkıcı bir vaaz olmaktan çıkarıp cezbedici bir üslup elde etmek ve bu şekilde Kur'an'ın nefis ve ruh terbiyesi babından olan ilke ve düsturlarına muhataplarının dikkatini çekmektir. Mevlânâ *Mesnevî*'de geçen diğer anlatımlarında yer alan kıssa veya fikranın kahramanlarında olduğu gibi Hz. Musa kıssası ile de, çoğunlukla vereceği mesajı direkt olarak söylemek yerine, kıssanın kahramanlarının dilinden ve zaman zaman ancak ehlinin anlayabileceği üstü kapalı bir üslup ile vermeyi tercih etmiştir. Örneğin, nefsanî sıfatlardan arınmamış, bâtını bozuk kişilere, bâtını temiz kişilerden dua istemeleri gerektiğini, Hz. Musa ve Allah Teâlâ arasında geçen bir konuşmayı aktararak izah ettiği bir beyt de şöyle demektedir:

Tanrı “Ey Musa bana suç etmediğin, kötü söylemediğin bir ağızla dua et”dedi. Musa bende o ağız yok deyince, Tanrı “Başkasının ağzı ile dua et. Başkasının ağzı ile nasıl günah işleyebilirsin? Ya Rabbi diye başkasının ağzı ile çağır” buyurdu.¹²⁸

Sonuç olarak, Kur'an kıssaları sûfilerin önüne kendi düşüncelerini temellendirmek için geniş ufuklar açmıştır. Hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen peygamberlerin başında yer alan Hz Musa ile ilgili olarak Kur'an'da yer verilen hâdiseler, sûfiler için de göz ardı edilemez birer yol gösterici ve ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca sûfiler Kur'an kıssalarını yorumlarken, sözkonusu kıssaları genelde her mü'minin özelde ise her sûfinin karşılaşabileceği olay, kişi ve ruhî halleri simgeleyebileceğini düşüncesi ile okumuş, kıssada yer alan argümanlardan kendi iddia, görüş ve yaşantılarına deliller bulmaya çalışmışlardır.¹²⁹

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde insanın içsel yolculuğu ile ruhî tekâmülünü çoğunluğu ayet ve hadis telmihli kıssa ve hikâyelerle anlatma yolunu tercih etmiş, söz konusu kıssaları okuyan herkesin ders çıkarabileceği şekilde yorumlamış ve bu şekilde muhatapın anlatılan olaylardan ibret almasını, hatta bazen kendisini kıssanın öznesi yerine koyarak bir nefis muhasebesi yapmasını ve bu vesileyle de istikametini düzgün tutarak yaşamasını hedeflemiştir. Kur'an kıssaları üzerinde yapılacak bir çalışmada, bu kıssaları Mevlânâ'nın metodu doğrultusunda, irfânî yorumların eşliğinde her seviyeden muhataba söyleyecek bir sözü olan ibretlik olaylar olarak okumanın, dinî söylemin hedeflerine daha uygun görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira söz konusu kıssaları tarihin sayfaları arasında kalmış ibret hikâyeleri olarak değerlendirmek yanlış ve eksik bir bakış açısı olacaktır. Bu husus baştan bilinir veya *Mesnevî*'de Hz. Musa'ya yapılan atıflar bu bilgiler ışığında okunursa, o zaman Mevlânâ'nın asıl amacı anlaşılmış ve *Mesnevî*'nin yazılma amacı gerçekleşmiş olacaktır. Aksi takdirde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si herkesin bildiği basit hikâyelerden alıntılar yapılarak doldurmuş bir eser halini alacaktır.

¹²⁸ *Mesnevî*, III, by. 180-182.

¹²⁹ Mahmut Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu*, İstanbul, İnsan yay., 2011, s. 232.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE MUCİZELERİ

2.1. *Mesnevî*'ye Göre Hz. Musa'nın Vasıfları

Hz. Musa'nın, Kur'an-ı Kerim'in otuz dört suresinde, yüz otuz altı yerde adı geçer. Kur'an ile sahih hadislerde geçmiş peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen peygamberdir. Kur'an'da adı en çok geçen peygamberlerden ikinci sırayı alan Hz. İbrahim'in ismi, bu sayının ancak yarısına yaklaşıp.¹³⁰ Kur'an'a göre peygamberler iyi insan modelleridir.¹³¹ Özellikle din eğitimi açısından model ve örnek göstermenin öneminin büyük olduğu ve Mevlânâ'nın "huy güzelleştirici bir kitap"¹³² olarak takdim ettiği *Mesnevî*'nin de aslında bir eğitim kitabı olduğu dikkate alındığında, *Mesnevî*'de bir peygamber, örnek kişi ve rol model olarak kendisine sıkça atıflarda bulunulan Hz. Musa'nın hangi karakterislik özellikleri ile öne çıkartılmış olduğu sorusuna cevap verebilmek önem arz etmektedir.

Mevlânâ'ya göre bu dünya bir çöl, bizler ise çölde iptilalara uğrayan kişileriz ve Tih Sahra'sında yol alan İsrailoğulları'na benzemekteyiz. O halde bu dünya çölünde herbirimizin bir kılavuza ihtiyacı vardır. Fakat nasıl ki, Hz. Musa'nın gönlünü inciten ve çeşitli suçlara bulaşan İsrailoğulları, çölde belalara uğrayıp yollarını kaybettiler, bizde yıllarca bu hayat çölünde yol yürüyoruz, ancak ne gariptir ki; sonunda dönüp dolaşıp ilk başladığımız yere geliyoruz. Hâlbuki bizler İsrailoğulları tabiatında olmayıp, Musa tabiatlı peygamberlerin gönüllerini razı edebilse idik, bizlere bu çölden bir çıkış yolu belirirdi.¹³³ O halde insanlığı kayboldukları bu dünya çölünden kurtaracak olan Musa kimdir? Mevlânâ'nın bakış açısı ile O *Mesnevî*'de nasıl vafedilmiştir? *Mesnevî*'ye göre Hz. Musa'nın temel özelliklerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Mevlânâ, Firavun'un Hz. Musa'ya yönelttiği "Sen kimsin ?" sorusuna verdiği cevapta, kendi dilinden Hz. Musa'yı şöyle vafeder: "Ben Ululuk ıssı Tanrı'nın elçisi olan akılım. Tanrı'nın ulu burhanıyım. Azgınlıktan insana emniyet veren kişiyim ben!"¹³⁴

Mevlânâ'nın dilinden böyle takdim edilen Hz. Musâ'nın en temel özelliği nedir denilecek olursa, yine Mevlânâ'ya göre bu sorunun cevabı; "aşktır" şeklinde olacaktır. Hz. Musa sadık bir Hakk aşığı olarak bu yolda gidenlerin önderidir.¹³⁵ Hz. Musa İlahî aşkı elde etme konusunda büyük bir hırs sahibidir ki, Mevlânâ'ya göre bu konudaki hırs övülecek bir şeydir.¹³⁶ Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın böylesi bir Hakk aşkına ulaşabilmesi, nefsin ayrılmaz bir parçası olan şehvet ve arzularını dünyevî taraftan uzaklaştırarak Hakk'a

¹³⁰ Ömer Faruk Harman, "Musa", İstanbul, *DİA*, 2006, C. XXXI, s. 210.

¹³¹ Ahzab, 33 / 21.

¹³² *Mesnevî*, I, Önsöz'den.

¹³³ *Mesnevî*, II, by. 2484-2487.

¹³⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2309.

¹³⁵ *Mesnevî*, V, by. 2774.

¹³⁶ *Mesnevî*, III, by. 1955

giden yolda nefis yükünü atıp ruh-u insânîsinin ağırlıklarından kurtulması ve böylelikle nefisini uhrevî lezzetlere ve Âlem-i İlliyyîn'e yöneltebimesi sayesinde mümkün olabilmıştır.¹³⁷ Bu sayededir ki o, binicisine râm olmuş, doğru giden bir at gibi yedi yüz yıllık yolu, bir çırpıda aşivermiştir (Hızır ile buluşabilmiştir).¹³⁸ Mevlânâ'ya göre Hakk'a doğru giden yolda kişiler yarış atlarına benzerler ve bu yolda ancak *Musalaşan ruhlar* hızlı gider ve menzile ulaşırlar. Aradığını buluncaya kadar bu uğurda gerekirse binlerce yıl koşmayı göze almış biri olarak Hz. Musa, hakîkate ulaşma konusunda son derece azimli bir kişidir.¹³⁹ Mevlânâ'ya göre canı aşk sarhoşu olan ve bu aşk sebebi ile kendinden geçen Hz. Musa'nın aşkındaki sadakat o derece tesirli ve güçlüdür ki, cemadâta bile tesir etmektedir. Asâyı yılanı dönüştüren, Tur'u parça parça eden, Kızıldeniz'i yaran da, Hz. Musa'daki bu aşkın gücüdür.¹⁴⁰

Sahip olduğu yüce makam ve hâiz olduğu yüksek vasıflara rağmen Hz. Musa, kendisine bir varlık vermeyip, kavmini bırakarak Hızır'ın peşine düşecek kadar alçakgönüllü ve riyadan uzak bir insan¹⁴¹ ve düşmanları karşısında vakar ile durmakla beraber, bir o kadar da yokluk sırrına erip vehm-i vücûdîyi kaldırmış ve tevazû sahibi olabilmiş yüce bir peygamberdir. *Mesnevî*'de geçen bir beyitte kendisine adını-nesebini soran Firavun'a Hz. Musa'nın verdiği şu cevap, onun tevazuda nasıl bir mertebeye ulaştığının en açık delilidir:

“Benim nisbetim Tanrı'nın şu toprak yurdunadır... Asıl adım da onun kullarının en aşağısı!
Ben kulum, Tanrı'nın kulunun oğluyum. Onun kulu ile cariyesinden doğmuşum.”¹⁴²

Ancak tüm bu tevazuûna rağmen Hz. Musa, vakar ve sabır sahibi, akıl ve tedbir ile iş gören ve aynı zamanda Tanrı buyruğunu gözetten bir idarecidir.¹⁴³

Hz. Musa, çok merhametli ve affedici birisidir. Nitekim Firavun'un kendisini alt etmek için tuttuğu sihirbazları affetmesi de onun bu özelliğini gözler önüne sermektedir.¹⁴⁴ Hz. Musa'nın bu merhameti sadece insanlara karşı olmayıp, o tüm mahlûkata karşı yüce bir merhamet sahibi ve şefkat gösterici ve halk içinde cömertliği bilinen bir kişidir.¹⁴⁵ Ancak Hz. Musa bu engin şefkat ve merhameti sebebi ile insanların her yaptığını onaylayan ve her istediklerini veren bir kişi olmamış, istedikleri şey kendilerinin aleyhine olduğu durumlarda onlara isteklerinin yanlış olduğunu söyleyerek nasihat etmesi de onun bu şefkat ve merhametinin tezahürü olmuştur. Yine bu şefkat sebebiyledir ki o, tüm uyarılarına rağmen sözünü dinlemeyip kötü bir akıbetle karşı karşıya kalan kişiler için de bağışlanma dileyip onlara dua edebilmiştir.¹⁴⁶ O kadar ki; yaptıkları tüm kötülüklerden sonra yola gelmeyeceklerini görüp bildiği halde, Firavun ve kıptîlerin kendisine gelerek

¹³⁷ *Mesnevî*, VI, by. 1125-1130.

¹³⁸ *Mesnevî*, VI, by. 1128.

¹³⁹ *Mesnevî*, III, by. 1969-1970.

¹⁴⁰ *Mesnevî*, II, by. 2286; V, by. 2775.

¹⁴¹ *Mesnevî*, III, by. 1963-1965.

¹⁴² *Mesnevî*, IV, by. 2311.

¹⁴³ *Mesnevî*, VI, by. 3291-3293.

¹⁴⁴ *Mesnevî*, III, by. 1240.

¹⁴⁵ *Mesnevî*, VI, by. 3284.

¹⁴⁶ *Mesnevî*, III, by. 3286-390.

“Lütfet ey emniyet sahibi, rahmetle ağzını kımıldat ta ateşli ağız kapansın”¹⁴⁷ şeklindeki ricalarını kırmamış, onlar için dahi dua etmiştir.

Hiz. Musa, sıdk ve ihlâs ile Hakk’a iltica etmiş ve onun lütfüne sığınmış bir kişidir. Mevlânâ’ya göre âlemdeki her şey Hakk’a sığınan kişinin emri altına girer, âdetâ onun askeri olur. Ona göre, denizin Hiz. Musa’ya dost olup, düşmanlarını kahretmesi de bu sebeptendir.¹⁴⁸

Hiz. Musa Allah’ın sevgisini kazanmış bir kuldur. Mevlânâ’ya göre bu İlâhî sevginin sebebi, Hiz. Musa’nın ibadet ve taatini yalnız rabbine hasreden bir kul olarak “İyyâke na’büdü ve iyyâke nesteîn”¹⁴⁹ ayetinin sırrına ermiş bir kişi olmasıdır.¹⁵⁰ İbadet ve taatin Allah’a tahsisi ise riyanın ortadan kaldırılması demektir. Bu sırta eren kişi rıza makamına erişir, Allah’ın her işine ve her hükmüne razı olur, Allah’ın kahrında bile nice lütuflar görür ve o hale gelir ki, Mevlânâ’nın ifadeleri ile şöyle der: “Padişahın kahrından başka rahmet istemem.”¹⁵¹ *Mesnevî*’de Hiz. Musa’nın rabbi ile arasında geçen bir konuşmada Yüce Allah’ın onu şu sözler ile övdüğü anlatılır: “(Ey Musa!) Benden başka ne varsa, sence taştan ve kerpiçten ibaret. İster çocuk olsun, ister genç, ister ihtiyar, hiç kimseye aldırış ettiğin yok.”¹⁵² Mevlânâ’nın Hiz. Musa örneğinde İlâhî sevgiyi celbetme vasıtası olarak izah ettiği bu hâl, ona göre sadece Hiz. Musa’ya has olamayıp, aslında tüm müttakî ve salih kullarda da bulunan bir hâldir.¹⁵³

Hiz. Musa’nın canı din meşalesidir ve Tanrı emirlerine gark olmuş bir nebî olarak Hiz. Musa’nın emr-i ilâhî karşısında her hangi bir tasarrufu söz konusu değildir.¹⁵⁴ O kulluğunun bilincinde olarak Allah Teâlâ’ya tam bir teslimiyet içerisinde,¹⁵⁵ Allah’ın fermanına tâbî ve sadece onun emirlerini yerine getirmeye çalışan bir kuldur.¹⁵⁶

Mevlânâ’ya göre (diğer peygamberlerde olduğu gibi) bir peygamber olarak Hiz. Musa’nın en önemli vazifesi, mü’minler ile Allah arasında bir vasıta, halkı Allah’a ulaştıran bir bağ olabilmektir.¹⁵⁷ Hiz. Musa, üstün bir akla ve her şeyin iyisine hâiz bir ilme sahip bir kişi olarak vazifesini hakkı ile yerine getirebilen bir peygamberdir.¹⁵⁸ Bir peygamber olarak Hiz. Musa’nın aslî görevi Allah’ın emirlerini tebliğdir. Hiz. Musa kendisine gelen “Malum olan akıbeti görmeyi bırak, onu görmezlikten gel. Çünkü sen yola davetçisin.”¹⁵⁹ hitab-ı İlâhîsi üzerine üzerine düşen görevi yerine getirmiş ve Allah’ın emirlerine her zaman

¹⁴⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3594.

¹⁴⁸ *Mesnevî*, I, by. 1842.

¹⁴⁹ Fatiha, 1 / 5.

¹⁵⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2921-2932.

¹⁵¹ *Mesnevî*, IV, by. 2961.

¹⁵² *Mesnevî*, IV, by. 2928.

¹⁵³ M. Muhis Koner, *Mesnevî’nin Özü*, Konya, Yeni Kitap bas., 1961, C. IV, s. 574.

¹⁵⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2363.

¹⁵⁵ *Mesnevî*, III, by. 1076.

¹⁵⁶ *Mesnevî*, III, by. 1088-1089.

¹⁵⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2979.

¹⁵⁸ *Mesnevî*, IV, by. 309, 3010-3015.

¹⁵⁹ *Mesnevî*, IV, by. 3585.

uymuştur.¹⁶⁰ Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın davranışları, Allah'ın hidayet nasip etmeyeceğini görse bile bu durumun bir peygamberin tebliğ vazifesini etkileyemeyeceğinin apaçık göstergesidir.

Mevlânâ'ya göre Allah Teâlâ tarafından Hz. Musa'nın (ruhunun verâsında olan) *sırrına*¹⁶¹ birtakım gizli ilahî sırlar söylemiştir ki, o bu hitabın tesiri ile birkaç defa kendinden geçmiş, bazen kendine gelmiş, nice kereler de ezelden ebede uçmuştur. Hz. Musa'nın yaşadığı söz konusu tecrübeyi söz ve yazı ile anlatmak ise mümkün değildir. Bunu ancak yaşayıp hisseden tam anlamı ile kavrayabilir.¹⁶² Bununla beraber, Hz. Musa'nın aklı gayb konularında bağlanmış, âyân-ı sâbite¹⁶³ ondan gizlenmiştir.¹⁶⁴

Bu sebeple de *Mesnevî*'de zaman zaman Hz. Musa'nın Allah'a meselenin iç yüzünü anlamak için sorular sorduğuna, bazen de küçük çapta itirazlarda bulunduğu şahit olamaktayız. *Mesnevî*'nin geneline bakıldığında ise söz konusu durumun (sırr-ı kaderden mestur olmak) sadece Hz. Musa için geçerli olmayıp, tüm peygamberlere şâmil bir hâl olduğu görülmektedir.

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa, cehalet yüzünden ham kalmış ruhların marifetullah nuru ile parlayıp ve olgunlaşabilmeleri için kendisini halka cahil gibi göstermek sureti ile cevabını bildiği soruları soran iyi bir öğretmendir.¹⁶⁵ Nitekim Mevlânâ *Mesnevî*'de yer alan bir beytde, kendisinin de Hz. Musa gibi davranarak onu örnek aldığından, zaman zaman bilmiyormuş gibi yapıp sorular sorarak cevabı daha önce hiç duymamışcasına dinlediğinden bahseder.¹⁶⁶

¹⁶⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3617.

¹⁶¹ Ruhun bir idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife anlamlarında kullanılan tasavvufî bir terim olan "sırr" hakkında geniş bilgi için bkz., Serrac, *el-Lûm'a*, s. 346; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 234-235; Herevî, *Menazilü's-Sâirin (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin yay., 2008, s. 130; Necdet Tosun, "Sırr", İstanbul, *DİA*, 2009, C. XXXVII, s. 115.

¹⁶² *Mesnevî*, II, by. 1772-1774.

¹⁶³ "Arapça, değişmez "ayn"lar, özler anlamına gelmekte olan *Ayan-ı Sabite* İbn Arabî'ye göre, varlıkların Allah'ın ilminde sabit olan ezeli hakikatlerin varlık âlemine çıkmadan önce bunlar hakkındaki ilmidir." Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, Anka yay., 2005, s. 69; Kâşânî, *İstulâhâtü's-sûfiyye*, s. 31.

¹⁶⁴ "İbn Arabî'ye göre eşya ve hadiselerin ayn-ı sâbitelerini Allah'tan başka kimse bilmez. O bu özelliği itibarıyla ayan-ı sabitelere "mefâtihu'l-üvel" (ilk anahtarlar), "mefâtihu'l-gayb" (gaybın anahtarları) adını verir, "kaderin sırrı" der. İnsanın bunları bilmesi mümkün olsa kaderi ve geleceği de bilmiş olurdu. Bunun için Allah a'yân-ı sâbite sahasını insanlara kapatmış, onun bilgisini sadece kendisine tahsis etmiştir. Çok nâdir hallerde nebî ve velîlerin bir kısmına bazı ayn-ı sâbitelerin gösterilmesi mümkündür." İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Abdülhalim Şener, İstanbul, Sûfî ktb., 2011, s. 113-120. Avni Konuk, söz konusu durumun sebebini şöyle izah eder: "Enbiyâya bu âlem mekşûf olsa idi, kendilerine davette fütûr vâki olurdu. Nübüvvet halka, velayet ise Hakk'a taalluk ettiği için, Hızır'ın zevkinde ilm-i velâyet, Hz. Musa'nın zevkinde ilm-i nübüvvet gâlip idi." (Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. III, s. 378.)

¹⁶⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3001-3002, 3006.

¹⁶⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3013.

2.1.1. Hz. Musa ile Hz. Muhammed ve Hz. Ali Mukayesesi

Tasavvufun en temel argümanlarından biri olan *Hakikat-ı Muhammediye*¹⁶⁷ nazariyesinin savunucularından biri olan Mevlânâ'nın Hz. Muhammed ile diğer peygamberlerin mukayesesi hakkındaki görüşleri özetle şu şekildedir; *Devr-i Ahmedî* tüm peygamberlerin devirlerini mânâda kapsar, ancak âlem-i sûrette bakanlar her bir peygamberin yaşadığı devri, birbirinden farklıymış gibi görür ve anlarlar. Tüm peygamberlerin, feyizlerini dâima Hakikat-ı Muhammediyyeden aldıklarını ifade eden Mevlânâ,¹⁶⁸ peygamberleri “nur”, Ruh-u Muhammediyyeyi ise “nurları aydınlatan nur” olarak tanımlar.¹⁶⁹ Mevlânâ, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin tüm zamanları kapsayan “muhît-i âm” olduğuna işaretlerle ona hitap ettiği bir beytinde “Sende Musa'nın giydiği elbiseyi giymişsin”¹⁷⁰ der.

Mevlânâ'ya göre Hz. Adem'den itibaren *nûr-u Muhammedî* tüm peygamberlerde zahir olmuş ve bu nur sayesinde peygamberler âzaları ile eşyaya hükmedici olmuşlardır.¹⁷¹ Hz. Musa da nûr-u Muhammedî'den nasıpdar olduğu için eline dokunan eşyadan türlü mucizeler zuhur etmiştir. Öyle ki, Mevlânâ'nın Musa'nın elinden su içti sözleri ile betimlediği asâ, böyle bir elden aldığı güç ile Firavun'un saltanatını bir lokma edebilmiştir.¹⁷² Mevlânâ'ya göre nûr-u Muhammedî'nin zuhur ettiği her beden nurlanır ve her el bir “yed-i Musa” olur¹⁷³.

Mevlânâ kendisini de hakikat-ı Muhammediyye'de fânî olmuş bir ruh olarak görür. Mevlânâ'ya göre yüce ruhlar (ruh-u insanî) aslında vahdet hâlinde olup, tefrika cisimlerdedir.¹⁷⁴ Bu durumda konuşan, gazeller söyleyen Mevlânâ'nın kendisi değil, o yüce peygamberdir. Mevlânâ kendisini peygamber sedasının yankılandığı bir duvardan ibaret görür ve Hz. Muhammed ile aralarındaki bu birlikteliği de Hz. Musa ve Tur dağı arasındaki ilişkiye benzeterek izah eder.¹⁷⁵ Nitekim Tur'dan yankılananın dağın kendi sesi olması mümkün olmayıp, Musa sedasından başka bir şey olmadığı gibi...¹⁷⁶ Mevlânâ şöyle der: “Biçare dağ söz nedir ne bilsin? Dağ bomboştur, sözü Musa bilir.”¹⁷⁷ Ona göre söz konusu birlikteliği ehl-i tevhid olmayanların idrak etmeleri ise imkânsızdır.¹⁷⁸

¹⁶⁷ Bu nazariye ile sûfler; “Allah'ın yarattığı ilk şey Peygamber efendimizin nûrudur, diğer bütün varlıklar onun nûrundan yaratılmıştır” derler. Bu nazariyeye göre Resûl-i Ekrem'in rûhu ve nûrunun, bütün insanlardan peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan o, insanlığın manevî babası kabul edilmektedir. Bkz. İbn Arabî, *Fûsusu'l-Hikem*, s. 225-240; Abdülkerim Cîlî, *Hakikat-ı Muhammediyye*, çev. Muhammed Bedirhan, İstanbul, Nefes yay., 2012, s. 20-25; İmâm Rabbânî, Ahmed Farûkî Serhendî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Merve yay., 1977, C. II, s. 1652-1653; Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, İstanbul, DİA, 1997, C. XV, s. 180.

¹⁶⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. III, s. 118-119.

¹⁶⁹ *Mesnevî*, II, by. 909-910.

¹⁷⁰ *Mesnevî*, III, by. 1205.

¹⁷¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. III, s. 262.

¹⁷² *Mesnevî*, II, by. 919.

¹⁷³ *Mesnevî*, II, by. 910-934.

¹⁷⁴ *Mesnevî*, IV, by. 411; II, by. 186-188.

¹⁷⁵ Aynı beyti izah ederken Şefik Can, Tur'dan sesi yankılanmakta olan Hz. Musa benzetmesi ile kastın Hüsameddin Çelebi olduğu görüşündedir; bkz. Can, *Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, C. III, s. 162.

¹⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. IX, s. 601.

¹⁷⁷ *Mesnevî*, V, by. 1899.

¹⁷⁸ *Mesnevî*, V, by. 1900.

Mevlânâ, her iki peygamberin mucizeleri arasında da benzerlikler görür. Ona göre, Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim, asây-ı Musa'ya benzer. Asâ nasıl ki, ejderha olup kâfirlerin sihirlerini yuttu ise, Kur'an'da kâfirlerin bâtil delillerine ejderha gibi hücum edip, onları ibtal etmiştir.¹⁷⁹ Mevlânâ, Hz. Muhammed'in vefatının ardından asırlar geçse de, hiçbir gücün Kur'an-ı Kerim'i yok etmeye veya değiştirmeye gücünün yetmeyeceğini de izah ederken asâ benzetmesini kullanarak şunları söyler: "Sen toprak altında uyursun ama o tertemiz asâ gibi ki o her şeye agâhtır. Kastedenlerin elleri o asâyâ ulaşamaz."¹⁸⁰ Mevlânâ'ya göre gösterdikleri mucizeler sonrasında halk tarafından sihirbazlıkla suçlanmış olmaları, her iki peygamberin diğer bir ortak yönüdür.¹⁸¹

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa önceki asırlarda yaşamasına karşın keşfen Hz. Muhammed'in devrinin nurunu görmüştür. Yine Hz. Musa keşfen görmüştür ki; devr-i Ahmedî'de "Sen göremezsin!"¹⁸² hitabı olmayıp, esmâ, sıfat ve zât tecellîleri zâhir olacaktır. Mevlânâ'ya göre devr-i Ahmedî'de zuhur edecek olan bu rahmet karşısında hayretini gizleyemeyen Hz. Musa "Ya Rab! O ne devr-i rahmettir." demek zorunda kalmıştır. Mevlânâ'ya göre Hz. Musa, dualarında dâimâ bu ru'yetin feyzinden ister idi.¹⁸³ Bu sebeple o, "Ya Rab! Bana görün sana nazar edeyim"¹⁸⁴ dedi.¹⁸⁵ Ancak Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın bu arzusu, sûret-i kevnîyyede devr-i Ahmed'in gelişine uzun zaman olmasından dolayı gerçekleşmeyecektir. Mevlânâ Hz. Musa'ya hitaben şöyle der: "Ey Kelîm! Sen o devirden uzaksın; ayağını çek çünkü bu kilim uzundur."¹⁸⁶

Mesnevî'de, içinde yaşadığımız dünyayı Tih çölüne, Hz. Muhammed ise Hz. Musa'ya benzetilerek Mevlânâ son peygambere şöyle seslenir: "Bu cihan bir çöldür, sen Musa'sın. Biz de günahımız yüzünden çölde ibtilâlara uğramış kişileriz."¹⁸⁷ *Mesnevî*'de, şerîat yolunda mesafeler kat etmelerine rağmen nefis-i emare mertebesinde esir kalan ve yolun sonuna ulaşamamış bulunan bir kısım ümmet-i Muhammed, Hz. Musa'nın gönlünü inciten İsrailoğullarına benzetilerek, "Musa'nın gönlü bizden râzı olsaydı bu çöle bir yol, bir uç bulunurdu"¹⁸⁸ sözleri ile ümmet-i Muhammed peygamberlerinin yolunu takip etme hususunda İsrailoğulları'na benzememeleri için uyarılır.

Mevlânâ İsrailoğulları ile ümmet-i Muhammed arasında gördüğü bir diğer benzerlik de Hz. Musa'ya kavmi ile Tih sahrasını geçerken zahmetsizce verilen nimetlerin¹⁸⁹ ümmet-i Muhammed'e de verilmesidir. Ancak Mevlânâ'ya göre İsrailoğulları'na verilen nimet ile ümmet-i Muhammed'e verilen nimetleri kıyaslandığında aralarında şöyle bir fark olduğu görülecektir ki, o da şudur: "Ahmed'in yüce ümmeti için o yemek kıyamete kadar

¹⁷⁹ *Mesnevî*, III, by. 1209.

¹⁸⁰ *Mesnevî*, III, by. 210-211.

¹⁸¹ *Mesnevî*, III, by. 1208.

¹⁸² A'raf, 7 / 143.

¹⁸³ *Mesnevî*, II, by. 355-357.

¹⁸⁴ A'raf, 7 / 143.

¹⁸⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. III, s. 17.

¹⁸⁶ *Mesnevî*, II, by. 60.

¹⁸⁷ *Mesnevî*, III, by. 2484.

¹⁸⁸ *Mesnevî*, III, by. 2487.

¹⁸⁹ Bakara 2 / 61.

bakîdir.¹⁹⁰ Mevlânâ'nın yukarıdaki beyitte ümmet-i Muhammed'e verilecek olan nimetler ile kastının, bu ümmetin gelmiş geçmiş en faziletli ümmet olması,¹⁹¹ kıyamete kadar Kur'anın hikmet ve nimetlerinin bahşedilmiş ümmet olması¹⁹² ve ya bu ümmetin içindeki evliyaullah için zahmetsiz olarak nazil olan taam-ı ilâhînin kıyamete kadar bâkî olması¹⁹³ olduğu şarihler tarafından izah edilmiştir.

Mevlânâ, neden ümmet-i Muhammed'i İsrailoğullarına benzetir ve Hz. Muhammed gibi bir resulün ismini anıp medh etmek dururken, neden onun ile ilgili bahislerde yerine Hz. Musa'yı yâd eder, söz konusu remzler ile izah etme çabası nedendir? diye sorulacak olur ise bu soruların cevabını Mevlânâ şu beyitte verir: "Adamın karşısında bulunan kimseyi yüzüne karşı medhetmesi hoş bir şey değildir. Onun için Musa'nın adını mahsus anıyorum." *Mesnevî* şârihlerinden Tahir Olgun ise yukarıdaki beyt ile ilgili şu izahlarda bulunur:

"Değil Hz. Musa, kim olursa olsun Hz. Muhammed'in karşısında bahsetmek yakışık almaz. Mevlânâ'nın Hz. Muhammed'e seslenirken onun ismini zikretmeyip, Hz. Musa'dan bahsediyormuş gibi davranması, bir kişinin karşısında bulunan insan-ı kâmilî yüzüne karşı methetmenin şer'an doğru olmamasıdır."¹⁹⁴

Mevlânâ'ya göre Hz. Muhammed'in aklının kemâli herkesçe mâlum olmasına rağmen, birtakım eksik akıllı kimselerin onu tenkit etmeye kalkışmalarının sebebi, vahyin ruhu olan ilm-i ilâhîyi her canın idrak edemeyeceği gerçeğidir.¹⁹⁵ Mevlânâ, söz konusu görüşünü Hz. Muhammed'i Hızır'a, ona itiraz edip eleştirenleri de Hızır ile yolculuk eden Hz. Musa'ya benzeterek izâh eder.¹⁹⁶ Ona göre Hz. Musa'nın kendisinde Hızır'ın halleri bulunmadığı için onun fiillerini münasebetsiz gördüğü gibi, ruh-u ilâhîde fânî olmayan akıllar da, o yüce ruhun (Hz. Muhammed) işlerine delilik ya da şaşkınlık diye bakarlar.¹⁹⁷ Mevlânâ, Hatem-i enbiyâya itiraz eden eksik akıllı kişileri fareye benzeterek onlara şöyle seslenir: "Musa'nın akli bile gayb işlerine ermezse, ey ulu kişi farenin akli nedir ki bu işlere ersin?"¹⁹⁸

Hz. Muhammed'in üstünlüklerinden dolayı Mevlânâ onu birçok güzel adlar ve ahlâkî vasıflarla anar. Mevlânâ söz konusu çabasını Hz. Musa'nın huzurunda kendince Rabbini medh etmeye çalışan çobanın gayretine ve bu bahiste söylediği sözleri de çobanın eksik ve kusurlu sözlerine benzeterek, saf çobanın akli erdiği ölçüde Hakk'ı medh etmeye çalıştığı gibi kendisinin de Hz. Muhammed'i medh etmeye çalıştığını, çobanın sözlerin Hz. Musa'nın mertebesinde zem olarak değerlendirilmesi gibi Hz. Muhammed'in mertebesine nazaran sözlerinin kusurlu ve aciz olduğunu ifade eder. Mevlânâ aynı beyitlerde Hz. Muhammed'den kendisini medh için söylediği sözlerini, söyleneni

¹⁹⁰ *Mesnevî*, I, by. 3740.

¹⁹¹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul, Kubbealtı yay., 2013, s. 552.

¹⁹² Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, sad.: M.S. Karaçorlu, İstanbul, İz yay., 2007, C. II, s. 486.

¹⁹³ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. II, s. 494.

¹⁹⁴ M. Tahir Olgun, *Şerh-i Mesnevî Tahir-ül Mevlevî*, İstanbul, Şamil yay., tsz., C. XI, s. 1076-1077.

¹⁹⁵ *Mesnevî*, II, by. 3264.

¹⁹⁶ Kehf, 18 / 70-82.

¹⁹⁷ *Mesnevî*, II, by. 3258-3262.

¹⁹⁸ *Mesnevî*, II, by. 3264.

lafızlara göre değerlendiren Hz. Musa gibi değil de söyleyenin mertebesine göre kabul eden Allah gibi değerlendirmesini niyaz ederek şöyle ona şöyle seslenir: “Sen de merhamet eder, benim sözlerimi medh sayarsan şaşılmaz.”¹⁹⁹

Mevlânâ tespit edebildiğimiz kadarı ile *Mesnevî*’de bir yerde Hz. Ali ile Hz. Musa arasında kavimlerine ihsanları bakımından benzerlikler bulunduğunu ifade eder.²⁰⁰ Söz konusu beyitlerde Hz. Ali’nin cenk esnasında karşısına çıkan kişinin onun hallerinden etkilenmesi ve Hz. Ali tarafından affedilmesi hadisesi anlatılır. Hz. Ali’nin af ve merhametinin karşısındakine zahmetsizce saadet bahşetmesi, Musa bulutunun sahradaki israiloğullarına zahmetsizce nimetler indirmesine benzetilir ve Hz. Ali’nin de Hz. Musa gibi gönülleri çöl gibi kuraklaşmış kişilere ilim ve irfan yağmurları ile hayat bahşettiğinden bahsedilir. Söz konusu beytlerin son kısmında Mevlânâ Hz. Ali’yi şu benzetme ile anlatır: “Yiğitlikte Tanrı aslanısın, mürüvvette kimsin bunu kim bilir? Mürüvvette Tih sahrasında Musa’nın bulutusun.”²⁰¹

2.2. Hz. Musa’nın Mucizelerine *Mesnevî*’de Yapılan İzahlar

Kur’an-ı Kerim’de anlatılan Hz. Musa kıssası ile kıssanın *Mesnevî*’deki anlatımı arasında ilk bakışta bir uyumluluk söz konusudur. Şu fark ile ki; Mevlânâ’nın *Mesnevî*’de Hz. Musa kıssasında yer alan olay, kişi ve objelere yer verirken onları, çoğunlukla soyut manaları ifade etmek için ilk akla gelen anlamlarının dışında metforik anlatım biçim ile ele aldığı görülmektedir. Söz konusu üslup Hz. Musa kıssasına has bir özellik olmayıp Mevlânâ’nın yüce hakikatleri anlatmak için sıkça başvurduğu bir anlatım tarzıdır.

Hz. Musa’nın gösterdiği mucizelere bakıldığında, söz konusu mucizelerin en önemli vasfının, insanların câmid olarak bildiği, üzerinde hayat veya akıl emaresi taşımayan mahlûkatın ve eşyanın, Hz. Musa’nın elinde, onun isteği veya işareti ile canlı ve akıl sahibi varlıklar gibi hareket etmeleri olduğu söylenebilir. Ateş saçan ve konuşan ağaç, kıptîlere kan kesilen, Firavun’u yutan ancak, Hz. Musa’ya yol veren Nil, ejderhaya dönüşen asâ, nur saçan el vb. söz konusu mucizelere örnek olarak gösterilebilir. Biz bu çalışmamızda *Mesnevî*’de yer alan Hz. Musa’nın mucizelerini tek tek ele almadan önce Mevlânâ’nın söz konusu mucizelere bakış açısını genel hatları ile tahlil etmeye gayret edeceğiz.

Mevlânâ olağanüstü bir olgu olan mucizeleri, İslam kelâmcıları gibi peygamberliği tasdik eden olağanüstü bir hadise olarak değerlendirmekle birlikte, söz konusu mucizelerin oluş şekline daha çok, mânaları ve içerdikleri sır perdesini aralamak ile ilgili izahlarda bulunmaktadır. Ona göre mucizenin zuhur sebebi inkârcılar karşısında nübüvveti tasdiktir. Mevlânâ bu durumu *Mesnevî*’nin değişik yerlerinde farklı şekillerde ifade etmektedir:

“Kötü kişilerin inkârı olmasaydı mucizenin meydana gelmesine ne lüzum vardı. İnkâr eden düşman doğrunun ispatını istemeseydi tanık istemeye kalkışır mıydı? Hakikati bilmeyenler peygamberi kınadılar da Tanrı o yüzden lütufta bulunup onlara mucizeler verdi.”²⁰²

¹⁹⁹ *Mesnevî*, VI, by. 1093.

²⁰⁰ *Mesnevî*, I, by. 3720-3730.

²⁰¹ *Mesnevî*, I, by. 3732-3733.

²⁰² *Mesnevî*, VI, by. 4350-4352.

Mevlânâ'ya göre peygamberlerin mucizeleri bize açıkça göstermektedir ki, insanın bildiği âlemin ötesinde, aklının alamayacağı başka âlemler de vardır. Özellikle tevhid idrak etmenin zevki aklın haricindedir. Mevlânâ şöyle der: “Bu din lezzeti eğer akla aykırı olmasaydı, bunca mucizeye hacet var mıydı?”²⁰³

Mevlânâ'ya göre Allah enbiyasına bahşettiği mucizeler ile yine kendisinin bu âlemde koymuş olduğu usul ve kanunları yıkmış ve bu suretle insanlara işlerinin ve ihsanının sebeplere bağlı olmadığını, kendisinin *Fâil-i Muhtar* olduğunu bildirmek ve kullarını zahirperestlikten uzaklaştırarak işlerin bâtınını görmeye davet etmek istemiştir.²⁰⁴ Nitekim Mevlânâ şöyle der: “Tanrı vergisi içtir, kabiliyet deri. Şunu görsene: Musa'nın sopası ejderha olmasa da, avucu güneş gibi parlamada.”²⁰⁵

Mesnevî'nin birçok yerinde peygamberlerin ve velilerin olağanüstü hadiseler (mucize, keramet) gösterdikleri anlatılmaktadır. Mevlânâ görünür sebeplerin arkasındaki asıl müsebbibin (Allah) görülmesi gerektiğine vurgu yaparak şöyle der:

“Sebepler üzerinde başka sebepler vardır; sebebe bakma, ona bak. Peygamberler sebepleri aşmaya geldi. Mucizelerini Zühal'e(en yüceye) ulaştırdılar. Sebeplere olmaksızın denizi yarıdılar; ekin ekmeden buğday yığımı elde ettiler.”²⁰⁶

Yine *Mesnevî*'de bütün hadiselerin görünen sebeplerinin Allah'ın iradesinden kaynaklandığı inancı şöyle ifade edilmektedir:

“O hayal kurmayı hikmet yapar, O, zehir suyunu şerbet yapar,
O, zan oluşturan şeyi kesin bilgi yapar, kin sebeplerinden sevgiler yeşertir.
İbrahim'i ateşte besler, korkuyu ruha güven yapar.
Sebepleri yakıp yok edişinden sevdalıyım ben.”²⁰⁷

Mevlânâ'ya göre eşyada ortaya çıkan kuvvet ve kudret aslında Allah'a aittir ve söz konusu hadiseler Allah'ın güç ve kudretinin tabiat kanunları ile mahdud olamayacağının münkirlere izahıdır. Her varlığın bir kabiliyeti- kendine has özellikleri vardır. Söz konusu kabiliyeti veren dilerse bunu kısaltır veya dilerse artırır. Nitekim Allah'ın yaratması için kabiliyet de şart değildir. Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi Mevlânâ'ya göre hadiseleri açıklamada sebep-sonuç ilişkisi zorunlu değildir. Sebepler ilahi iradeye uygun olarak işlevde bulunurlar. Belirleyici olan şey sebep değil, ilahi iradedir. Mevlânâ'ya göre sebepliliğin peşine düşmek, akla takılmak veya kabukta kalmaktır ve var olanı sebeplerle açıklamaya kalkışmak, asıl müsebbibi yani Allah'ı unutturabilir.²⁰⁸ O halde Allah dilerse toprağa temyiz kudreti verir, o da Karun'u yutar. Ya da dilerse Nil nehrine kabiliyet verir, o da kıptî'yi görünce ona kan gözüdür, İsrailoğulları'na ise su. *Mesnevî* şârihi Muhlis Koner'in dediği gibi; “ Hülâsa Hakk Teâlâ kudretinin kemâli ile her şeyi ayırt eder. İlâhî lutfu ile her şeye bu ayırt etme kabiliyetini de lutfetmiştir.”²⁰⁹

Mevlânâ *Mesnevî*'de çeşitli varlıklar ile Hz. Musa arasındaki olağanüstü ilişkilere dikkat çekmek ile birlikte, cansız varlıklar ile ilgili söz konusu bu olağanüstü ilişkilerin Hz.

²⁰³ *Mesnevî*, I, by. 2143.

²⁰⁴ *Mesnevî*, V, by. 1537-1555.

²⁰⁵ *Mesnevî*, V, by. 538-1539.

²⁰⁶ *Mesnevî*, III, by. 2515.

²⁰⁷ *Mesnevî*, I, by. 545-548.

²⁰⁸ *Mesnevî*, III, by. 3150.

²⁰⁹ Koner, *Mesnevî'nin Özü*, C. IV, s. 565.

Musa'ya has bir durum olmadığının da altını çizerek şöyle der:

“Âlemdeki cansız varlıkların akıllıca peygamberlere ettikleri yardımları söylemeye kalkışsam
Mesnevî o kadar büyür ki, kırk deve bile aciz olur, çekemez!”²¹⁰

Mevlânâ'nın cemâdât hakkındaki fikirleri incelendiğinde onun kâinattaki tüm mahlûkatın kendilerine göre bir hayatı, şuur ve akları olduğu iddiasında bulunduğu ve bu iddiayı her fırsatta vurguladığı açıkça görülmektedir. Konumuz gereği yer verilen asâ, Nil'in kan kesilmesi, Tur Dağı vb. mucizeler de *Mesnevî*'de bu bağlamda izah edilmektedirler. Mevlânâ'ya göre Kur'an'da da açıkça anlatılan söz konusu mucizelerin tamamı, cemadattaki akıl ve şuurun varlığının isbatından başka bir şey değildir. Mevlânâ'ya göre Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Nil'in kan akması, Kızıldeniz'in mü'minlere geçit verip Firavun ve avanesini yutması, asânın canlanması, toprağın Karun'u yutması vb. misaller aslında bizlere anlatılan tarihi kıssalar olmayıp diğer cemâdâtın durumunu anlatan birer numunedirler. Bu sebeple Mevlânâ yukarıda bir kısmı verilen misallerin sonunda okuyucuya şu mesajı verir: “Bunları gör de diğer cansız şeyleri de şüphesiz bu halde taş ve sopaya kıyas et.”²¹¹

Mevlânâ'ya göre hayat ve şuur sahibi olan cemâdâtın konuşması da mümkündür. Cansız konuşur mu diye itiraz eden kişinin bu itirazı onun cismaniyet âleminde hapis kalması ve ruhaniyet âlemine vâsıl olamamasındandır. Hâlbuki cemâdât peygamberlere her dâim söz söylemiştir.²¹² Mevlânâ, *Mesnevî*'de cansızların konuşmalarını ve bu konuşmanın ruhâniyet kulağı açık kişiler tarafından işitildiğini o kadar çok söyler ki, nihayetinde kendisini şöyle demek mecburiyetinde hisseder: “A güzelim bunu defalarca söyledim, fakat söylemeye doyamıyorum ki!”²¹³

Mevlânâ'ya göre tüm kâinat ve ondaki mahlûkatın, bizim bildiğimiz anlamda birer gözleri olmasa dahi kendilerine has bir görüş yetileri de vardır. Göz olmaksızın nasıl görmek mümkün olur diye sorulacak olursa, Mevlânâ'ya göre gözün de evvelinin ne olduğuna bakıldığında cevap kendiliğinden bulunacaktır. Nitekim başlangıçta bir cenin iken gözün vücudumuzu oluşturan diğer et parçalarından bir farkı yok idi. Sonrasında görmenin gözü oluşturan yağ tabakalarının işi olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır. Böyle olsa idi uyuyan bir kişinin rüyasında bir şey görmemesi icap eder idi.²¹⁴ Mevlânâ'ya göre, peygamber kıssalarında sıklıkla geçen varlıkların, azap sırasında mü'minlere dokunmayıp da sadece din düşmanlarını kahretmeleri, ancak cansız zannettiğimiz varlıkların kendilerine mahsus bir görüş sahibi olmaları ile izah edilebilir. Mevlânâ söz konusu iddiasını, eserlerinde muhtelif yerlerde Kur'an kıssalarına atıflar yapmak sureti ile destekler. Konumuz ile ilgili olması açısından bu atıflardan bir kaçını şöyle der:

“Nil'in gözü olmasaydı, görmeseydi, Kıptî ile İsrailoğullarını nasıl ayırt edebilirdi?”²¹⁵
“Bu yeryüzünün canı yoktu da, Karun'u neden öyle sömürüp yuttu?”²¹⁶

²¹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 789-790.

²¹¹ *Mesnevî*, IV, by. 2826.

²¹² *Mesnevî*, VI, by. 4288.

²¹³ *Mesnevî*, VI, by. 292.

²¹⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2402-2405.

²¹⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2415.

²¹⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2417.

Mevlânâ'ya göre tüm cemâdât Allah'tan haberdardır ve ona mutâfidirler. Allah'ın emri zuhur edince ondan zerre miktarı ayrılmazlar.²¹⁷ Aslında yer ve göklerde bulunan her zerre Allah'ın askeri olduğuna göre, onların dilediği kişilere hizmet etmesinde dilediğine ise azab etmesinde şaşılacak bir durum da yoktur. Nitekim halîm mizacı ile bilinen toprak emr-i İlâhî gelince kin ve intikam libasına bürünüp hazineleri ile birlikte Karun'u²¹⁸ yutması söz konusu hakikatı gözler önüne sermektedir.²¹⁹ Mevlânâ'ya göre kahr-ı İlâhî insanı soğuktan koruması gereken bir elbiseye dahi tecelli etse, elbise zemheri mizacına bürünür.²²⁰ Mevlânâ, eşyanın emr-i İlâhî karşısındaki durumunu asây-ı Musa'nın dilinden şöyle ifade eder: "Ben Musa'nın elindeki asâyım. Müslümanlara deniz üstünde köprü kesilir, sonra da Firavun'a ejderha olurum."²²¹

Mevlânâ'nın mucize ve kerâmetlere getirdiği izahlardan biri de, insanlar arasındaki görüş farkıdır. Nitekim aynı nesne veya olay kimine göre sıradan ve olması gereken bir şey iken, kimine göre olağanüstü ve harikulâde olabilir.²²² Mevlânâ'ya göre âlemde iki grup insan vardır: Cismanîler ve ruhanîler. Yalnızca olaylara ve sebeplere bakan birinci taifeye, kahr veya olağanüstü bir durum gibi gözüken iş ve oluşlar, her bir cüz'ün tecellî-i Hakk ve her bir olayın müsebbibü'l-esbâb tarafından meydana geldiğini idrak eden ikinci taife için lütuf-u İlâhî veya alelâde işler olarak değerlendirilir.²²³

Her ne kadar mucizelerin fâil-i hakikisi Allah ise de, söz konusu mucizeler bir peygamber de olsa sonuçta bir insan ve kulun elinden zuhur etmiştir. O halde mucizeler her insandan zuhur edebilir mi? Mevlânâ'ya göre, Hz. Musa'ya bahşedilen mucizeler, sebepsiz yere verilmiş olmayıp ondaki ruhanî sıfatlarının kuvvetinden dolayı kendisine bahşedilmişlerdir.²²⁴ Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın en bariz vasıfları, Allah'a olan tevessülündeki samimiyet ve İlâhî aşktır. Samimiyet ve aşk-ı İlâhî'nin, cansız şeylere bile tesir etme gücü vardır. Nitekim Hz. Musa'nın mucizelerinde dağa, asâya, hatta azametli denize bile tesir ettiğini müşahade ettiğimiz kuvvet, onun sahip olduğu ruhanî sıfatların hakikatının dışı vurumudur.²²⁵ O halde söz konusu mucizelerin Hz. Musa'nın elinde zuhur etmesi tesadüf olmayıp, bu mucizeler tüm kulların da Allah'ın sonsuz hazinelerinden isterken Hz. Musa'daki İlâhî aşkı emsal alıp, dualarında Musâ gibi tevessül etmelerine işaret etmektedirler.

Mevlânâ, Allah'ın *Mudill* isminin mazharı olan İblis'in, insanları kandırıp doğru yoldan saptırmak için dua ederken kendisine bahşedilen şeyleri beğenmeyip Hz. Musa'ya verilen fevkalade kuvvetleri örnek göstererek : "Musa da senin kullarından bir kul değil miydi?

²¹⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2827-2828.

²¹⁸ Karun, Hz. Musa zamanında yaşamış olan çok zengin bir şahıs olup; Kasas, 28 / 76-83 ; Ankebut, 29 / 39; Mü'min 40 / 24 ayetlerinde bahsi geçmektedir.

²¹⁹ *Mesnevî*, VI, by. 2168-2169.

²²⁰ *Mesnevî*, VI, by. 2172.

²²¹ *Mesnevî*, IV, by. 1070,1071.

²²² Nitekim asırlar önce Gazzalî'de *Tahâfütü'l-felâsife*'de tabiat kanunlarının zorunluluk ifade etmediğini, alışkanlıktan dolayı zorunlu gibi algılandığını ifade etmiştir; bkz. İbn Rüşd, *Tehafüt et-tehafüt*, çev. Kemal Işık, Mehmed Dağ, İstanbul, Kırkambar yay., 1998, C. I, s. 627.

²²³ *Mesnevî*, VI, by. 4287.

²²⁴ *Mesnevî*, VI, by. 1347.

²²⁵ *Mesnevî*, V, by. 2774-2775.

Deniz dibinde tozdan perdeler salmadı mı?”²²⁶ şeklinde niyaz ettiği, kendisinin de Hz. Musa gibi Allah’ın bir kulu olduğunu belirtmek sureti ile Hz. Musa’nın mucizelerine benzer büyüklükte kuvvetler istediğini anlatır. Nitekim Mevlânâ’ya göre yukarıda bahsi geçen sıfatların sahibi İblis dahi olsa, Hz. Musa’ya bahşedilen mucizeler onun da elinden sadır olabilirdi.

Mevlânâ’nın mucizeler hakkındaki görüşlerini böylece özetledikten sonra kerametler ile ilgili düşüncelerine de kısaca değinmenin yerinde olduğunu düşünmekteyiz. Mevlânâ’ya göre velîler de tıpkı peygamberler gibi Allah’ın özel lütfuna mazhar kişilerdir: “ O ruhlar ki kafesten kurtulmuşlardır, rehber-i şayeste olan enbiyadır.”²²⁷ O halde evliyadan da tıpkı peygamberler gibi olağanüstü haller sâdır olabilir. Avni Konuk *Mesnevî Şerhi*’nde keramet ile ilgili şu izahları yapar:

Velilerin Allah’tan -gelen- güçleri vardır, fırlamış oku yoldan geri çevirirler. Veli üzülürse, sebepten doğacak kapılar Hakk’ın eliyle kapanır. İlahi lütufla söylenmiş söylenmemiş yapar, böylece ne şiş yanar ne kebab.²²⁸

Mevlânâ düşüncesinde peygamberlerin mucizeleri ile velilerin kerametleri, Allah’ın sevgili kullarına olan muhabbetinin birer eseri olduğu gibi, hak muarızlarına karşı doğruluklarını gösteren birer delildir de.²²⁹ Mevlânâ’nın mucize ile kerameti iç içe gördüğü ve ikisi arasında meydana gelişi bakımından ayırım gözetmediği söylenebilir.

Hz. Musa’nın Kur’an-ı Kerim’de yer alan mucizlerine bakıldığında, onun mucizeleri Firavun ve kavmine gösterilen mucizeler ve Hz. Musa ile birlikte Mısır’dan çıkan İsrailoğullarına gösterilen mucizeler olarak ikiye ayrılabilir. Kur’an-ı Kerim’de bildirildiğine göre Firavun ve kavmine gösterilen mucizeler ise dokuz tanedir.²³⁰ Tezimizde söz konusu mucizelerin *Mesnevî*’de yer alanlarına değinileceği için, *Mesnevî*’de bahsi geçen Hz. Musa’nın mucizeleri aşağıdaki başlıklar altında verilecektir.

2.2.1. Hz. Musâ’nın Asâsı (Asây-ı Musa)

Kur’ân-ı Kerim’e göre Hz. Musa ailesiyle birlikte Medyen’den dönüşünde dağda gördüğü ateşe yaklaştığında Allah ona hitap eder ve kendisini elçi olarak seçtiğini bildirir. Ardından elindeki asâyı yere atmasını emreder ve asâ yılanı dönüşür. Daha sonra elini koynuna sokmasını, onu çıkardığında kusursuz bembeyaz olacağını haber verir ve “Bu iki şey, senin rabbin tarafından Firavun’a ve onun çevresindeki seçkinlere gönderilen bir elçi olduğunu gösteren alâmetlerdir” der.²³¹

Hz. Musa’ya verilen mucizelerden biri de elindeki asâsının canlanarak bir yılan(ejderha) dönüşmesi idi. Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın sorusu üzerine Hz. Musa’nın elinde bulunan asâyı şöyle tarif ettiği anlatılır: “Yâ Rab, o asâdır. Ben onun üzerine dayanırım ve onunla koyunlarıma yaprak koparıyorum. Benim için onda diğer hacetler de vardır.”²³² Hz. Musa asâsını yere atmadan önce asânın hali bu idi. Fakat emre ittiba ile asâyı yere

²²⁶ *Mesnevî*, V, by. 954.

²²⁷ *Mesnevî*, I, by. 1570.

²²⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. I, s. 465.

²²⁹ *Mesnevî*, I, by. 1571.

²³⁰ İsrâ, 17 / 101; Neml, 27 / 12.

²³¹ Tâhâ, 20 / 22; Neml, 27 / 12; Kasas, 28 / 29-32.

²³² Ta-Hâ, 20 / 18.

attığında onun yılan gibi hızla hareket eden bir yaratığa dönüştüğünü görür.²³³

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın, Allah'ın lütfu ile gösterdiği mucizelerin ortaya çıkış sebebi, Firavun'un nasihat dinlemeyen inatçı tavrı ve söz konusu mucizeler de bu tavrın yegâne ilacıdır. *Mesnevî*'de yer alan bir beyt de Hz. Musa Firavun'a hitaben şöyle der: "Söylediğim sözden tövbe ettim. Tam senin ilacını yaptım."²³⁴ Mevlânâ, Hz. Musa'ya böyle bir mucize verilmesinin (elindeki asânın yere bırakılınca ejderhaya dönüşmesinin)²³⁵ sebeplerini şöyle izah eder:

Mevlânâ'ya göre asânın dönüştüğü şey aslında Firavun'un keskin bir boynuz gibi olan nefs-i emaresinin suretinden başka bir şey değildir.²³⁶ Mevlânâ'ya göre asây-ı Musa bir ejderhaya dönüşmemiş, aslında Hz. Musa'nın elinde bulunan asâda Firavunun bir ejderhaya dönüşmüş olan nefs-i emmaresi tezahür etmiştir: "Seni kahretmek için o sopa bir ejderha kesilir. Çünkü sen de işte ve huyda bir ejderha kesilmişsin."²³⁷ Çünkü irşad makamında bulunan kişi, muhatabın nefsinin büyüklüğünce silah kuşanır ki, onunla başa çıkabilsin ve nefsini yok edebilsin.²³⁸ Nitekim *Mesnevî*'de Firavun ile yaptığı bir konuşmada Hz. Musa'nın şöyle derdiği anlatılır:

"Ben de senin ejderhana karşı bir ejderha getirdim. Onunla seni islah etme niyetindeyim. Onun nefesi bunun nefesi ile tutulsun. Ejderham, o ejderhayı mahvetsin."²³⁹

Allah peygamberini de, cebbar ve kahhar olan Firavun'u da, Firavun'daki küfür ve günah illetini neyin tedavi edeceğini de çok iyi bilmektedir. Böyle büyük bir illete, onu kolayca iyi edebilecek güçlü bir ilaç lazım gelir. Hz. Musa'nın elindeki asâ ise, Firavun'u iyi edecek veya onun helakine sebep olacak bir silahtan ibarettir.²⁴⁰ Nitekim terbiye vasıtasının, muhataba göre değişiklik gösterdiği bilinen bir hakikattir. Âkil olan insanı terbiye etmek için kullanılan yöntemler ile bir eşeği terbiyede kullanılan yöntemler aynı değildir. Özellikle de söz konusu eşeğin etrafındaki hayvanlara zararı dokunuyor ve ahırdaki huzuru bozuyorsa sopa zoru ile terbiyesi gerekir. Mevlânâ Hz. Musa'nın muhatabı olan Firavun'u da eşeklikde ileri gitmiş biri olarak görür. Ona göre Hz. Musa'nın davetine icabet etmemekle Firavunun hayvanlığı tasdik edilmiş olur ki; o halde hayvanın terbiye vasıtası asâdır.²⁴¹ Mevlânâ Firavun'u ve onun gibi eşeklik etmeye kalkışan kişileri tedavide aynı ilacın tatbik edilmesi gerektiğini Hz. Musa'nın dili ile şöyle ifade eder:

"Seni bu ahırdan öyle bir çıkarırım ki, sopayla kulağını başını kanlara bularım.

²³³ Kasas, 28 / 31.

²³⁴ *Mesnevî*, IV, by.2455.

²³⁵ Kur'an-ı Kerim'de asây-ı Musa'nın yılanı dönüştüğü (Şuara, 26 / 42, 44-45), Hz. Musa'nın sihirbazlar ile karşılaştığında asânın yılanı dönüştürüp sihirbazların iplerini yuttuğu, (Araf, 7 / 107-117; Ta-Ha, 20 / 18-66; Neml, 27 / 10; Kasas, 28 / 31), denize vurulunca ikiye yarıldığı (Şuara, 26 / 63) ve asânın taşa vurulduğunda on iki kaynak fişkırdığı (Bakara, 2 / 60; Araf, 7 / 160) da anlatılır.

²³⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2440.

²³⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2806.

²³⁸ Mevlânâ'nın asây-ı Musa hakkındaki söz konusu yorumuna benzer bir yorumu Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fususul Hikem* adlı eserinde de görmek mümkündür. Konu ile ilgili söz konusu eserde şu ifadeler yer alır: "O asâ, Musa'nın çağrısını kabul etmekten çekinen Firavun'un, onun davetine karşı gösterdiği isyanın biçimi idi." (age., s. 219)

²³⁹ *Mesnevî*, IV, by. 2357,2358.

²⁴⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2424.

²⁴¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 293; Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. XXIII, s. 631.

Bu ahırdaki eşekler de senin cefandan aman bulamıyorlar, insanlar da...
İşte sevilmeyen her eşeği yola getirmek ve terbiye etmek için sopa getirdim ben.”²⁴²

Mevlânâ’ya göre asâ mucizesinin diğer bir hikmeti de, Hz. Musa’nın düşmanının tuzaklarına denk bir silaha sahip olup, onun tuzakları ile başa çıkabilmesi Allah tarafından gerekli silahlar ile donatılmasıdır. Çünkü Firavun cihan şâhlarının hilelerini yutabilecek kadar mühim ve âdetâ bir ejderha gibi büyük hileler konusunda mâhirdir. Düşmanın hilesi ejderha olunca, peygamberin bu mücâdeledeki silahı olan mucizesinin de ejderha olması gerekirdi. Şayet Firavun halkın nazarında Hz. Musa’yı küçük düşürmek için hilelere başvurmasa idi, asânın gücü bu derece yükselmezdi. Mucizenin zuhuru sebep olan şeyin peygamberleri ve onların getirdikleri hakikatleri inkâr olduğu görüşünde olan Mevlânâ’ya göre, asânın te’sir ve gücünü kat kat arttıran şey Firavun’un hileleri ve inkâdır.²⁴³

Mevlânâ mucizeler ile ilgili izahlarda bulunurken insanların akıllarına gelebilecek şöyle bir soru sorar: Allah’ın güç ve kudreti, Hz. Musa’nın elindeki sıradan bir asâ ile Firavun ve sihirbazlar ile onlara tapanların şatafatlarını sömürüp yediği halde aynı şeyin niçin günümüz firavunlarının başına geldiğini müşahade etmemekteyiz? ²⁴⁴ Mevlâna kendi sorusunu şöyle yanıtlar: Hicr suresi 3. ayete ayette geçtiği üzere Allah mücrim kullarına mühlet verir, ancak ihmal etmez. Ona göre *Kahhar* ve *Müntakim* esmâ-ı İlâhîlerinin mevcudiyeti, cehennemin de mevcudiyetini gerektirir. Cehennem ise öfkedir. Öfkenin yaşaması için de bir düşmanın varlığına ihtiyaç vardır.²⁴⁵ İsim ve sıfatın mahallinin iptal olması sıfat-ı ilâhinin de iptalini gerektirir ki, bu kemâl-i ulûhiyete muğâyirdir. Bu takdirde padişahlığın kemâli nasıl zahir olurdu?²⁴⁶ Firavun tabiatlı kişilerin makam ve menasıplarının yükselmesi ile her geçen gün kibir ve gururlarının büyümesi ise, Mevlânâ’ya göre kasabın keseceği hayvanı önceden iyi besleyerek semirtmesinden başka bir şey değildir.²⁴⁷

Mevlânâ’ya göre asâ sureti ile zâhir olan eşyanın değneklik nikâbının kaldırılıp asıl yüzünün Hz. Musa’ya gözükmesi (iç yüzünün büyük bir ejderha olduğunun ortaya çıkması) göstermektedir ki, eşyanın hakikati ile suretleri birbirinden tamamen farklıdır.²⁴⁸ Abidin Paşa, eşyanın hakikati ile ilgili Mevlânâ’nın yukarıdaki izahına şöyle bir şerh düşer:

“Eşyanın batinında gizli bulunanın, asây-ı Musa’da ejderha şeklinde zuhuru, bize eşyanın hakikatının son derece büyük olduğunu ve tamamen vâkıf olmanın çok zor olduğunu anlatmak içindir. Söz konusu hakikate vâkıf olabilenlerin ise bunu tarif veya işaret edebilmeleri caiz değildir.”²⁴⁹

Mevlânâ’ya göre, mahdût olan sûret ve şekil âleminin menşei olan mânâ âlemi hadsizdir.

²⁴² *Mesnevî*, IV, by. 2803-2804.

²⁴³ *Mesnevî*, VI, by. 4350-4357.

²⁴⁴ Konuk, yukarıdaki beytlerde geçen “günümüz firavunları” ifadesi ile kastın, evliyayı inkâr edip, riya ve gösteriş ile halkı aldatan ulemâ kisveli kişiler olduğu görüşündedir. Geniş bilgi için bkz. Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VII, s. 313.

²⁴⁵ *Mesnevî*, IV, by. 1077-1078.

²⁴⁶ *Mesnevî*, IV, by. 1079.

²⁴⁷ *Mesnevî*, IV, by. 1076.

²⁴⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VII, s. 108-109.

²⁴⁹ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 414.

Surette basit bir asânın Firavun'un yüzlerce mızrağını alt etmesi de, bu âlemde büyük ve nihayetsiz gözükenin, mânâ âlemi ve İlâhî kudrete nazaran bir hiç olduğunu göstermektedir.²⁵⁰

Mevlânâ'ya göre bir asânın canlanmasında esasen şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü tüm âlem aslında *cemâddır* ve cemâd, donmuş olur. Güneş doğunca donmuş olan suyun eriyip, hareket etmeye başlaması gibi, haşr güneşi doğduğunda da, tüm cihanın ahvâl-i bâtinesi ortaya çıkacak ve insan cansız zannettiği mahlûkatın aslında canlı olduklarını müşahade edecektir.²⁵¹ Mevlânâ, hakikatte bir fark olmamasına rağmen mahlûkat arasında yaptığımız canlı ve ya cansız(cemâd) şeklindeki sınıflandırmanın, nesnelere “âlem-i mülk” ve “âlem-i şehâdet” cihetinden bakmamızdan kaynaklandığını düşünür ve şöyle der:

“Bunların hepsi bu âleme göre ölü, fakat hâkikat âleminde diridirler. Burada susup duruyorlar, ama orada söylemektedirler.

Onları hakikat âleminden bize yolladılar mı, işte asâ bize ejderha kesilir.”²⁵²

Tüm insanların göreceği şekilde hareket eden yegâne cansız varlığın Hz. Musa'nın asâsı da olmadığını *Mesnevî*'de çeşitli örneklerle izah eden Mevlânâ,²⁵³ bizden tüm cansız varlıkları bu örneklerle kıyas ile değerlendirmemizi ister.²⁵⁴ Mevlânâ'ya göre cansız zannettiğimiz varlıkların hareketleri, bazı kişiler tarafından görülüp, sesleri işitilir ve tüm eşya kendilerindeki hayatı görüp işitmekten uzak olanlara da şöyle seslenip durmaktadır: “Biz işiticiyiz, görücüyüz ve latifiz. Fakat namahremlere karşı susup durmaktayız.”²⁵⁵ Mevlânâ'ya göre bu hakikati görmekten mahrum olan kişiler için ne kadar söz söylenirse söylensin, tüm bu sözler birer efsaneden ibarettir. Nitekim Mevlânâ söz konusu kişileri şöyle vafeder:

“Musa'nın gözü asâyı bir sopadan ibaret görür, gayb gözü onda bir yılan ve kıyamet görür.

Bu söz kemâl bakımından sonsuzdur. Hakikatten haberi olmayan mahrumlara ise hayal görülür.”²⁵⁶

Mevlânâ'ya göre söz konusu mahrumiyet, insanın her şeyin dış yüzüne bakma ısrarından kaynaklanır. Ona göre insanın kalbinde iman ateşi yerine donmuş bir ihtiras olduğu sürece, eşya kendisini esas hakikati ile asla göstermeyecektir.²⁵⁷ Nefs-i emmare ise, bu cihandaki eşyanın şekil ve suretlerinin arkasındaki mana âlemini görmemizi engelleyen en önemli settir.²⁵⁸ Nitekim enâniyet ve gurur içinde olan nefis, dış dünyada bir takım hayaller görür ve bunların gerçek olduğu yanlışısına saplanıp kalır.²⁵⁹

Asânın gücü hareket eden bir ejderhaya dönüşmek ile sınırlı da değildir. Hz. Musa emr-i İlâhî ile asâyı yere vurduğu zaman, Mısır'ın tarlalarını işgal eden çekirgeleri yakar ve

²⁵⁰ *Mesnevî*, I, by. 527.

²⁵¹ *Mesnevî*, III, by. 1008-1009.

²⁵² *Mesnevî*, III, by. 1012-1013.

²⁵³ Bkz. *Mesnevî*, III, by. 1014-1018.

²⁵⁴ *Mesnevî*, VI, by. 2826.

²⁵⁵ *Mesnevî*, III, by. 1019.

²⁵⁶ *Mesnevî*, V, by. 3933,3937.

²⁵⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3532-3538.

²⁵⁸ *Mesnevî*, I, by. 526.

²⁵⁹ *Mesnevî*, IV, by. 3544-3575.

çekirge istilası ile ekinleri ifsat olduğu topraklar münbit olur.²⁶⁰ Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın elinde, cansız bir asâya can verecek böyle bir kudret olmayıp, onun elinin üstünde Allah Teâlâ'nın kudret eli bulunmaktadır. Bu âlemdeki tüm kudretler (Firavunlar) ise Allah Teâlâ'nın kudreti karşısında helâk olmaya mahkûmdurlar. Hz. Musa'nın elindeki asânın sihirbazların sihirlerini alt etmesi de göstermektedir ki; Firavunlar ve onların hileleri bir ejderha büyüklüğü ve gücünde olsalar dahi, Zât-ı İlâhî'nin yanında birer hiçtirler.²⁶¹ Mevlânâ şöyle der:

“Bütün mevcûdâtın varlığının, Vücûd-u İlâhî'nin karşısında yok olması gibi,
Onların mekir ve tedbirleri de, kazâ-i İlâhî karşısında Lâdır.”²⁶²

Mevlânâ'ya göre söz konusu durum, eşyanın suretlerini Allah'ın dilediği zaman nasıl değiştirdiğini görüp ibret almamız açısından önemlidir.²⁶³ Asânın eşya üzerindeki bu te'sir gücü ile Allah adeta bize şöyle seslenir: “Bir işi yapmak için bir sebebe ihtiyacım yoktur. O sebep, hakikati örtmek ve gizlemek içindir. Bu suretle tabiata inanan, ilaca sarılır. Münecim, yıldıza yüz tutar.”²⁶⁴ Mevlânâ'ya göre şu nizam âlemine bakıp duran insan, sebepleri görüp meydana gelen hâdiseleri bu sebeplere hamleder. Oysa ind-i İlâhî'de sebeplerin hiç bir te'sir ve kıymeti yoktur.²⁶⁵ Söz konusu hakikatı anlamak ise ancak bu hadiselerle ibret nazarı ile bakan gözlere mahsustur. “O eli çabuk er, sopayı yılan yaptı. Aklın varsa bu nükte sana yeter”²⁶⁶ buyuran Mevlânâ'ya göre, kim ki perdenin arkasını görmez ve sebepler üzerinde durursa o marifet ve hakikat sahibi değildir.²⁶⁷ Ancak eğer Allah dilerse sebepler perdesinin arkasında bizim görmeye alışmadığımız bir takım hadiseleri, asây-ı Musa'da olduğu gibi herkesin görebileceği kadar açık bir şekilde izhar eder.²⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetlerde Hz. Musa'nın yüce bir peygamber olduğu halde, elindekinin sırrını bilemeyip onun bir asâ olduğuna hükmettiği ve akabinde asâyı yere attığında, onun bir yılanı dönüşmesi ile şaşırıp korktuğu anlatılır ki,²⁶⁹ bu hadise nasıl anlamlandırılmalıdır? Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın içine düştüğü bu durum, bize yerimizi hatırlatan iyi bir örnektir. Eşyada meydana gelen bu değişimi (eşyanın hakikatının zuhur etmesi) kavramak ulu bir peygamber için dahi kolay olmadı ise sıradan insanlar için de kolay olması düşünülemez. Peygamberlere nazaran (dünya hırsına mağlup olması itibarı ile) bir fare mesabesinde olan kişiler eşyanın hakikatine ulaşmaya

²⁶⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3599.

²⁶¹ *Mesnevî*, III, by. 964-969.

²⁶² Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. IX, s. 244.

²⁶³ Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinde Hz. Musa'nın mucizeleri hakkında şöyle der: “Bu mucizeleri görünce bildiler ki esbab bahanedir, işi gören başkasıdır. Avamın meşguliyeti için esbab bir nikabdan başka bir şey değildir. İnsanların nazarı esbabadır ve işleri esbaptan bilirler. Onun için müsebbibi bilmezler ve görmezler.” Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmet Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul, İz yay., 2015, s. 65.

²⁶⁴ *Mesnevî*, IV, by. 3601-3602.

²⁶⁵ Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh*'de sebepler hakkında şunları söyler. “Esbabın kâffesi dest-i kudret-i Hakk'da bir kalem gibidir. Muharrir ve muharrir Hakk'dır” (*age.*, s. 203).

²⁶⁶ *Mesnevî*, VI, by. 2179.

²⁶⁷ *Mesnevî*, VI, by. 2313.

²⁶⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. XII, s. 89.

²⁶⁹ Neml, 27 / 10.

nasıl olur da yol bulabilirler?²⁷⁰

Mevlânâ'ya göre, Hz. Musa'nın asânın ejderhaya dönüşmesi anındaki şaşkınlığında başka hikmetler de gizlidir. Eğer bu hadise Hz. Musa'nın sihri ve ona ait bir kuvvetin neticesi olsaydı, onun kendi sihrinin kuvvetini bilip korkmaması gerekirdi. Korkup şaşırması göstermiştir ki, asânın ejderhaya dönüşmesi Allah'ın kudreti ile gerçekleşen bir mucizedir.²⁷¹

Mevlânâ'ya göre gerek Hz. Musa'nın asâsına verilen kudret, gerekse eline verilen nur ve ziya Allah'ın *Kâfi* isminin tecellîsinden başka bir şey değildir. Nitekim *Kâfi* ismi bütün hayırları sebepsiz ve vasıtasız veren, dilediğine ordusuz hükmetme gücü veren, kitapsız ve ve hocasız bilgi veren veya ilaçsız sıhhat veren manalarına gelir ki, Hz. Musa'nın asâsında ve elinde ortaya çıkan harikulade olay aslında Allah'ın *Kâfi* isminin tefsirinden ibarettir.²⁷²

Mevlânâ, asây-ı Musa ile sihirbazların iplerini birbiri ile kıyaslayarak bu metaforu ruh-u izâfî ile ruh-u hayvanî²⁷³, hakikî varlık ile gölge varlık, gerçek ve kâmil hissiyat ile mecaz ve nâkıs hissiyat,²⁷⁴ hakiki sûfî ile sahte sûfî²⁷⁵ arasındaki farkı izah etmek için kullanır. Şöyle ki, Mevlânâ'ya göre zıd olamadıkça zıd tanınmaz.²⁷⁶ Hakiki aşkı tatmamış olanların kendi zevk ve şehvetlerini tatmin için olan sevdâyı aşk zannetmeleri gibi, her meselede daha iyisini görüp tatmayanların da kendi görüşlerinin kemaline inanma veya sûfî kıyafetine bürünen her sahtekârı gerçek sûfî zannetme gibi illetleri vardır: “O Musa'nın ejderhasını görmemiştir de, büyücülerin iplerinde can var sanır.”²⁷⁷ Nitekim cahil halk temyiz kudreti olmadığı için, Hz. Musa asâsını yere atıp sihirbazların iplerini yuttuğunda bunu da bir sihir zannedip, sihirbazların hileli aletleri ile hakiki ve kemâl sahibi asây-ı Musa'yı, sadece bir yanılsamadan ibaret olan görüşleri ile birbiri ile mukayese ettiler. Çünü göz, asây-ı Musa'yı ejderha yapan kudreti görmekten aciz olursa sihirbazların iplerindeki sihri büyük bir kudret gibi görme ve gördüklerini mükemmel zannetme yanılsamasından kurtulamaz.²⁷⁸ Cahil halkın durumu da çoğunlukla bu misaldeki gibidir.

Mevlânâ'ya göre, hakiki olan zâhir olunca sahte olan batıl olur sözünün hakikati en güzel bu misalde ortaya çıkar ki, Mevlânâ'nın sözleri ile “Sopanın doğruluğu, suretleri yer, bitirir.”²⁷⁹ Yine bu hadise gösterir ki aslında her devirde hakiki olan ile sahte olan iç içe geçmiş durumdadır.²⁸⁰ Ve her devirde hakikat karşısında Firavun gözlü kişiler mevcut olup düşmanlık yapmaya devam edeceği gibi, sihirbazlar gibi yanlış fark edip doğru yolu

²⁷⁰ *Mesnevî*, III, by. 2787-2791.

²⁷¹ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 537.

²⁷² *Mesnevî*, IV, by. 3515-3523.

²⁷³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. IX, s. 216.

²⁷⁴ Koner, *Mesnevî'nin Özü*, C. V, s. 636.

²⁷⁵ *Mesnevî*, V, by. 3808.

²⁷⁶ *Mesnevî*, V, by. 599.

²⁷⁷ *Mesnevî*, V, by. 597.

²⁷⁸ Koner, *Mesnevî'nin Özü*, C. V, s. 637.

²⁷⁹ *Mesnevî*, V, by. 3809.

²⁸⁰ *Mesnevî*, V, by. 3807.

tercih edecek *ehl-i saadet* de bulunmaya devam edecektir.²⁸¹

Mesnevî incelendiğinde eserin pek çok yerinde asây-ı Musa'ya atıflarda bulunulduğu ve Mevlânâ tarafından bu mucize-i Musa'ya birbirinden farklı batınî anlamlar yüklediği görülmektedir. Mevlânâ'nın engin mânâ denizinde asây-ı Musa için yapılan yorumlar şöyledir:

Mevlânâ'ya göre, asây-ı Musa nefse benzer. Nefis de cansız gibi görünse de, aslında hiç bir zaman ölmez. Eline bir fırsat geçmez ise ancak mecalsiz kalır. Ancak Firavun'un sahip olduğu mal ve iktidar nefsin eline geçecek olsa, hemencecik canlandığı ve Firavun gibi kendisine nasihat eden ulemâyâ karşı geldiği müşahede edilir.²⁸²

Mevlânâ bir diğer beyitte de asây-ı Musa'yı bedenlerimize benzetir. Nasıl ki asâ yere atıldığında mucize ortaya çıkıyorsa, bedenlerimiz de yere atıldığında (defnedilince) ruhlarımızda büyük değişiklik olup, asıl hüviyetine kavuşacaktır. Mevlânâ şöyle der: "Bu beden ağacı, Musâ'nın asâsı gibidir. Musa'ya "Onu elinden at" diye emir gelmiştir."²⁸³

Mevlânâ, bedenlerimizi eğri büğrü bir asâyâ benzettiği diğer bir beytte de, artık eğrilikten kurtulup asây-ı Musa gibi dosdoğru olmamızı tavsiye eder.²⁸⁴ Ona göre Hz. Musa'nın elindeki kuru değnekten farksız olan nefis, emr-i İlâhî ile terk edilir ise değişir ve güzelleşir.²⁸⁵ Kendinde bir varlık vehmeden kişi, batılı hak zannetme yanılığısına kapılmaktan kurtulamazken, emr-i İlâhî ile kendi varlığını terkeden kişiye tıpkı asâ-yı Musa gibi tüm varlıklar boyun eğer.²⁸⁶ Kişi benlik ağacından kurtulursa yerini Vücûd-u Hakkânî alır ki, o zaman o evliyaullah olur. Bu tebeddülün sonra o "Haydi o sopayı kımıldat"²⁸⁷ emri ile iş görür ve nefis firavununa tabi olan ehl-i gaflet üzerinde tıpkı asây-ı Musa gibi tasarruf etmeye başlar.²⁸⁸ Nitekim emr-i İlâhî ile atılan asâdaki değişimi Mevlânâ şöyle izah eder:

"Evvelce o kuzulara ağaçlardan yaprak silkerdi. Fakat o mağrur kavme mucize oldu. Firavun'a uyanların başına hâkim kesildi. Sularını kan yaptı. Elleri ile başlarını dövmelerine sebep oldu."²⁸⁹

Mevlânâ'nın asây-ı Musa'yı benzettiği şeylerden biri de *gönül* dür. Ona göre insanda bulunan gönül Hz. Musa'ya benzer, âzâlar ise Hz. Musa'nın elindeki asâ gibidir.²⁹⁰ Vücûttaki tüm azâlar ise gönüle tâbidirler ve gönül ne isterse onu yaparlar. Hz. Musa elindeki asâyı, zâhirde ve mahsûsat âlemide nasıl emri ve iradesi altında kullandı ise, Vücûd-ı beşerde kalb dahî, eli ve ayağı kendi emrinde kullanır.²⁹¹

²⁸¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. X, s. 505.

²⁸² *Mesnevî*, III, by. 1053-1054.

²⁸³ *Mesnevî*, IV, by. 3577-3599.

²⁸⁴ Mevlânâ *Fihî Mâ Fih*'te de asâ ve sihirbazların değneklerini doğruluk ve eğriliğin karşılaşması olarak yorumlayarak şöyle der: "Doğruluk Musa'nın asâsı gibidir. O eğrilikler de sihirlerle benzer. Doğruluk geldiği vakit hepsini yer." (*age.*, s. 11.)

²⁸⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3588.

²⁸⁶ Gölpinarlı, *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, C. III, s. 635.

²⁸⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3599.

²⁸⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 536.

²⁸⁹ *Mesnevî*, IV, by. 3579-3580.

²⁹⁰ *Mesnevî*, I, by. 3566-3568.

²⁹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. II, s. 451.

Mevlânâ, insanı celal ve cemal esmalarının mazharı olan bir varlık olarak tasvir ettiği diğer bir beytte de, insandaki nefsi yılanı benzetir. Ona göre nefsin vücuttaki tesiri zehir gibi olup, bu zehrin panzehiri ruhanî sıfatlardır. Panzehir gibi olan ruhanî sıfatlar her kimde güçlü olursa yılanların ona bir zararı olmaz. Bu izah ışığında Mevlânâ, asây-ı Musa'yı kişideki ruhanî sıfatlar, Firavun'u nefsanî sıfatlar ve Nil nehrini ise suretler âlemi, olarak yorumlar. O halde nefis firavununun elinden kurtulup, Nil gibi olan suretler âleminde yol alabilmek için, Hz. Musa gibi keramet ehli olmak gerektir. Mevlânâ'ya göre söz konusu keramet, Hz. Musa'ya ruhanî kuvvetlerinden dolayı ihsan edilmiş olduğundan, kendisinde böyle bir panzehir bulunmayan kişinin, nefsin elinden kurtulmasını ve bu âlemde salimen yol alabilmesini mümkün görmez.²⁹² Nitekim Mevlânâ nefsanî sıfatların elinde esir olmuş kişilere şöyle seslenir: “Nerde sende o keramet ki, Nil'in dibini cadde yapasın.”²⁹³

Mevlânâ'ya göre, Hz. Musa'nın asâsı, *hâl-i yakîni*, asânın yuttuğu sihirbazların ipleri²⁹⁴ ise *hâl-i şekki* temsil ederler. Allah Taeâlâ *hâkikate*, hayal olan *şekkleri* yutması için asâyâ verdiği gibi bir boğaz vermiştir. Bu sayede hakikat, şekkleri asây-ı Musa gibi yutar ve onların eserini bile bırakmaz.²⁹⁵ O halde insanın gönlü de asây-ı Musa gibi *yakîn* sahibi olmalıdır. Surette sıradan gibi görünen asânın, bir ordunun gücünü ve sihirbazların sihrini alt etmesindeki sır da, ancak böyle bir gönül pek çok şekk sahibi gönlü alt edip değiştirmeyi başardığı zaman anlaşılacaktır.²⁹⁶

Mesnevî'nin I. Cildinde yer alan; “Firavun'un yüz binlerce mızrağını tek bir Musa'nın biricik asâsı ile kırdı.”²⁹⁷ beytinin şerhinde *Mesnevî* şârihlerinden İsmail Hakkı Bursevî asây-ı Musa ve onunla birlikte yer alan sembollerin anlamı hakkında özetle şunları söyler:

Firavun vücuttaki nefis-i emareyi, Onun askerleri veya sihirbazları ise nefsin şer kuvvetlerini ve arzuların temsil eder. Musa ise vücuttaki “kalp” mesabesindedir. Sihirbazların elindeki çok asâyı, vahdet sıfatı ile muttasıf asây-ı Musa nasıl alt etti ise, şer kuvvetleri ile birlikte nefse saldıran nefsi emareyi de Musay-ı kalp asây-ı zikrullah ile mahveder. Hariçte gönderilen elçiler düşmanları karşısında “huccet” ve “burhan” ile başarılı oldukları gibi, bâtında da kalp, ruhanî hayır kuvvetleri ile başarılı olur. Kısacası asây-ı Musa'nın bu durumu bize gösteriyor ki, ehl-i Hak olanlar “Azîz”, “Müntekim” ve benzer isimler sebebi ile zâhir ve bâtındaki düşmanlarına galip olurlar.²⁹⁸

Mevlânâ'ya göre manaya nüfûz edemeyen göz sahiplerini farklı mahiyetteki şeylerin suretlerinin birbirlerine benzemesi, manalarının da aynı olduğu yanılgısına götürebilir. Oysa asây-ı Musa zahir-batın, mana ve suret arasındaki farkı en güzel şekilde izah eden bir mucizedir. Nitekim sıradan birinin elinde tuttuğu değnek ile asây-ı Musa suretleri itibarı ile birdir. Ancak her değnek asây-ı Musa gibi kuvvet ve kudrete sahip midir? Asâ, içinde gizlenmiş olan Hakk cevherini Musa'nın elinde izhar eder, ejderhaya dönüşür ve

²⁹² Konuk, *ae.*, C. XI, s. 446-447.

²⁹³ *Mesnevî*, VI, by. 1348.

²⁹⁴ *Şuarâ*, 26 / 44.

²⁹⁵ *Mesnevî*, III, by. 39.

²⁹⁶ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 78.

²⁹⁷ *Mesnevî*, I, by. 527.

²⁹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhü'l Mesnevî*, haz. İsmail Güleç, İstanbul, İnsan yay., 2012, s. 872.

denizi yarar. Ancak Hakk'dan gelen bu cevher sırlanmıştır, baş gözü ile bakılırsa görülemez.²⁹⁹ Onların hakikatine ancak basiret gözü ile ulaşılabilir.³⁰⁰

Mevlânâ'ya göre asây-ı Musa ile sıradan sopaların aynı cinsten oluşları gibi, etten ve kemikten yaratılmaları itibarı ile peygamberler ve insan-ı kâmiller de, diğer insanlar ile aynı cinstendir. Ancak her iki grubun da manaları ve halleri birbirine benzemez. Çünkü her ne kadar insan-ı kâmiller bize surette cisim ve etten ibaretmiş gibi gözükseler de, onların bâtınları ölüyü diriltip ona şifa veren Hz. İsa gibi Hakk'dır.³⁰¹ “Fakat ahmaklar, görünüşe sarıldıklarından, o ince şeyler, onlardan adamakıllı gizli kalmıştır.”³⁰² Mevlânâ, insan-ı kâmil ile asâ arasındaki bu benzerliğe dikkat çektikten sonra okuyucuya, insan-ı kâmillerin sûretlerine değil, onların bâtınlarına nazar etmelerini ve iç yüzlerindeki ejderhâyı görmelerini tavsiye ederek şöyle der: “O sopayı ehemmiyetsiz görme. Kızıldeniz'i nasıl böldü onu gör.”³⁰³

Mevlânâ'ya göre asây-ı Musa, bu surette gizlenmiş büyük bir ejderha idi. Nitekim batınında ejderha gizleyen asânın, ağzını açtığında bütün varlığı yutabilecek kadar büyümesi gibi, insan-ı kâmilin kalbi de tüm âlemi bir lokma gibi kuşatabilecek kadar geniştir.³⁰⁴

Bir başka beyitte de Mevlânâ Hz. Musa'yı insan-ı kâmillere, asâyı ise nefsin elinde esir olan insanlara benzetir ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa, ejderhayı gördüğünde Allah Teâlâ'nın ona hitaben “Onu tut ve korkma!”³⁰⁵ buyruğunda nasıl ki asâ ona itaatkâr olup zararsız bir hâle geldi ise, nefsi ejderha gibi kabarmış kimselerin de, insan-ı kâmillerin elinde bu asâ gibi itaatkâr olacaklarını dile getirir. Mevlânâ, irşat selâhiyyetine sahip olan insan-ı kâmillere şöyle seslenir:

“Ejderha da, yılan da senin elinde asâ kesilir. Ey Musa'nın canını bile sarhoş eden, ey Musa'yı bile kendisinden geçiren!
Tanrı sana “Onu al, korkma, ejderha elinde asâ hâline gelecek” hükmünü vermiştir.”³⁰⁶

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin IV. cildinde geçen bir beyitte ise bu defa asây-ı Musa'yı insan-ı kâmillerin mu'cize ve kerametlerine benzeterek, söz konusu kişilerde zâhir olan kudretin asânın değil, asâyı tutan elin kudreti olduğuna dikkatleri çeker.³⁰⁷ Mevlânâ'ya göre, İnsanlar asânın olağanüstü hallerine bakarak gördüklerini asânın gücüne hamlederler de, asâ Hz. Musa'nın fiillerini icrâ eden bir âletten başka bir şey değildir. Tıpkı bunun gibi cahil kişiler de insan-ı kâmil kendi başına hareket eder zannederler. Hâlbuki Hakk'ın eli

²⁹⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih* 34. Fasıl'da bu manayı şöyle izah eder: “Asâ'yı görmüyor musun? Musa'nın yedinde nasıl örtündü. Asâ hey'etinde olduğu üzere kalmadı.” (*age.*, s.124.)

³⁰⁰ *Mesnevî*, V, by. 1321-1328.

³⁰¹ *Mesnevî*, V, by. 1319.

³⁰² *Mesnevî*, V, by. 1331.

³⁰³ *Mesnevî*, III, by. 4263.

³⁰⁴ *Mesnevî*, III, by. 4258- 4260.

³⁰⁵ *Tâhâ*, 20 / 21.

³⁰⁶ *Mesnevî*, II, by. 2286-2287.

³⁰⁷ Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, şöyle der: “Sen, Musa'sın; biz de, senin elinde asâyız! Asâ, Musa'nın elinden başka elde işe yaramadı.” (*Mevlânâ, Divan-ı Kebir*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 2000, C. IV, by. 1889.)

olmaksızın onlardan bu haller zâhir olmaz.³⁰⁸ İnsan-ı kâmiller de kendilerini Hakk'ın aleti bilir ve bu sebepten müridin irşadını, kendilerinden değil ondan bilirler.³⁰⁹

Mevlânâ'ya göre zâhir âlimleri de ellerinde asâ tutarlar. Bu “kıyas ve delil” asâsıdır. Onların kıyas ve delilleri ise vehim ile karışmaktan kurtulmuş değildir. Mevlânâ'ya göre sözlerinin doğruluğunun isbatı Hz. Âdem'in başına gelenlerdir. O şöyle der: “Bak bir kere Âdem peygamber istidlal ve isyan yüzünden neler çekti.”³¹⁰ Oysa evliya ve enbiyanın mu'cize ve keramet olan asaları Hakk'ın vergisi olduğundan, Mevlânâ'nın “körler guruhu” olarak isimlendirdiği âlimlerin kıyas ve delili, evliya karşısında nizâ ve nefret aletine dönüşmeye başlar ise artık o delil asâsını kırıp, terk etmeleri gerekir. Çünkü kıyas ve delil asâsını getirdiği şeriat ile âlimlerin eline veren peygamberdir. Oysa mucizatt-ı enbiyayı ve keramat-ı evliyayı ibtale kalkışan âlim, kendisine verilen asâyı verenin aleyhine kullanmış olur.³¹¹

Mesnevî'de açık bir şekilde asây-ı Musa, Kur'an-ı Kerim ile karşılaştırılmış olmamasına rağmen Abidin Paşa'nın asâ ile ilgili beyitleri şerh ederken, asây-ı Musa'yı Kur'an-ı Kerim olarak da şerh ettiği görülmektedir. Abidin Paşa'ya göre, Mevlânâ sihirbazların iplerini şairlerin sihir gibi olan şiir ve nutuklarına benzetirken, kendisine tabi olanları koruduğu ve kurtardığı için Kur'an'ın sözlerini, sihirbazların sihri karşısındaki asây-ı Musa'ya benzetmektedir.³¹² Asây-ı Musa ejderha olup Firavun'u nasıl yuttu ise, Kur'an-ı Kerim'in yüce hükümleri de, kibirlilerin zehir saçan düşüncelerini öyle mahveder.³¹³ Abidin Paşa kişiyi saadete götürecektir yegâne yolun Kur'an'ın hükümlerine sarılmak olduğu görüşünden hareket ile *Mesnevî*'deki; “Sana asâ verenin eteğine yapış”³¹⁴ beytinde asâ ile kastedilenin de Kur'an olduğu görüşündedir.³¹⁵ *Mesnevî* şârihlerinden Avni Konuk ise asâdan kastın peygamberin şeriatı olduğunu söyleyerek, söz konusu beytte kıyas ile amel eden âlimlere akıllarına güvenmek yerine, asâyı (şerati) getiren peygamberin eteğine yapışılmasının tavsiye edildiği görüşündedir.

2.2.2. Hz. Musa'nın Eli: Yed-i Beyzâ

Hz. Mûsâ'nın yılana dönüşen asâsından sonra, elini koynuna sokup çıkardığında kusursuz bembeyaz olması (yed-i beyzâ), ikinci bir mucize olarak verilir.³¹⁶ Böylece büyük mûcizelerden bir kısmı gösterilmiş olur. Hz. Musa'ya Firavun'a karşı peygamberlik davasını güçlendirmek için bahşedilen iki büyük mucizeden biri olan yed-i beyzâ, *Mesnevî*'de asây-ı Musa kadar geniş bir yer bulmamıştır. Konu ile ilgili Mevlânâ'nın yorumları şu şekildedir:

Mevlânâ'ya göre eline baktığında kendinde diğer insanların eli gibi bir el gören Hz.

³⁰⁸ *Mesnevî*, IV, by. 1069-1071.

³⁰⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VII, s. 308.

³¹⁰ *Mesnevî*, I, by. 2140.

³¹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. II, s. 75.

³¹² Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 103.

³¹³ Abidin Paşa, *ae.*, C. II, s. 87.

³¹⁴ *Mesnevî*, I, by. 2139.

³¹⁵ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. II, s. 87.

³¹⁶ A'raf, 7 / 108; Tâhâ, 20 / 22; Şuarâ, 26 / 33; Ta-ha, 20 / 22; Neml 27 / 12; Kasas, 28 / 29-32.

Musa, ancak ilâhî hitap karşısında can gözü açıldığında, o elden bir nurun parlamakta olduğunu görmüş idi.³¹⁷ Ona göre söz konusu hadise göstermektedir ki, eşyanın iki yüzü vardır, insanın da iki başı vardır. Eşyanın, dünyaya ait yüzü cisim gözü tarafından görülebilirken, iç yüzü uhrevî âleme ait temiz bir göz (can gözü) ile görülebilir. Bu iki göz sürekli bir savaş halindedir.³¹⁸ Nihayet can gözü cisim gözüne galip gelirse o zaman kişi eşyanın iç yüzünü görebilir.

Mevlânâ başka bir beyitte de aslında nur saçanın el olmadığını, elin nurunu tenvir olmuş bir gönülden aldığını belirterek, duygularını gayb âlemine ve letâfete sevk eden kişilerin pür nûr olan kalplerini, Hz. Musa'nın göğsüne benzetir. O, sıfatları marifet güneşi gibi olan Musa gönüllü kişilerin sözlerini Hz. Musa'nın yed-i beyzâsına benzeterek, onları sâiklere hakikatleri izhar etmek için söz söylemeye dâvet eder ve şöyle der: “Ey duygularını derleyip toplayarak gayb âlemine götüren, Musa gibi elini koynundan çıkar.”³¹⁹

Mevlânâ'ya göre insan- kâmillerin irşâd eden elleri ile Hz. Musâya verilen yed-i beyzâ mucizesi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Ona göre nasıl ki, Hz. Musa elini koynuna sokup çıkarınca eli parlıyor ve karanlık gecelerde yol gösteriyor idi ise, insan-ı kâmilinin de irşâd ve terbiye elleri ortaya çıkınca, müfsidlerin fesâdından ortalığa çöken zulmet ortadan kalkar ve füyûzâtı ilâhiyyenin nüzûlüne mâni olan perdeler açılır.³²⁰

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa elini koynuna götürdüğünde, mucize olarak elinin nurlanması veya ışık saçarak hale gelmesi ile açığa çıkan hakikat şudur ki, kişi ne kadar gayret gösterirse göstereceği rıza-i İlâhî ve takdir-i ilâhî olmayınca ilimde bir arpa boyu bile yol alamaz. Hz. Musa'nın göğsünde bulunduğu nur eşyanın hakikatini gösteren ilm-i hakîkinin nurudur.³²¹ O halde ilm-i hakikiyi elde etmenin yolu, Hz. Musa olabilmekten geçer:

“Tanrı'ya kulluk edersen, bir kitap bile okumadan, yeninden yakandan duyulmadık bilgiler bulursun. Musa'nın avucu koynundan ziyalandı, nurlar saçtı. Nuru gökyüzündeki aydan da üstündü.”³²²

2.2.3. Hz. Musa (Ateş) Ağacı

Tâ-hâ suresinde bahsi geçtiği üzere Hz. Musa ailesi ile birlikte Mısır'a giderken, soğuk bir gecede ateş ihtiyacı doğar ve o uzaktaki bir ağaçta ateş görür. Bir kor parçası alıp ateş tutuşturmak için ateşin yanına gittiğinde, İlâhî hitaba mazhar olur ve kendisine peygamberlik verilir.³²³

Kur'an-ı Kerim'de beyan buyrulduğu üzere Hz. Musa'nın ağaçta görmüş olduğu ateş hakikatte Allah'ın ağaçtaki tecellisi yani nur-u İlâhî idi. İkisi arasında aydınlık verme bakımından benzerlik bulunmakla birlikte, bilindiği üzere ateşte bulunan yakıcılık özelliği *nurda* bulunmaz. Mevlânâ'ya göre ateş suretinde gerçekleşen İlâhî tecelli göstermektedir ki; İlâhî lutuf çoğu göze kahr olarak gözükür. Mevlânâ şöyle der: “Gizli

³¹⁷ *Mesnevî*, V, by. 3936.

³¹⁸ Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, C. I, by. 463.

³¹⁹ *Mesnevî*, II, by. 52-53.

³²⁰ *Mesnevî*, II, by. 2388.

³²¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. XI, s. 620.

³²² *Mesnevî*, VI, by. 1932-1933.

³²³ Ta-Ha, 20 / 9-13.

lütuf ona derler ki, hiç bir şeye muhtaç olmayan Tanrı ateş gösterir hâlbuki nurdur.”³²⁴ Ona göre suretler âleminde kahr yüzünden olan lütuflar çok kere vâki olur: “Dünyada bu çeşit nice aksi şeyler vardır. Adam onu zehir sanır, hâlbuki balın ta kendisidir.”³²⁵ Kahrın içinde gizli olan lütfu ise ancak basiret gözü açık olanlar görebilirler. Mevlânâ şöyle der:

“Musa onu ateş gördü ama o nurdu. Biz de geceyi bir zenci gibi gördük, hâlbuki o huridir. Bundan böyle denizi çer çöpün örtmemesi için senden bir göz isteyelim.”³²⁶

Mevlânâ, Hz. Musa’nın ateş almak için yanına gittiği ağacı, insan-ı kâmilin zâhirî âlemde görülen vücûduna benzetir. Ona göre ehl-i sûret olan kişiler, Hz. Musa’nın nûru ateş zannetmesi gibi bir veliyi gördüklerinde, onun da üzerinde beşeriyet ateşi olan hırs, haset, gazap, şehvet vb. nefsanî sıfatlar var zannederler. Hâlbuki o konuşmaya başladığında görülür ki, aslında ateş suretinde olan Allah’ın tecellisinden başka bir şey değildir.³²⁷ Mevlânâ evliyânın suretlerine takılı kalanlara şöyle seslenir:

“O önce ateş gibi görünür, sonra mücessem bir Nur-u İlahî olduğu anlaşılır. O Musa’nın ağacıdır. O ışıklarla dopdoldur. Bir kerecik olsun ona ateş deme de nur de!”³²⁸

Mevlânâ, kâmil sûfilerin aşk ve vecd halleri üzere irticalen, irade dışı olarak söyledikleri bazı ihtiyatsız, teşbihvârî sözleri edebe mugâyir görse de bunları yaşanan hallere hamlederek mâzur görür. Ona göre edebe mugâyir gibi görünen bu tür sözler, doğrudan hüküm beyan eden teorik akıl ve ilim dilinin ifadeleri değil, insanın aklını başından alan aşk dilinin ifadeleridir.³²⁹ Nasıl ki, Hz. Musa’nın ağacından “Muhakkak ki ben Allah’ım”³³⁰ hitâbı zuhur etmiş ise, insan-ı kâmilin dilinden de *Ene’l-Hak* hitabı sudûr etse, buna şaşmamak gerekir. Nitekim Mevlânâ, *Divân- Kebîr*’de geçen bir beyitte şöyle der:

Hak ağaçtan “İnnnenî ene’l-Hak” buyurdu. Bu hitâp Kur’an’da mezkûr olmakla avam ve havas tarafından kabul edildi. Ey anlayışı eksik olan kimse, eğer ağaçdan daha üstün olandan bu söz sâdır olursa körlüğünden bunu inkâr etme.³³¹

Mevlana Ta-Ha suresi 12. ayetin vahdet-i vücudu ispat etmekte olduğunu savunur. Çünkü tecellî-i Zât ateşi Hz. Musa’nın yanına gittiği o ağaca vurduğu zaman, onu yakmamış, tam tersine ağaç “Ol” emri ile değişmiş ve yeşermişti.³³² Bundan sonra ne iradesi ne de fiili kendine ait olmayan o ağacın dalı “Ben Allah’ım”³³³ narasını vurdu. İşte ilahî kimya böyledir der Mevlânâ ve ekler, ağacın dalına “Ben Allah’ım” dedirten değişim insanın bakır madeni gibi olan benlik ve enaniyet ağacını tebdil ederek altın mesabesinde olan

³²⁴ *Mesnevî*, VI, by. 4360.

³²⁵ *Mesnevî*, VI, by. 4373.

³²⁶ *Mesnevî*, VI, by. 2310-2311.

³²⁷ Konu ile ilgili İbn-i Arabî’de de aynı görüş mevcuttur. *Fususul-Hikem*’de şu ifadeler yer alır: “Allah’ın tecellisi Musa’nın ateşi gibidir. Ateş Musa’nın aradığı şey idi. Allah ona dilediği şekilde tecelli etti ki; bu surette ona yönelebilirsin ve ondan yüz çevirmesin.” (age., s. 222.)

³²⁸ *Mesnevî*, III, by. 4370-4371.

³²⁹ Mevlânâ’nın konu ile ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. M. Mustafa Çakmaklıoğlu, “Hallâc’ın “Ene’l-Hakk” Sözü Bağlamında Mevlânâ’nın Şatahât Yorumu” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, S. 15, s. 210.

³³⁰ Ta-Ha, 20 / 12.

³³¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, C. II, by. 1873.

³³² *Mesnevî*, IV, by. 3569.

³³³ Kasas, 28 / 30.

ikinci, bambaşka bir şeye dönüştürür.³³⁴ Böylece evvelki varlığında yalnız kendi sıfat ve fiillerini gören insan, artık yeni benliğinde “Ululuk ıssı Tanrı sıfatlarını görür.”³³⁵

Okuyucunun aklına bu sözleri okurken, söz konusu değişim nasıl gerçekleşecek? Bu anlatıldığı kadar kolay mıdır? vb. sorular takılabilir. Mevlânâ bu konuya da izahlar getirir ve öncelikle insan benliğinde böyle bir değişimin meydana gelmesinin hiç de kolay olmayacağını altını şu sözleri ile çizer: “Doğru görüş kolay ve bedava olsaydı, Mustafa Tanrı’dan bu görüşü diler miydi?”³³⁶ Zor da olsa böyle bir değişim için veya kendi deyimi ile “eğri ağacın doğrulup Hakk’ı göstermesi” için, Mevlânâ iki temel yol işaret eder. Birinci yol kişinin kendi dirayet ve zevklerini beğenmekten vazgeçip (armut ağacı benzetmesi ile izah ettiği) kendi varlık ağacının tepesinden inmesidir. Nitekim Mevlânâ şöyle der:

Armut ağacından in de yürümeye koyul... Senin gözün de kamaşmış yüzün de...
Bu ağaç benliktir. Evvelki varlıktır. İnsan bu varlıkla kaldıkça gözü şaşır olur, olmayacak şeyler görür.³³⁷
Aşağı indin de ondan ayrıldın mı Tanrı rahmeti ile o ağacı değiştirir.
Bu aşağı inme tevazu yüzünden Tanrı gözüne doğru bir görüş kabiliyeti verir.³³⁸

Yukarıdaki beyte bazı şerhlerde şöyle izahlar yapılmıştır:

Bu beytte “Musa” dan murad “Mürşid-i Kâmil” dir. O zaman anlam şöyle olur ki; sen his ve kuvvetlerini insan-ı kâmil tarafına yönelttiğin zaman veya bir mürşid-i kâmilin terbiyesi altına girdiğinde, bu senin varlık ağacın Hz. Musa’ya tecelli nurunun gözüktüğü o ağaca dönüşür.³³⁹

Mevlânâ’ya göre tecellî-i İlâhî ile varlık (armut) ağacı değişime uğrayan kişi, önceden benliğinde hep kendi sıfatlarını görür iken “Ben yapıyorum, ediyorum” derdi. Ancak değişimden sonra ateş ağacı gibi olan benliğinde asla kendi sıfatlarını görmez ve ancak celâl sahibi yaratıcının sıfatlarını görür. Mevlânâ’ya göre sâlikin gideceği ikinci yol şöyledir:

“Aşağı indikten sonra yine o ağaca çık... Çünkü artık o ağaç ol emri ile yeşermiştir. Pıllını pırtını toplayıp Musa’nın bulunduğu yere gidersen görürsün ki; Musa’nın ağacına dönmüştür bu ağaç.”³⁴⁰

2.2.4. Hz. Musa ve Tur Dağı

A’raf suresi 142-143. ayetlerde, Firavun’un elinden İsrailoğulları ile birlikte kurtulan Hz.Musa’nın ibadet için Tur Dağı’na çekilmesi ve o esnâda Rabbini görme arzusunu dile getirmesi üzerine yaşananlar şöyle anlatılır: “Rabbi, o dağa tecellî edince, onu un ufak etti. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Sen’i (bütün) noksan sıfatlardan tenzîh ederim; Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.”³⁴¹

³³⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. XIII, s. 533.

³³⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3574.

³³⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3567.

³³⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3562-3563.

³³⁸ *Mesnevî*, IV, by. 3565-3566.

³³⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 533; Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. IV, s. 923.

³⁴⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3570.

³⁴¹ Araf, 7 / 143.

İlâhî tecellî karşısında dağın paramparça olması, Mevlânâ'ya göre içinde pek çok mesajlar barındıran bir hadise ve özellikle de izahı zor tasavvufî meseleleri açıklamak için kullanılabilecek eşsiz bir argümandır.

Mevlânâ'ya göre, tecellî-i zât esnasında Tur Dağı'nın yerinden oynaması, cemâdâtta mânevî bir hayat bulunduğunu ve emr-i ilâhî ile eşyadaki hâssaların değişebileceğini isbat eden bir hadisedir.³⁴² Şarab içmiş gibi sarhoş olmak ve deve gibi raks etmek gibi canlılara âit vasıfların cansız varlıklarda görülmesi Allah Teâlâ'nın ihsanı ve işidir. Mevlânâ söz konusu durumu "Hakk'ın taşa esrâr-ı ilâhîyi yutup hazmedecek boğaz vermesi"³⁴³ olarak ifade eder. Ona göre Allah insanlara maddî boğaz verdiği gibi, mânevî boğazlar da vermiş olup, bu boğazlar kendilerine has bir biçimde gıdalanmaktadırlar. Yalnız cisim boğazı ile yiyip manevî boğazını inkâr eden nice insan, ilâhî hakikatleri idrak edemekten çok uzakta ve sûret âleminde kalırlar. Alah'ın böyle bir boğaz ihsanında bulunduğu dağ bile esrar-ı İlâhiyyeyi hazmadebilirken, insanın böylesi bir ihsandan mahrum kalması ise çok üzücüdür.³⁴⁴ Cemâdât bile tecellî-i zat karşısında ruh sâhibi varlıklara has bir hâle bürünürken, bundan mahrum kalan insanlara Mevlânâ şöyle seslenir: "Dağın cüzleri canlandı, akıllandı. Ey halk, biz bir taştan daha aşağı mıyız ki?"³⁴⁵

Mevlânâ'ya göre dağın hareketi, alelâde bir şey olmayıp dervişlerin *semâ* ve *raks*³⁴⁶ gibidir. Tur Dağı, Musâ'nın nurundan vecde gelip raks edince, noksanından kurtulmuş, artık bir sûfî olmuştur. Dağın bir sûfî olması veya mânevî mesâfe kat etmesine ise şaşırmmamak gerekir: "Dağ bir aziz sûfî olursa şaşılacak ne var? Musa'nın cismi de cansız bir toprak parçasından ibarettir."³⁴⁷ Neticede Hz. Musa'nın cismi de aslı itibarı ile toprak idi, fakat Hakk'ın kudreti ile o topraktan ilim, irfan, peygamberlik sahibi peygamber Musa hayat buldu. O halde Hakk'ın kudreti dilediği her şeye hayat veren bir kuvvettir ve dilerse toprağı, taşı dahi Hz. Musa gibi şerefli kılar.³⁴⁸ Allah Teâlâ'nın emri olunca ateş İbrahim'e gül bahçesi oluyorsa³⁴⁹ Hz. Musa'ya hayat, kudret, ilim, irfan, irade ve peygamberlik veren Allah'ın dilemesi ile herhangi bir toprak da şereflelenebilir.³⁵⁰

Mevlânâ'ya göre Tur dağı, manevî ilerleme hususunda her insan için bir ümit kaynağı olmalıdır. Nitekim *Âdem* kelimesi ilerleme ve yücelme ile eşdeğer olduğu halde, insanın Tur Dağı'ndan aşağı olması düşünülemez. Kişi Tur Dağı'nın hâline bakarak kendisine

³⁴² Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. II, s. 499-500.

³⁴³ *Mesnevî*, III, by. 14.

³⁴⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. V, s. 22-23.

³⁴⁵ *Mesnevî*, II, by. 1796.

³⁴⁶ Tasavvuf klasikleri olarak bilinen eserlerin hemen hepsinde semâ için ayrı bir bölüm açılmış ve semânın hükmü tartışılmıştır. Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, C. III. s. 257- 262; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 614-640; el-Gazâlî, *İhyâ*, C. II, s. 677-729; Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 58-4601; Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, çev. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa yay., 1990, s. 223-262 (22, 23, 24 ve 25. bölümler); Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh yay., 1992, s. 220-222.

³⁴⁷ *Mesnevî*, I, by. 867-868.

³⁴⁸ Kenan Rifaî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 120.

³⁴⁹ *Mesnevî*, I, by. 862.

³⁵⁰ Kenan Rifaî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 120.

dersler çıkarmalı, bu yolda gevşeklik göstermeyerek, bir mürşid-i kâmile bağlanıp onun meşru nasihatlerini dinlediği zaman, manevî dereceleri süratle kat edeceğini bilmelidir.³⁵¹

Mevlânâ'ya göre, Tecellî-i Zât esnasında Tur parçalanırken, Hz. Musa'nın sadece kendinden geçmiş (baygınlık geçirmiş) olması, insanın mânevî kuvvetinin dağdan daha üstün olduğunu göstermektedir. Çünkü Hz. Musa o esnâda Tur gibi perişan olmayıp sukût ile sükûn bulmuştur. Söz konusu hadise de göstermektedir ki, İlâhî sırların emaneti konusunda insandan başka varlıkların tahammül gücü yoktur. Onun içindir ki, emanet-i kübrâ konusunda “*Onu insana yükledi*”³⁵² buyurulmuştur.³⁵³

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Tur Dağı ve Hz. Musa ile ilgili sembolik yorumlarda da bulunur. Bu yorumlardan birinde, nâkıs insanlarda mevcûd olan yüksek enâniyet duygusunu Tur Dağı'na, (tabîat sahrasının nihâyetinden gelip zâhir olan) insan-ı kâmilî ise (Tih Sahrası'nın bir ucundan kalkıp gelen) Hz. Musa'ya benzetir.³⁵⁴ O'na göre, Hz. Musa, Tur Dağında iken meydana gelen hâdiseler sebebi ile Tur Dağı nasıl yerinden oynadı ise bir insan-ı kâmilin huzuruna gelen insan-ı nâkısın nefsindeki benlik dağı da bunun gibi yerinden oynar ve insan-ı kâmilin erliği, huzurundaki kişilerin vücûd-u mevhum dağlarını yok eder.³⁵⁵

Mevlânâ'ya göre suretlerimiz mânâ güneşinin önündeki gölgelerdir. Nitekim suret mesabesinde olan Tur dağına İlâhî tecellî vaki olunca, dağ paramparça oldu. O halde cisim binası harap olup, taş üstünde taş kalmamalıdır ki, kişi tecellî-i-i Hakk'a mazhar olabilsin. Tecellî-i Hakk'a âşık olan kişiler için söz konusu durum o kadar kıymetlidir ki, onlar için cisim dağının paramparça olması ve erimesi azdır bile.³⁵⁶ Ulûhiyet nuru söz konusu kişilerin Tur Dağı gibi olan cisimlerinin zahirine vurduğu zaman, artık onlar nice zamandan sonra bir parça somun bulan aç kişi gibi heveslerinden ağzını mı yoksa gözünü mü açtıklarına aldırış etmez ve şöyle derler: “Bu hal yüz binlerce defa paramparça olmaya değer. Ey yeryüzü gökyüzüne karşı durma, kalk aradan!”³⁵⁷

2.2.5. Hz. Musa ve Nil Nehri

Firavun ve yandaşlarının Hz. Musa'nın daveti karşısında küfürde ısrar etmeleri sebebi ile (onları hidayet için) başlarına bir birini takip eden bazı felaketler geldiğini Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekteyiz.³⁵⁸ Söz konusu felaketlerin oluş biçimi hakkında Kur'an'da detaylı bilgi verilmemekle birlikte, bunların Firavun ve avânesinin başlarına mutlaka geldiği ve bu felaketlerden birinin de “kan” olduğu konusu ayet ile sabittir.³⁵⁹ Müfessirlerin çoğunluğu ise ayette geçen kanı, Nil'in suyuna kan karışmış olması veya Nil Nehri'nin kan olarak akması şeklinde tefsir etmişlerdir. *Mesnevî*'deki ifade ediliş biçimi ile Nil Nehri'nin kan akması hadisesine bakıldığında Mevlânâ'nın hâdiseye değil,

³⁵¹ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 200.

³⁵² Ahzab, 33 / 72.

³⁵³ Bursevî, *Rûhu'l Mesnevî*, s. 153.

³⁵⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VI, s. 498.

³⁵⁵ *Mesnevî*, III, by. 264-4267.

³⁵⁶ *Mesnevî*, VI, by. 4747- 4750.

³⁵⁷ *Mesnevî*, VI, by. 4753.

³⁵⁸ Zuhurf, 43 / 48.

³⁵⁹ A'raf, 7 / 133.

muhdise dikkatleri çektiği görülmektedir. Ona göre Allah *Kâfi* dir ve söz konusu hâdisle ile bize şöyle seslenmektedir: “Ben Nil’in suyuna kan karıştırmam. Kudretimle suyunu kan haline getiririm.”³⁶⁰ Allah, Hz. İbrahim için ateşin hakikatini gülistanı nasıl çevirdi ise, dilediğinde de suyun hakikatini (ayn ve zâtını) kan yapar.³⁶¹

Mevlânâ ayetin Nil Nehri’nin kan olarak akması şeklindeki müfessirlerin çoğunluğunun yorumuna katılmakla birlikte; “Nil kıptiye kan görünür, ama Musa kavmine kan değildir, sudur.”³⁶² diyerek bu felaketin yalnızca küfürde ısrar edenleri kapsadığını kabul ederek ayete farklı bir yorum da getirir. Nitekim kan kesilmiş sudan içebilmek için İsrailoğullarından yardım isteyen bir Kıptînin anlatıldığı diğer bir beyitte de vurgulandığı gibi, Nil’in suyunda cereyan eden bu olağanüstü hadise sihir düğümü değil bir küfür düğümüdür. Söz konusu hikâyede, İsrailoğlunun Nil’den aldığı ve içtiği berrak suyun yarısını alıp içerek susuzluğuna çözüm bulabileceğini zanneden kıptî, ağzına suyu götürdüğünde tekrar kan olduğunu görür.³⁶³ Sonuç olarak Mevlânâ’ya göre Nil’in suyu sadece Firavun’a tabî olan küfür ehline haram edilmiştir. Mevlânâ şöyle der:

“Kıptî dedi ki: ey kardeş şu düğümün açılmasına çare nedir?
İsrailoğlu dediki bunu takva sahibi içer.
Takva sahibi de Firavun’un gittiği yoldan usanan, Musalaşan kişidir.”³⁶⁴

Nil Nehri cansız olduğu halde nasıl oldu da israiloğulları ile kıptî’yi ayırt edebildi diye sorulacak olursa, Mevlânâ’ya göre cevap basittir; çünkü cemadatın da kendine mahsus bir his kapasitesi mevcuttur. Ancak sıradan insanlar bu durumu kavrayamadıkları için Allah, peygamberleri ile bu sırrı ifşâ etmeyi diler. Hz. Musa ile sıradan bir sapanın peygamberlerine nasıl itaat ettiğini göstermesi de bu sırrı ifşâ kabilindendir.³⁶⁵ Söz konusu durum sadece asây-ı Musa için geçerli olmayıp, Allah’ın emri her neye taalluk ederse ona düşen bu emre itaatten başka bir şey olmadığı gibi, küfür ehline kan kesilmesi de Nil’in arzusu ile olmayıp, ona bunu emreden de Allah’tır. Mevlânâ şöyle der: “Suyun haddi mi var, Tanrı emrini terk etsin de kâfirlere su olsun.”³⁶⁶

Mevlânâ’ya göre Allah keremi ile bir takım cemadata akıl ihsan edebilir, fakat hayat sahibi olmak âkil olmayı gerektirmez. Nitekim bazı münkirler hayat sahibi oldukları halde Allah kahrı ile tecelli ederek, onları akılsızca hareket ettirmiştir. Mevlânâ’ya göre bunun ispatı Kur’an’da Nil Nehri ve Kâbil’den bahseden ayetlerdir.³⁶⁷ Nil’in dalalet ehli ile hidayet ehli arasındaki bu ayrımı açıktan yapmasındaki hikmet, Allah katında da her iki zümrenin aynı olmadığının insanlar tarafından müşahade edilmesini sağlamaktır. Mevlânâ şöyle der:

“Buna bak da, Tanrı’nın yoldaki aklı başında kişi ile sarhoşu ayırt ettiğini anla.
Nil bu ayırt edişi Tanrı’dan öğrendi de, buna ihsanlarda bulundu, ötekini sıkıca bağladı.”³⁶⁸

³⁶⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3524.

³⁶¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 520.

³⁶² *Mesnevî*, III, by. 3785.

³⁶³ *Mesnevî*, IV, by. 3431-3445.

³⁶⁴ *Mesnevî*, IV, by. 3430.

³⁶⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2825.

³⁶⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3456.

³⁶⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2819-2821.

³⁶⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2817-2818.

Mevlânâ'ya göre Firavun'un kavmi olan kıptî'ler içecek su bulamazlarken, Hz. Musa'nın ümmetinin bu beladan korunması, kıptîlere günahları sebebi ile bu dünyada verilen İlâhî azaptan başka bir şey değildir. Söz konusu felaket ile ilgili olarak kıptî'nin ağzından şu itiraf dökülür: "Kıptî kavmi işte şuracıkta ölüp gidiyor. Bu ya bahtsızlığından, ya da kendi kötülüğünden."³⁶⁹ Bu hadise göstermektedir ki; elem ve lezzet kişilerin yaptığı iyilik ve kötülüklere göre isabet etmektedir.³⁷⁰ O halde yapılan fenalığın cezasından kaçmak bu dünyada da mümkün değildir. "Tanrı nereyi isterse orası cehennem olur."³⁷¹ diyen Mevlânâ'ya göre Nil bize şöyle seslenir: "Şu halde dişlerinle suçsuzları ısırma. Kurtulamayacağın silleyi düşün."³⁷²

Mevlânâ Nil'in kan kesilmesi hadisesine farklı sembolik yorumlar yüklemekten de geri kalmaz. Mevlânâ'ya göre, avam kıptîler gibidir, her şeyin dış yüzüne bakar. Hâlbuki kişinin görüşü hakiki imanın nuru ile bezendiği zaman değişir ve yükselir. Nitekim peygamberler bu âlemde bizim görmediğimiz şeyleri görüyor ve duyuyorlardı. Kalplerinde iman ateşi yerine ihtiras ateşi yakan kişiler de Nil'in hakikatini görmekten perdelenen kıptîler gibi eşyanın hakikatini görmekten perdelenirler.³⁷³ Mevlânâ söz konusu durumu "Ben bundan daha ziyade şaşılacak bir perde görmedim."³⁷⁴ dizeleri ile anlatır. Hakikatı görebilmek için ise ne yapılmalı sorusuna cevabı da yine kendisi verir: "Bir zamancağız bizim gözümüzle bakın da "Hel Etâ" daki gülüşleri görün hele!"³⁷⁵

Mevlânâ bir beyitte de, enbiya ve evliyanın vücudunu Nil nehrine benzetir. Ona göre enbiya ve evliyaullah, Mısır'a hayat veren Nil Nehri gibi halk için bir rahmettir ve tıpkı akıp giden Nil gibi gözümüzün önünde durmaktadırlar. Fakat nefis Firavununun esiri olup, Firavun'a tâbî olan kıptî meşrebinde olan kişilerin bakışları, bulutun dolunayın ışığını görmeye engel olması gibi ilah-i nuru görmekten engellenmiştir. Böyle kişiler peygamberlerin batınlarını görmekten perdelenmiş olduklarından ancak peygamberlerin zahirlerini görebilirler.³⁷⁶ Yahut söz konusu kişiler, cansız resim ve putlara(heykellere) benzerler. Nitekim putlar, karşılarında durana baksalar da donmuş bakışları ile hakikatte hiç bir şeyi göremezler.³⁷⁷ O halde Kıptî gibi olan kişilerin, Nil'e benzeyen enbiya ve evliyanın hakikatini görmesi de mümkün olmayacaktır. Mevlânâ, şöyle der:

"Sen yoksa velilerin yüzü bizim gördüğümüz gibi midir sanırsın?
Peygamberler bile mü'minler nasıl oluyor da benim yüzümü görmüyorlar diye hayrette kaldı.
Halk nasıl oluyorda yüzümün nurunu görmüyorlar?"³⁷⁸

Mesnevî'nin V. cildinde ise Mevlânâ, Nil Nehri'ni dünya hazları ve nefsin heva ve heveslerine, Hz. İbrahim'in içine atladığı ateşi ise, ehl-i dünyaya meşakkatmiş gibi gözükten ibadetlere, nefis mücahedesı ve rıyazete benzetererek insanları, "suya koşanlar" ve

³⁶⁹ *Mesnevî*, IV, by. 3435.

³⁷⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VI, s. 295.

³⁷¹ *Mesnevî*, IV, by. 2811.

³⁷² *Mesnevî*, IV, by. 2815.

³⁷³ Koner, *Mesnevî'nin Özü*, C. IV, s. 602.

³⁷⁴ *Mesnevî*, IV, by. 3536.

³⁷⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3539.

³⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VI, s. 366.

³⁷⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3475-3480.

³⁷⁸ *Mesnevî*, IV, by. 3473-3476.

“ateşe koşanlar” diye iki gruba ayırır.³⁷⁹ Mevlânâ’ya göre dünyevî lezzetlerin bânını ateş olduğu halde zahirde avama su (yani lezzet ve nimet) şeklinde gözükürler. Zahirde ateş gibi olan ibadet, riyazet ve mücâhedenin içine girildiğinde ise, onlarda bir lezzet pınarının aktığı görülür. Bu Allah’ın *halil* olan kullarını diğerlerinden ayırt etmek için vaz ettiği bir tuzaktır.³⁸⁰ Mevlânâ’ya göre bu dünya hayatında ehl-i nefis olan Firavun tabiatındakiler bu tuzığa kanıp Nil suyuna doğru koşarlarken, tarik-i Hakk olan kişi onlara bakıp şöyle der: “Ben Firavun değilim ki Nil’e gideyim. Ben Halil gibi ateşe giderim.”³⁸¹

Mevlânâ Nil Nehri’ni *Mesnevî*’ye de benzetir. Çünkü *Mesnevî*’nin bir zahiri bir de batını olduğu için *Mesnevî*’yi okuyan her kişi de, onun kelâm-ı zahirisinde saklı ve örtülü olan sır ve hakikatleri anlayamaz. Mevlânâ *Mesnevî*’nin sözlerinin batınî manasına vukufiyeti, ancak kuvvetli bir iman mukabilinde mümkün görür.³⁸² Nitekim Firavun ve ona tâbi olan kıptilere, Nil kan görüldüğü gibi, idrâkten noksan ehl-i zâhir olan tâifeye de *Mesnevî*, hikâyeden ibaret bir kitap gibi gözükecektir.³⁸³ Nil’in suyunun Musa’ya tâbî olanlara harareti söndüren bir su olması gibi, Musay-ı ruha sahip olanlar için de *Mesnevî* âb-ı hayat olacaktır.³⁸⁴ *Mesnevî*’nin ihtiva ettiği zevk ve latifelerden, (Firavun gibi olan) nefse tabî olan ve Musay-ı ruhlarına muhalefet edenler ise mahrum bırakılacaktır.³⁸⁵ Nitekim Mevlânâ *Mesnevî* ile birlikte elest denizinin sütünü,engin yaratılışlı kişilerin istifadesine sunduğunun altını çizerek³⁸⁶ *Mesnevî* okurları için şöyle bir niyazda bulunur: “Bu cana canlar katan söz, Nil suyudur. Ya Rabbi! Sen onu kıptîlerin gözüne kan göster.”³⁸⁷

Mevlânâ’nın Nil için kullandığı bir diğer metafor da Kur’an’dır. O Kur’an’ı namahremden yüzünü gizleyerek yüzüne peçe çekmiş bir kadına, münkirleri ise bu kadının saklandığı namahreme benzeterek, Kur’an’ın gerçek nurunun da, tıpkı bu kadının yüzü gibi, ancak hidayet ve iman nurunun ışığına sahip olanların yanında gözükeceğini söyler. Ona göre Allah kelimasını okumaktan kasıt, dünyevî elem ve nefsin vesveselerinden kurtulmak,³⁸⁸ vahdet bağına girip orada marifetullah kokusunu alabilmektir.³⁸⁹ Hâlbuki bu eşsiz kitabı okuyan münkirlere Kur’an “*Kelile ve Dimne*” hikâyeleri gibi gözükür. Hâlbuki gözüne Hakk’ın inayet sürmesini çeken kişiler ancak Kur’an’ın mecazını ayırt eder ve doğru manaya ulaşabilirler.³⁹⁰

Mevlânâ Nil Nehri’ni gece yarısı ve seher vakitlerine de benzetir. Ona göre gizlenen sevgili (Allah) ya gece yarısı gelir ya da seher vakti.³⁹¹ Söz konusu vakitler Nil’i kan

³⁷⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. IX, s. 159; Can, *Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, C. III, s. 48.

³⁸⁰ *Mesnevî*, V, by. 443-444.

³⁸¹ *Mesnevî*, V, by. 452.

³⁸² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 500.

³⁸³ *Mesnevî*, IV, by. 3460-3465; Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C: XII, s. 13.

³⁸⁴ *Mesnevî*, IV, by. 33.

³⁸⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 497.

³⁸⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3425-3429.

³⁸⁷ *Mesnevî*, IV, by. 3430.

³⁸⁸ *Mesnevî*, IV, by. 3466-3467.

³⁸⁹ *Mesnevî*, IV, by. 3470.

³⁹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3463-3464.

³⁹¹ *Divan-ı Kebir*, C. II, by. 372.

gören kıptîler gibi olan cahiller için zifiri karanlık bir geceden ibaret iken, İsrailoğulları gibi olan âşıklar için mutluluk ve neşe sabahıdır.³⁹²

Mevlânâ, başka bir beyitte de Nil'i, kalbe benzetir ve Nil'in Allah'ın kudretiyle kana dönüştürülmesi gibi kalplerin de Allah'ın kudreti ile bir anda nasıl değiştirilebileceğini, susuzluğunu gidermek için Nil'in suyundan bir yudum içen kıptînin hâlini anlattığı bölümlerde şöyle dile getirir:

“Ben iman edeyim de kan tufanından bir su içeyim diyordum
Ben ne bilirdim Tanrı beni değiştirecek. Gönlümü başka bir hale koyacak de beni Nil yapacak
Başkalarının gözünde eskisi gibiyim. Ama benim gözümde akıp giden bir Nil
görünmede...”³⁹³

Mevlânâ'ya göre bu dünyada kahır (kan) ve lütuf (su) bir terkiib içerisinde, bir arada bulunur. Dünyadaki hiç bir muamele kendi nefsi için olmayıp, zahmetin arkasından gelen bir faydası vardır.³⁹⁴ Firavun ve kıptîler ise bu dünyada sıfat ve esma hicapları ile örtülü olan avama, Hz. Musa ve İsrailoğulları da erbab-ı müşahede olan ehlullâha benzer; her ikisinin baktıkları şey aynı olsa da gördükleri farklıdır.³⁹⁵ Mevlânâ'ya göre “Halka lütfun ta kendisi olan şey, yüce ve nazenin erlere kahırdır.”³⁹⁶ Halk kendi mizaçlarına uygun, nefis-i emmarelerine hoş gelen her şeyi lütuf görür. Hâlbuki lütuf çoğu zaman azgınlığa sebep olduğu için, ehlullâha göre kahırdan ibarettir. Onlar bilir ki halka gereken riyazet ve mücadele ile belalara katlanmaktır. Ancak bu şekilde müşahede makamına ulaşabileceğini bildiklerinden her devirde halka kan olup kerih görünen bela ve musibetler, ehlu'llaha Nil Nehri gibi su olur, latîf kesilir. Bu hakikati Mevlânâ şu dizeler ile dile getirir: “Bu bela Nil ırmağına benzer. İyilere sudur, kötülere kan.”³⁹⁷

Mevlânâ *cebr* hakkındaki görüşlerini izah ederken de Nil metaforundan istifade eder. Ona göre *cebr*'in iki yönü vardır. Birincisi Mevlânâ'nın “kâmillerin kolu kanadıdır”³⁹⁸ sözleri ile ifade ettiği aşk-ı İlâhîden dolayı vücut mefhumunu kaybeden kişinin kendi iradesi dışındaki hareketleri, diğeri ise “tembellerin bağı zindanı” sözleri ile ifade edilen kendi nefislerinin aşığı olan kişilerin tembelliklerinden tâbi oldukları şeriatin ta'tiline ve tekalifi-i İlahiyyenin iskatına götüren *cebr* anlayışı.³⁹⁹ Mevlânâ mutlak varlığa ulaşamayan kişinin ferdiyetinden yaptığı hareketleri, küllî iradeye isnat etmesini yalancılık sayarak, *cebr* meselesini Nil Nehri'ne benzeterek şöyle der: “Bu *cebr*i Nil suyu gibi bil. Mü'mine sudur, kâfire kan.”⁴⁰⁰

Mevlânâ'ya göre insan, iman etmek ile nefis Firavun'unun tahakkümünden kurtulamayacağı gibi, hakiki iman zuhur etmediği sürece o, Nil'i kan gören kıptî gibi önünde akıp duran gayb (nehrinde) âlemindeki harikulâdelikleri de müşahede edemeyecektir. İmanın hakikatlerini müşahade eden kişi ise Nil'i su gören İsrailoğulları

³⁹² *Mesnevî*, VI, by. 853-855.

³⁹³ *Mesnevî*, IV, by. 3530.

³⁹⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2990.

³⁹⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2983.

³⁹⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2982.

³⁹⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2987.

³⁹⁸ *Mesnevî*, VI, by. 1442.

³⁹⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. XI, s. 476.

⁴⁰⁰ *Mesnevî*, VI, by. 1443.

gibi olup, gözüne bu âlemde görünen hiç bir çirkinlik kalmayacaktır. Mevlânâ'ya göre Mısır ülkesinde akıp giden Nil Nehri gibi, insanın kalbinde de akan *ma'rifet*⁴⁰¹ *nehri* vardır. O halde kişi Mısır ülkesindeki İsrailoğulları gibi olmaya devam ettiği sürece, kalbindeki marifet nehri de berrak suyunu değiştirmeyecektir. Mevlanâ düşüncelerini şu sözlerle ifade eder:

“İmanını tekrar yeniledin mi, yine Firavun’dan bezersin.
Görürsün ki rahmet Musa’sı gelmiş, kan görünen Nil onun yüzünden su olmuş.
İçten ipin ucunu bırakmazsan, zevk Nil’in hiç kan kesilmez.”⁴⁰²

Mevlânâ dünyevî hazları Nil’e, mürşid-i kâmilleri de Hz. Musa’ya benzetir. Ona göre insanlar, tabiatları bakımından *Firavunlar* ve *Musalar* diye iki gruba ayrıldıkları gibi, hizmet ettikleri şey de ikiye ayrılır. Bu dünyada Firavun tabiatında olanlar, riyaset sevdasına düşüp, dünya hazları mesabesinde olan Nil’e tutsak olurlarken, İsrailoğulları’nın tabiatında olanlar da bir Musa kılıklı mürşid-i kâmile hizmet etme yolunu seçerler. İkinci yolu tercih edenler görecektir ki, bu hizmet neticesinde akıllarının önündeki perdeler sıyrılıp, istidatları nispetinde Hakk’ın nurunu görecek ve o vakit dünyayı dize getiren (kendisine esir eden) bir kahramana dönüşeceklerdir.⁴⁰³

⁴⁰¹ “Ma’riet: Sufilerin bir takım manevi haller yaşayarak, manevi ve ilahi hakikatleri tadarak (iç tecrübe ile vasıtasız) elde ettikleri bilgi ve irfandır. Bu yoldan Hakk’a dair elde edilen bilgiye *mârifetullah*, buna sahip olan kişiye de *ârif-i billah* denir.” (bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı yay., 1977, s. 347-348; Uludağ, “Ma’rifet” İstanbul, *DİA*, 2003, C. XVIII, s. 55-56; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yay., 1994, s. 316-317.

⁴⁰² *Mesnevî*, IV, by. 3526-3528.

⁴⁰³ *Mesnevî*, V, by. 464-466.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE DİĞERLERİ

3.1. Hz. Musa Kıssasında Bahsi Geçen Bazı Şahsiyetlere *Mesnevî*'de Yapılan İzahlar

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'da bahseden ayetler incelendiğinde, Hz. Musa dışında bazı karakteristik özelliklerine vurgu yapılan birkaç şahsiyetin ön plana çıktığı görülmektedir. Mevlânâ Hz. Musa'yı ve onun mucizelerini nasıl kendine has bir üslup ile sembolik anlamlar yükleyerek yorumladı ise, kıssada yer alan diğer kişileri de, onların sembolize ettikleri kişilik özelliklerine dikkat çekerek, metforik bir anlatım ile sunmaktan geri durmaz. Çünkü Mevlânâ'nın öğretim yönteminde metaforlar, bütünüyle kavrayamadığımız şeyleri, duygularımızı, estetik tecrübelerimizi, ahlaki pratiklerimizi ve ruhsal bilincimizi kısmen kavramaya çalışmanın en önemli araçlarından birisidir. Çünkü kıssa ve hikâyede bahsi geçen şahıs ve olayları birer remz kabul ettiğimizde, geçmişte yaşanmış hayatlardan pratikte kullanabileceğimiz, akılda kalıcı dersler çıkarabilmek mümkün olmaktadır. Mevlânâ'nın yapmak istediği de tam da bu; yani muhatabının dikkatini bu sembollerden hareketle kendi iç dünyasında mevcut olan kabiliyetlere çekmektir. Ona göre, insanın hâkikate ulaşabilmesi, ancak okuduğu ve baktığı her şeyden ibret alabilen bir akıl ve görüş ile mümkündür. Bu sebeple Mevlânâ Hz. Musa ve Firavun'u anlatmaya başlarken şöyle der:

"Musa'nın anılışı, bu evvelce olup biten şeylere âit bir hikâyedir zannını veriyor. Hâlbuki Musa'yı anmamız işi gizlemek için. Yoksa Musa'nın nuru ey iyi adam! Bugün senin elinde. Musa da, Firavun da senin kendindedir. Bu iki hasmı kendinde araman gerekir. Musa kıyamete kadar vardır. Nuru hep o nurdur, başka nur değil... Değişen yalnız kandildir."⁴⁰⁴

Mesnevî'de Hz. Musa ve onun çevresindeki karakterler, kimi zaman nefis, ruh, akıl, melek veya şeytanı, kimi zaman da insan-ı kâmiller, onlara tâbî olanlar veya onların düşmanlarını temsil eden semboller olarak karşımıza çıkarlar. Bir kişinin yüzlerce farklı yüzü ve özelliği olduğu gibi Mevlânâ'nın anlatımında da aynı kişi karşımıza çok farklı, hatta zaman zaman birbirinin tamamen zıttı vasıfları ile karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de insanları iki büyük gruba ayırdığı görülmektedir: Şeytan, cehennem ve onlar ile aynı cins olan Firavunîler; peygamber, nur ve onlar ile aynı cins olan Musevîler. Mevlânâ'ya göre "Her şey kendi cinsinden olana yüzlerce kanatla uçar."⁴⁰⁵ ve "Cins cinsine ebedî olarak âşıktır."⁴⁰⁶ O halde kişi ya melekler ile aynı cins olan peygamberler ile hemcinstir ve bu hayatta dâimâ onların sözlerine kulak verir ve nasihatlerini dinler. Nitekim Hz. Asiye bu cinsten olduğu için Firavun sarayında bile İlâhî tebliğe kulak verebilmiştir.⁴⁰⁷ Veya kişi suflî âleme mensup olan nefse tabî Firavun yahut şeytan kılıklı Haman ile aynı cinstendir. O halde bir kıssayı okurken önemli olan kendimizi hikâyenin kahramanlarının yerine koyarak iç dünyamızı keşfetmek ve ne olduğumuzu anlayabilmektir:

"Bakalım sen hangi cinstensin. Kûfür cinsinden mi? iman cinsinden mi?"

⁴⁰⁴ *Mesnevî*, III, by. 1251-1254.

⁴⁰⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2656.

⁴⁰⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2665.

⁴⁰⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2597-2627.

Haman'a meylin varsa Haman'dansın. Musa'ya meylin varsa Sübhan'dan.
İkisine de mâilsen, iki cinsten de katışığın var. Nefis ve akıl ikisi de sen de karışık.”⁴⁰⁸

Mevlânâ'ya göre kıssaları önceki devirlerde yaşamış kişilerin aralarındaki münasebetlere hasrederek okumak ise, kıssaların ihtiva ettiği mesajı anlayabilmek adına büyük bir kayıp olur.

Hz. Musa ile münasebetleri bulunan şahsiyetlerden *Mesnevî*'de bahsi geçenlerin başlıcaları şunlardır:

3.1.1. Hz. Musa ve Hızır

Kıssada geçen ve Hz Musa ile birlikte bir yolculuk yapan, Hz. Musa'ya ledünnî ilim hakkında bilgi veren, Kuran'da adı zikredilmeyip hakkınada sadece 65. ayette “kullarımızdan bir kul idi” şeklinde bilgi verilen şahsın adının hadis kaynakları “Hızır” olduğunu söylemektedirler.⁴⁰⁹ Söz konusu kişinin Hz. Musa'ya rehberlik etmesi daha çok sûfî yorumcular tarafından ilgi görmüştür. Bu gizemli şahsı, Allah katından (ledünnî) ilim alan bir velî olarak değerlendiren tasavvuf düşüncesi, böylece hem velâyet makamına Kur'an'dan delil getirme hem de velînin (hakikat sahibi) nebî (şariat sahibi) karşısındaki ayrıcalıklı konumuna vurgu yapma fırsatını elde etmiştir.⁴¹⁰

İlgili ayetlerde anladıldığı üzere, Hz. Musa'nın kendisi hakkında insanların en bilgini olduğu şeklindeki zannının yanlışlığını vurgularcasına Allah'ın kendisine bilge bir zatı haber vermesi üzerine, bilgi peşinde koşma serüveni başlamaktadır. Bu yolculuk sırasında birtakım sıra dışı olaylar yaşanır. İlim sahibi olan kişi(Hızır) Hz Musa'dan iç yüzünü anlayamadığı bazı olaylar karşısında sabretmesini ister. Hz. Musa ve Hızır birlikte yolculuğa başlarlar. Yolculuk esnasında başlarından geçen olaylar karşısında hayretini gizleyemeyerek sorular soran Hz. Musa'ya Hızır bu yaşanan olayların iç yüzünü anlatır.⁴¹¹

Kur'an-ı Kerim'de ana hatları ile yukarıdaki şekli ile yer alan Hızır ve Musa kıssası hacim itibari ile kısa tutulmasına rağmen, ihtiva ettiği mesajlar ve kıssa ile ilgili yapılan yorumlar açısından ele alındığında Kur'an kıssaları içinde ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Pek çok farklı mesaj ihtiva etmesine rağmen, insanın manevî-ruhânî uyanışı ve hakikat arayışını anlatan kıssanın temel vurgusu hiç şüphesiz tasavvufun da temel savı olan “Şariat-Tarikat-Hakikat” meselesinedir.

Mesnevî şârihlerinden Konuk, *Mesnevî*'nin V. cildinin dibacesinde yer alan Mevlânâ'nın Şariat-Tarikat-Hakikat ile ilgili görüşlerini Hızır kıssasına başvurarak şöyle şerh eder:

“Musa zamanının sahib-i şariat peygamberidir. Hızır ise hayat-ı berzahiyede yaşayan ehl-i hakikat bir zat-ı şerif olduğundan şariat-ı Musa ile mukayyed değildir. Zira şariatın hükmü âlem-i kesafette câridir. Hızır Musa'nın şariate aykırı olduğu için itiraz ettiği meselelerin batınını izah ettiği vakit, Musa'nın şeriatı bu hakikatler müvacehesinde batıl olmuş idi. İşte maksûda vâsıl olan evliyanın da halleri böyledir. Onlar da bazen Hakk'tan aldıkları emir

⁴⁰⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2716-2718.

⁴⁰⁹ Süleyman Uludağ, “Hızır”, İstanbul, *DİA*, 1998, C. XVII, s. 406.

⁴¹⁰ Bkz. M. Necmettin Bardakçı, “İsmail Hakkî Bursevî'nin Mûsâ-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi”, Isparta, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 1998, S. 5, s. 97.

⁴¹¹ Kehf, 18 / 60-82.

mûcibince zâhir-i şer'e muhalefet ederler. Ehl-i şeriat onların hallerine muttali olmadıklarından itiraz ederler.”⁴¹²

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın Hızır ile yapmış olduğu yolculuğun anlatıldığı ayetlerde vurgulanan şeriat sahibi bir peygamberin gizli ilimlere vâkıf bir evliyaya tâbi olması değil mürîd-mürşid ilişkisinin tahkiye yolu ile bir anlatımıdır. Kıssanın temel vurgusu zâhir-bâtın meselesinin iç yüzüne yöneliktir. Nitekim Mevlânâ'ya göre kıssada bahsi geçen Hızır, mürşid-i kâmilî, Hz. Musa ise mürîdi temsil etmektedir ve *Mesnevî*'de Hızır ile ilgili anlatımlar bu çerçevede el alınır.⁴¹³

Bir mürşid-i kâmil de Hızır misali ilk anda sıradan insanların idrak edemediği bir takım işler yapıyor olabilir. Ancak Hızır meşrepli mürşidlerin bu işleri, onların şahsi hırs ve arzularından kaynaklanmaz. Zâhir ve bâtın temelden farklı şeyler olup, neyin görüntü neyin hakikat olduğu ancak tecrübe edilip sezgiyle kavranmak suretiyle anlaşılabilirdi için mürşitlerin Hızır gibi İlâhî ilham (ledünnî bilgi) ile yaptıkları ancak zâhirde kötü görünen işleri, aslında iyi ve hikmetli işlerdir.⁴¹⁴ Kehf Sûresi'nde yer alan Hızır tarafından geminin delinmesi ve mâsûm bir çocuğun öldürülmesi hâdiseleri de, ilk bakışta kafa karıştıran durumlar olmasına rağmen, kısa süren yolculuklarının sonunda Hızır'ın, Hz. Musa'nın sorularını cevaplaması ile bu müşküller hallolmuştur. Çünkü Hızır'ın işleri Alîm olan Allah Teâlâ'ya müsteniddir.⁴¹⁵

Mevlânâ'ya göre ayette bahsi geçen ve zâhirde öldürme gibi görülen durum, hakikatte zamanın Hızır'ı olan mürşid-i kâmilleri eli ile sâliklere de uygulanır. İşin sonuna bakıldığında ise söz konusu öldürme fiilinin yok etmek için değil, hayat vermek için olduğu ortaya çıkacaktır.⁴¹⁶ Bununla beraber, mürşidin hevâyı öldürme konusundaki strateji ve taktiklerinin, aynı bilgi seviyesinde olmadıkları için sıradan kişilerce anlaşılamayacağı muhakkaktır. Nitekim Hz. Musa Hızır'ın işlerindeki hikmetlere peygamber olmasına rağmen vâkıf olamamıştır.⁴¹⁷ O halde sıradan insanların (avâm), mürşid-i kâmillerin işlerindeki hikmetleri anlamasını beklemek boşunadır.⁴¹⁸ Mevlânâ'ya göre kendilerini nefis ve dünya kirlerinden temizlemiş olan kişilerin eli, Hakk'ın eli gibi olup, onların işleri hakkında şüpheye düşmek doğru değildir.⁴¹⁹ Zira Hak Teâlâ'nın kendi

⁴¹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. IX, s. 14.

⁴¹³ Mevlânâ'nın aksine İbn Arâbî Hızır-Hz. Musa kıssasında şeriat sahibi peygamber ile ilm-i ledün ve esrârî ilâhiye vakıf evliyanın bir karşılaştırmalarına dikkatleri çeker ve şöyle der. “Hızır'ın Hz. Musa'dan ayrılmasının sırrına gelince, Allah “Rasûlün getirdiğini alınız ve yasakladıklarından sakınınız” buyurmuştur. Peygamberin değerini bilen irfan sahipleri bu buyruk karşısında duraklarlar. Hızır da şüphesiz onun Allah'ın elçisi olduğunu bildi ve rasule karşı edebin gereklerini yerine getirdi. Bana soru sorma demesine rağmen Hz. Musa'nın itirazları gelse de onunla yolculuğa devam etti. Üçüncü de ise Hızır: “Bu seninle benim aramda ayrılıktır” deyince Hz. Musa onu engellemedi. Çünkü Hz. Musa da Hızır ile yoldaşlık etmemesini gerektiren rasûllük meretebesinin değerini biliyordu.” *Füsûsu'l Hikem*, s. 216.

⁴¹⁴ *Mesnevî*, I, by. 222-223.

⁴¹⁵ *Mesnevî*, II, by. 3528-3529.

⁴¹⁶ Mevlânâ kimi yerlerde “nefsin öldürülmesi” ibaresinden söz etmişse de, onun tavsif ve karînelerine dikkatle bakıldığında, söz konusu ibarenin bu yerlerin tamamında mecazî ve istiârî bir ibare olduğu görülür. Anlatılmak istenen, nefsin terbiye edilmesi; isteklerin iyi ve güzel olana yönlendirilip yüceltilmesi ve süflî arzuların ruhanî ulvî isteklere dönüşmesidir.

⁴¹⁷ *Mesnevî*, I, by. 236-237.

⁴¹⁸ *Mesnevî* I, by. 224.

⁴¹⁹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 42.

zâtında sehv ve hata câiz olmayacağına göre, Hakk’a teveccühü her cihetten tâm olan ehl-i Hakk’da dâhi câiz değildir.⁴²⁰

Mevlânâ’ya göre Hızır kıssası açıkça göstermektedir ki, kişi Hakk’ın hâs kullarının hareketlerini, kendi ölçüleri ile tartmamalıdır. İnsan insana benzer, ancak sûret ehli ile manâ ehli arasında büyük farklar vardır.⁴²¹ Mevlânâ, Allah’ın has kulları ile onları taklit eden kişilerin hallerini *Mesnevî*’de “bakkal ile papağan” kıssası ile anlattıktan sonra şöyle der:

“Temiz kişilerin işini kendinden kıyas tutma
Gerçi yazıda(aslan mânâsına gelen)şîr ile (süt mânâsına gelen) şîre benzer”⁴²²

Mevlânâ’ya göre Hızır kıssası, bir mürîdin şeyhinin huzurunda uyması gereken kuralları da içinde ihtiva va izah etmesi bakımından önem arz etmektedir. Kıssadan çıkartılması gereken söz konusu tasavvufî edebin en önemli ilkeleri şunlardır; şeyhin huzurunda susmak, kalben bile olsa itirazdan sakınmak, onun ledün ilmini bildiğini kabul etmek, şerîate aykırı gibi görünen işlerinde şeyhi hakkında şüpheye düşmemek ve ona kayıtsız şartsız teslim olmaktır.⁴²³

Kıssada geçen olaylardan biri de Hızır’ın bir gemiyi korsan saldırısından kurtarmak için delmesidir. Mevlânâ’ya göre ayette bahsi geçen bahsi geçen gemi Allah’a veya kurtuluş limanına yolculuk yapanları temsil eder.⁴²⁴ Nitekim bu yolculukta semizlikle maksuda ermek mümkün olmadığından, Hızır’ın gemiyi delmesi ile asıl anlatılmak istenen, müridin kibirinin yok edilmesinin gerekliliği ve acz içinde olmanın kişiyi nasıl felaha ulaştırdığıdır. Mevlânâ şöyle der:

“Hızır gemiyi kötü kişilerin elinden kurtarabilmek için deldi, kırdı.
Mademki kırık gemi kurtuluyor, sen de kırıl. Emniyet yoksulluktur, yürü yoksul ol.”⁴²⁵

Mevlânâ’ya göre nasıl ki sağlam ve içi hazine ile dolu gemi korsanların iştahını kabartır ve tüm güçleri ile saldırımlarına sebep olur ise, bedenlerimizde sağlam ve de hünerler ile dolu olduğunda, hem şeytanların hem de ehl-i dünyanın hırsını kabartır ve kişi onların taarruzundan kendisini kurtaramaz. O halde çözüm nedir diye sual edilecek olunursa, cevap Kehf sûresinde gizlidir. Mevlânâ mezkûr ayeti şöyle izah eder: “Hızır’da bu gemiyi zapt edecek kişiden kurtarmak için deldi.”⁴²⁶ O halde sâlik de Hızır gibi yapmalı ve bu yolun korsanları olan ehl-i dünyanın tasallutundan emin olmak için onlara kendisini kusurlu ve fena göstermelidir. Nitekim herkesin bildiği bir gerçek şudur ki; “Ma’murelerde oturanların hırsından emin olmak için defineleri yıkık yerlere gömerler.”⁴²⁷

⁴²⁰ Bursevî, *Ruhu ’l-Mesnevî*, s. 430.

⁴²¹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 48-49.

⁴²² *Mesnevî*; I, by. 263.

⁴²³ Uludağ, “Hızır”, s. 410.

⁴²⁴ Mevlânâ *Divan-ı Kebir*, şöyle der: “Hızır’ın gölünde geminin kırık, delik olması gerek. Gemiyi kırmazsan kala kalırsın, yol alamazsın.” (age., C. II, by. 3651)

⁴²⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2756-2757.

⁴²⁶ *Mesnevî*, V, by. 714.

⁴²⁷ *Mesnevî*, V, by. 716.

3.1.2. Hz. Musa ve Firavun

Firavun kelimesi, Mısır kırıllarının ünvanı olup, Arapça'da "kötü huylu, küstah yönetici, azgın kişi" anlamlarında kullanılmaktadır.⁴²⁸ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile onun döneminde hükümdar olan Firavun arasındaki mücadele uzun uzadıya anlatılır. Kur'an'da betimlenen Firavun tipi, İslâmî gelenekte Allah'ın otoritesine karşı çıkan, zalim, despot ve zorba her kişi için bir prototip olarak değerlendirilir.⁴²⁹

Mevlânâ'ya göre Firavun kimdir? veya hangi kişilik özelliklerini kendisinde bulunduran şahısları temsil eder? diye sorulduğunda *Mesnevî*'de bahsi geçen beyitleri göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki Mevlânâ'ya göre Firavun, bedenine, suret ve nefesine düşkün, küfür yarası ile muzdarip fakat böyle olduğu halde nasihat dinlemez⁴³⁰, inatçı⁴³¹ ve bu inadı ile yüzünü kendi varlığı ve enâniyetine çevirdiği için bu âlemin Hakk'ın fillerinin zuhur mahalli olduğunu göremeyen⁴³², Firavun kalbi padişahlık kibri ile kaplanmış yöneticilerin,⁴³³ nâkıs ve kin dolu olduğu için öğüt ve nasihat kâr etmeyen⁴³⁴ kişilerin sembolüdür. Firavun çoğu insan gibi kendisinde hem nefis hem de ruh-akıl taşıyan, kimi zaman aklını-ruhunu, kimi zaman ise nefsini dinleyen kemâl sıfatlardan uzak (avam) birisidir.⁴³⁵ Söz konusu kişilik bozukluğu aslında ilaç kabul etmeyen bir hastalıktır. Bu tür hastalıkların tedavisi ise insanın içini de dışı gibi gören ve bilen Allah'ın tedbiri ile mümkün olur. Mevlânâ'ya göre her işten haberdâr olan Allah her şeye onun layığı olan ilacı verir.⁴³⁶ Hz. Musa ise Firavun'daki illeti tedavi edici ilaçlar ile gönderilmiş bir islah ediciden başka bir değildir.⁴³⁷

Bahsi geçen tüm bu olumsuz vasıflarına rağmen Firavun bilgisiz bir kişi de değildir.⁴³⁸ O akıllı ve ilim sahibi bir kişidir. O kadar ki; Mevlânâ onun için "bir filozof kraldır" ifadesini kullanmaktadır.⁴³⁹ Fakat yakîn sahibi olmayan tüm ilim sahibi insanlar gibi Firavun'da varlık vehminden kurtulamamış bir kişi olduğundan, bu vehim onun akıl nuruna galip gelmiştir.⁴⁴⁰ Mevlânâ'ya göre kişi yakîn sahibi değil ise bilgi onu âlim yapmaya yetmez. Bu sebepten Firavun da ilim tahsil etmiş câhil birisidir.⁴⁴¹ Söz konusu cehalet ile beraber sahip olduğu dünyevî güç ve iktidar onu ancak bir zalim yapmıştır. Nitekim Mevlânâ şöyle der: "İlahlıkla bilgisizlik bir araya gelince, Firavun bütün dünyayı

⁴²⁸ Ömer Faruk Harman, "Firavun", İstanbul, *DİA*, 1996, C. XIII, s. 118; Kazım Pullu, *Kur'an-ı Kerim'de Mevcut İsim, Künye ve Lakaplar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi SBE, 2007, s. 70-89.

⁴²⁹ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara, Vadi yay., 1998, s. 131.

⁴³⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2454.

⁴³¹ *Mesnevî*, IV, by. 2721.

⁴³² *Mesnevî*, II, by. 764.

⁴³³ *Mesnevî*, IV, by. 2651.

⁴³⁴ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 536.

⁴³⁵ *Mesnevî*, VI, by. 2597-2656.

⁴³⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2447.

⁴³⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2423,2424.

⁴³⁸ İbn Arabî 'ye göre de Firavun'un bilgisiz biri değildir. Fakat gerçek akıl sahiplerine yakışan *irfandan* yoksundur. Aklın bir sınırı vardır. Ehl-i İrfan ise bu sınırın başında dururlar. (*Füsusu'l-Hikem*, s. 215-217.)

⁴³⁹ *Mesnevî*, V, by. 2660.

⁴⁴⁰ *Mesnevî*, V, by. 2656,2665.

⁴⁴¹ *Mesnevî*, VI, by. 4723-4725.

yakar yandırır.”⁴⁴²

Mevlânâ'ya göre Firavun'un her şeyin farkında olmasına rağmen hakikati işine geldiği gibi anlayan kişilere has bir illeti mevcuttur: “Cebrîlik”.⁴⁴³ Söz konusu cebrî inanış sebebi ile Firavun, işlediği suçun farkında iken yine de içine düştüğü zillet ve kederden Allah'ı sorumlu tutmaya cüret ederdi.⁴⁴⁴ Mevlânâ'ya göre Firavun'un insanın hidayet bulmasında kendi iradesini ve selamet cihetini gösteren yolları yok sayan, kendi hatalarını Allah'a isnat etmek isteyen bu sapkın düşüncesi onun (ve onun gibi düşünenlerin) cürmünü ikiye katlamaktadır.⁴⁴⁵

Mevlânâ Firavun ile Hz. Musa'yı maddî ve manâ bakımından kıyaslar. Ona göre her ikisi suret bakımından benzer iki insan olmasına rağmen, mânâ bakımından kıyas edildiklerinde, biri yerlerde aşağılık bir Firavun, diğeri arz üstünde yücelmiş bir Musa,⁴⁴⁶ biri *zehir* diğeri bu zehrin *panzehiri*, biri *zulmet* diğeri ise *nur* dur. Firavun yoldan çıkmış bir *şaşkın*, Hz. Musa ise doğru yolu bulmuş bir *bahtiyardır*. Firavun kibir, gurur, zulüm ve sahte azameti sebebi ile Allah Teâlâ'nın “Mudill” isminin mazharı, Hz. Musa ise kulluk, tevazu ve merhameti ile “Hâdî” isminin mazharıdır.⁴⁴⁷ Çünkü Mevlânâ'ya göre asây-ı Musa'yı sıradan sopalardan ayıran şey nasıl ki onun mânâsı-bâtını ise, insanı da insan yapan, diğer mahlûkattan ve sâir insanlardan ayırt eden şey onun mânâsıdır.

Mevlânâ'ya göre Firavun ruhu şüphe, küfran ve nifak rengi ile boyanmış bir kişi iken, Hz. Musa önce ruhuna doğruluk boyası vurulmuş, sonra da ruhundaki boya yüzüne nur olarak aksetmiş bir kişidir.⁴⁴⁸ Çünkü Mevlânâ'ya göre insanların farklı ten renkleri olduğu gibi, ruhlarının renkleri de farklı olup, mezarda çürüyen bedenlerinin renkleri bir ve aynı olacak iken, kişilerde kalıcı olacak renk, Kurân'da *sıbgatullah*⁴⁴⁹ terimi ile işaret edilen rûhî renklerdir.⁴⁵⁰

Mevlana'ya göre aralarındaki aykırılığa rağmen Hz. Musa ve Firavun arasında İlâhî iradeye boyun eğme ve Allah'ın kulu olmak bakımından bir fark da yoktur. Nihayetinde ikisi de mânânın kuludur.⁴⁵¹ Nihayetinde kesret âlemi de “vahdet”ten ibaret olduğuna göre, zıtlar aslında birdir.⁴⁵² Bu açıdan bakıldığında Hz. Musa ile Firavun kapı yoldaşı, vahdeti sabit olan bir sultanın kapısının hizmetkârlarından başka bir şey değildir.⁴⁵³

Mevlânâ'ya göre bu dünyada zıtların varlığı murad-ı ilâhî olduğuna göre, neticede Hz.

⁴⁴² *Mesnevî*, VI, by. 4723.

⁴⁴³ Mevlânâ'nın konu ile ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ'da İrade Hürriyeti”, Adana, *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2004, S. 8, s. 1-15.

⁴⁴⁴ *Mesnevî*, I, by. 2456-2465.

⁴⁴⁵ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. II, s. 173-175.

⁴⁴⁶ *Mesnevî*, VI, by. 3006.

⁴⁴⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. II, s. 159.

⁴⁴⁸ *Mesnevî*, VI, by. 4712-4716.

⁴⁴⁹ Bakara 2 / 138.

⁴⁵⁰ *Mesnevî*, VI, by. 479-4710.

⁴⁵¹ *Mesnevî*, I, by. 2447.

⁴⁵² Mevlânâ'nın *vahdet* anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Yıldırım, “Mevlânâ'nın Vahdet Anlayışı ve Paradoksal Söylemi”, *Erdem Dergisi*, 2008, S. 50, s. 223-232; H. Hüseyin Tunçbilek, “Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd Telakkîsi”, Şanlıurfa, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2007, S. 18, s. 55-60

⁴⁵³ *Mesnevî*, I, by. 2456.

Musa ve Firavun, Hz. Âdem yaratıldığından beri kesret âleminde var olan iki zıt kutbun kendi zamanlarındaki temsilcileridirler. Nitekim. Mevlânâ ilk insanın yaratılışını ve yeryüzündeki nur-zulmet dengesini şu sözlerle anlatır:

“Tanrı, padişahlığına ayna olmak üzere bir gönül sahibini halife edindi.
Ona hadsiz arılık ihsan etti, sonra da ona karanlıklardan bir zıd verdi.
Ak ve kara iki bayrak dikti. Bunların birisi Âdem’di, öbürü yol kesen İblis.”⁴⁵⁴

Mevlânâ’ya göre her devirde farklı kişiler ortaya çıksa da, bu durum söz konusu bayrakların el değiştirmesinden başka bir şey olmadığından, Firavun ile Hz. Musa da devirlerinin nur ve zulmet bayraktarları idiler. Mevlânâ kıyamete kadar yeryüzünde hüküm sürecek olan zıtlar savaşını şöyle anlatır:

“Devir devir, zaman zaman bu iki fırka Firavun’la esirgeyici Musa’nın zamanına kadar
Yıllarca savaştı. Aralarındaki savaş bitmedi tükenmedi.”⁴⁵⁵

Mevlânâ’ya göre bu âlem, adalet ve zulmün savaştığı bir arenadır. Her Firavun’un bir Musa’sı olduğu gibi, her Musa’nın da bir Firavunu vardır. İki büyük ordu dünya kurulalı beri savaşıyor durur. Ancak söz konusu savaş uzayınca bu savaşı bitirci bir hakem tayin edilir. Bu hakem, Hz. İbrahim’in devrinde *ateş* iken, Semud kavminde bir *sayha* olur. Firavun ve Hz. Musa savaşındaki hakem ise Kızıldeniz olmuştur. Böylece Allah her devirde göstermiştir ki, adalet ve hak zulmete gâlip gelicidir.⁴⁵⁶

Mevlânâ’ya göre Hz. Musa kıssası incelendiğinde Hz. Musa ve Firavun arasında geçen olayların, aslında ehl-i dünya ve ehl-i nefis olan *cismanîler* ile enbiya-evliya ve onların yolunda giden *ruhânîler* arasında yaşanan mücadeleyi betimlediği görülecektir.⁴⁵⁷ Bu cihan tarihi, cismânîlerin, ruhaniler üzerine yaptıkları hücumlarını anlatan mesellerle doludur. Mevlânâ’ya göre Allah’a karşı serkeşlik eden, nefislerinin kulu olmuş, sûret-i zâhiriyyede kuvvet ve tasallut sahibi kişililer Firavunî meşrep (cismanîler) olup⁴⁵⁸, sûret-i zâhiriyyede zelil ve zayıf olsa da Allah Teâlâ katında makbul olmayı her şeyden üstün tutan evliyâ ise Musevî meşrep (ruhanî) kişilerdir.⁴⁵⁹ Ona göre enbiyâ ve evliyâyâ muhalefet eden Firavun meşrepli, cismanî kişiler “Aslan postuna bürünmüş uyuz köpekler”, peygamberler ise “Aslan ile uyuz köpeği birbirinden ayıran mihenk” gibidirler.⁴⁶⁰ Hakiki izzetin Allah’a ve ona itaat eden kullara âit olduğunun altını çizen Mevlânâ, Firavun meşrepli kişilerin hakikatte hiç bir güce sahip olamayacaklarını belirttikten sonra, onlara şöyle seslenir: “Tanrı seni yarın kara yüzlülerden edecek, bu muhakkak.”⁴⁶¹

Mevlânâ’ya göre sadece dış dünyada değil, cismanî ve ruhânî kuvvelerden müteşekkil olan vucûd-u beşerde de bu iki kuvvenin mücadelesi sürer durur.⁴⁶² Firavun nasıl ki İsrailoğulları’ndan bir çocuk dünyaya gelmesini engellemek için kadınları ile erkeklerini

⁴⁵⁴ *Mesnevî*, VI, by. 2153-2155.

⁴⁵⁵ *Mesnevî*, VI, by. 2162-2163.

⁴⁵⁶ *Mesnevî*, VI, by. 2156-2167.

⁴⁵⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2441.

⁴⁵⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. V, s. 288.

⁴⁵⁹ *Mesnevî*, III, by. 1078.

⁴⁶⁰ *Mesnevî*, III, by. 780-789.

⁴⁶¹ *Mesnevî*, III, by. 1079.

⁴⁶² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 186.

ayırıp neslin devamının önüne set çekmek istedi ise, âfâk ve enfüsteki cismânî kuvvetler de ruhânî kuvvetleri yok etmek için hücum edip dururlar. Mevlânâ cismânî kuvvetlerin durumu hakkında şöyle der:

“Gayb derbentlerine saldırdın, gayb erlerinin bu tarafa gelmemesini diledin.
Ata bellerine, ana rahimlerine pençe attın. Kötülükle yolu kesmek istedin.
Ululuk ıssı Tanrı’nın soysop yetişmesi için açtığı ana yolu sen nasıl kapatabilirsin.”⁴⁶³

Mevlânâ’ya göre dünya hayatı asıl hayatın yanında, hakikat güneşinin gizlendiği bir gecedir.⁴⁶⁴ Mevlânâ’nın “Kıptîlerin nöbeti, Firavun padişah şimdi”⁴⁶⁵ sözleri ile de ifade ettiği gibi, bu hayatta cismânîler revaçtadır. Allah burada bir kaç gün hisse alsınlar diye rızık ve nimetlerini bu köpek tabiatlılardan esirgemez. Ancak cismânî kuvvetler başarılı olmuş gibi görünüp, gururlarından körleşseler de bu durum kısa sürelidir.⁴⁶⁶ Allah nâm-ı şerîfi ile cismânî kuvvetlerin namını yerle bir edecek, Musa tabiatlı ruhânî erler çıkıp gelecektir. Bu takdir-i İlâhî’nin önüne Firavun gibi cismânî kuvvetlerin geçmesi ise mümkün olmayacaktır.⁴⁶⁷

Mevlânâ’ya göre Firavun, kendisinde herhangi bir ilâhî güç ve hakikat bilgisi bulunmadığı halde toplum önünde sanki bu sıfatlar ile muttasıfmış gibi söz söyleyip halkı kandıran yalancı ve mukallit din adamlarının da mümessilidir. Nitekim o halkın önüne çıkınca “*Ben sizin Rabbinizim*”⁴⁶⁸ diyor, ancak Hz. Musa gibi davasında doğru bir erin karşısında halk önünde sergilediği kibir ve gazap yok oluyor ve alttan almaya başlıyordu.⁴⁶⁹ Mevlânâ’ya göre hakîki mü’minleri, imanı taklitten ibaret olan cismanî kişilerden ayırt etmek için, onların söz ve hallerine bakıp durumlarını test etmek mümkündür. “Çünkü o nuru görenlerde alâmetler vardır. Onlar bu daru’l-gururdan uzaklaşırlar.”⁴⁷⁰

Mevlânâ, Hz. Musa’nın doğumunu ve Firavunla olan mücadelesini *Mesnevî*’nin özellikle üçüncü cildinde, uzun uzun anlatır. Hatta hikâyeye dördüncü cilde sarkar ve orada tamamlanır. Mevlânâ hikâyeyi anlatmaya Hz. Musa’nın doğumundan önceki olayları anlatarak başlar. Rüyasında İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun mülkünü yakıp yıkacağını gören Firavun’un, buna engel olmak için aldığı tedbirleri tahkiye yoluyla anlatır.⁴⁷¹ Mevlânâ’ya göre Firavun’un tüm çabalarının sonuçsuz kalması, Allah Teâlâ’nın ona muvaffakiyet ihsan etmeyişiinden ve hükm-ü ezelinin zâhir olmasındandır.⁴⁷² Ona göre Firavun’un Allah Teâlâ’nın hükmüne ve kazasına karşı gelerek hiç bir netice elde edemeyişi şu mesajı verir: “Takdirle savaşa girişen, takdire baskı yapmaya kalkışan,

⁴⁶³ *Mesnevî*, IV, by. 2444-2446.

⁴⁶⁴ *Mesnevî*, VI, by. 1872-1875.

⁴⁶⁵ *Mesnevî*, VI, by. 1871.

⁴⁶⁶ *Mesnevî*, VI, by. 1871.

⁴⁶⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2450-2453.

⁴⁶⁸ Naziat, 79 / 24.

⁴⁶⁹ *Mesnevî*, V, by. 2442-2445.

⁴⁷⁰ *Mesnevî*, V, by. 2447.

⁴⁷¹ Kur’an-ı Kerim’de ve Tevrat’ta bu rüya ile ilgili bir bilgiye rastlanmaz. Kasas 28 / 4 de: “*Firavun halkını gruplara ayırdı. Onlardan bir kısmını (İsrailoğulları), erkek çocuklarını katledip, kız çocuklarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu*” şeklinde bir ayet yer almakla birlikte Firavun’un bu kararının sebebi açık olarak zikredilmemektedir. Söz konusu rüya ile ilgili açıklamalar bazı tefsir kitaplarında yer almaktadır.

⁴⁷² *Mesnevî*, III, by. 840.

baş aşağı gelir, kendi kanına bulanır.”⁴⁷³

Mevlânâ’ya göre İlâhî takdir karşısında zahirde ne kadar güçlü olursa olsun herkesin çaresiz oluşuna şaşılmanması gerekir; çünkü Allah’ın takdiri karşısında tüm gözler kör ve tüm akıllar çalışmaz olur: “Bir adamın can gözünü can kulağını Tanrı kapattı mı, o adam Eflatun’da olsa hayvanlaşır.”⁴⁷⁴ Nitekim Firavun’da bu durumdan müstağnî değildir. Bu izâfî âlemin bir satranç tahtası, Allah Teâlâ’nın ise satrancın gâlibi olan *şah* olduğunu söyleyen Mevlânâ, Firavun’un tüm engellemelerine rağmen hâmile kalan Hz. Musa’nın annesinin de olan biten karşısındaki şaşkınlığına ve kader karşısındaki acizliğine değinerek ona şöyle seslenir: “Hanım, yutulmayı da hakikî padişah olan Tanrı’dan bil, yutmayı da. O işi bizden bilip bize hayıflanma!”⁴⁷⁵

Mevlânâ’ya göre Firavun’un insanlığa en önemli mesajlarından biri de, kibrin insanoğlunda yaratacağı tahribatın büyüklüğüdür. Çevresindeki şakşakçıların etkisiyle nefsinde büyük bir adam olduğu vehmi peydah olan Firavun’un⁴⁷⁶ bu kibir ve gururu ona öyle bir enaniyet verdi ki, nihayet o tanrılık davasında bulundu.⁴⁷⁷ O’nun mal ve mevkiîni görenler Firavun’a secde edince o da kendini kaybetmiş ve Mevlânâ’nın tabiri ile “Çakal iken tavusluğa kalkışmıştı.”⁴⁷⁸ Etrafındaki insanların, huzurunda boyun eğmeleri, onun gönlüne tesir etmiş, bîçârenin de gönlü bu vehim ile hasta olmuştur.⁴⁷⁹ Ancak Mevlânâ’ya göre bu durumdan Firavun kadar onun etrafında bulunan kişiler de sorumludur. O dünya menfaati için Firavun gibi hükümdarların etrafında dolaşan kişileri cansız heykellerden medet uman putperestlere benzeterek, yeryüzü firavunlarına uşaklık edenlere şöyle seslenir:

“Kendine gel, bu hükümdarlar tılsım ve ölü bir resimden ibarettir.
Fakat bakar gibi görünürler ahmakların yolunu keserler.
Aptallar ise onlara bir varlık verir ve onları delil edindirler.”⁴⁸⁰

“Hâlbuki Allah öyle büyük bir kudrete sahiptir ki, kendisine secde eden başa dünyadaki tüm başları secde eder hale getirir.”⁴⁸¹

Mevlânâ *Mesnevî*’de Firavun’u mahveden kibir ve onun kibrinin sebebi olarak gördüğü halkın teveccühü hakkında söz söylerken, okuyucuyu uyarmayı da ihmal etmez ve şu nasihatlerde bulunur:

“Halk, aslında kime secde ediyorsa, onun canını zehirliyor demektir.”⁴⁸²

“Ululuk fazla ateştir a azgın... Kardeş kendini ateşe nasıl atıyorsun?”⁴⁸³

Mevlânâ’ya göre Mısır ve Nil’e mâlik olmakla iftihar eden Firavun’un sahip olduğu şeyler gelip geçici mülklerdir. Hâlbuki can ülkesinde nice mülkler vardır ki yüzlerce

⁴⁷³ *Mesnevî*, III, by. 935.

⁴⁷⁴ *Mesnevî*, VI, by. 1923.

⁴⁷⁵ *Mesnevî*, III, by. 886.

⁴⁷⁶ *Mesnevî*, III, by. 1556.

⁴⁷⁷ *Mesnevî*, I, by. 2455.

⁴⁷⁸ *Mesnevî*, III, by. 783.

⁴⁷⁹ *Mesnevî*, III, by. 1555-1558.

⁴⁸⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3492-3493.

⁴⁸¹ *Mesnevî*, IV, by. 3488.

⁴⁸² *Mesnevî*, VI, by. 2744.

⁴⁸³ *Mesnevî*, VI, by. 2760.

Mısır eder ve zevali yoktur. Bu mülkü elde etmek için ise gerekli olan tek şey, değersiz cisim hırkasından soyunmaktır. Mevlânâ kibirde Firavunlaşan kişilere şöyle seslenir:

“Senin Firavunluğun kaç para eder. Senin saltanatın geçici.
Ey Mısır’a ve Nil nehrine mağrur olmuş! Başını kaldır da ebedi ve ulu saltanatı gör.”⁴⁸⁴

Yine Mevlânâ’ya göre, düşünme yeteneğine sahip bir insan olarak başını iki avucu arasına alıp düşündüğünde tüm kibrine rağmen tanrı olmadığını, aciz ve zayıf bir kul olduğunu ve etrafında oluşturulan dünyanın bir sabun köpüğü kadar geçici ve kararsız olduğunu herkesten daha iyi bilen kişi, Firavun’un kendisidir.⁴⁸⁵

“Musa gündüz Hak Teâlâ’nın önünde yakarırdı. Firavun ise gece vakti: “Ey Allahım, boynumdaki bu demir tasma nedir? Bu boyunluk olmazsa kim “Ben benim” der?” diye ağlardı. Ya Rabbi, sen Musa’yı aydınlattın, fakat beni kararttın.” 486

Mevlana’ya göre Hz. Musa, Firavun’un böylesi bir zekâ ile birlikte her şeyi gören bir göze ve işiten kulağa sahip olup da, kendi elinde güneş gibi zâhir olan risalet nurunu sihir olarak görmesine bir anlam veremez ve şunları söylerdi:

“Ne hayret edilecek şey ki, bu ordu, kuşluk güneşi ile dopdolu bu âlemi görmüyor
Göz açık kulak da; sonra da bu zekâ. Tanrının göz bağıcılığına hayretteyim!
Ben onlara şaşıyorum, onlar da bana şaşıyorlar.”⁴⁸⁷

Mevlânâ’ya göre Firavun’un kendisiyle baş başa kaldığı zaman mütevazı olup, Hz. Musa ile karşılaştığında bu hâlimden eser kalmamasının bazı sebepleri vardır: Bunlardan birincisi Firavunun sahte altına benziyor olmasıdır. Nitekim ateşe tutulan sahte altının içindeki demirin karası ve bakırın kızılı nasıl ortaya çıkıyorsa, Firavunun yalnız iken hissettiği bu güzel mânevi hâl de, ateş gibi olan Hz. Musa karşısında silinip içinin karası ortaya çıkmakta idi.⁴⁸⁸ İkincisi, Firavun’un kötü arkadaşlar edinmesi, yani Haman gibi bir vezire sahip olma betbahlığıdır. Nitekim Firavun’un Hz. Musa’nın sözlerini dinleyince yumuşayıp ıslah olan kalbi, Hâmân’ın fâsid fikirleri ve bâtil sözleri karşısında katılaşıp ve bir anda bozulur idi.⁴⁸⁹

Zahiren avânesi çok olan, büyük bir güç sahibi Firavun gibi bir hükümdara tebliğ için, zahirde güçsüz ve tek başına olan Hz. Musa gibi birisinin gönderilmesi ilk bakışta görevlendirilen açısından olumsuz bir durum gibi gözükmemektedir. Ancak olaylar geliştiğinde beklenen olmamış, kibirli ve karşısında hiç bir güç tanımayan Firavun, Hz. Musa’nın celadeti karşısında bocalamaya başlamış, Haman gibi adamlarından, sihirbazlardan yardım istemiş fakat her seferinde hüsrana uğramaktan kurtulamamıştır. Mevlânâ’ya göre bu durum “Kahhar” sıfatına sahip olan Allah Teâlâ’nın muazzam gücünü gösteren bir delildir. Gönderilen elçide zâhir olan celâdet, aslında onu gönderene ait olup, onun kudretinin hepimizin hallerine âgâh olduğunun da bir delilidir.⁴⁹⁰ Mevlânâ şöyle der: “Beni senin gibi bir padişaha göndermesi bir delildir ki; gönderen bilir.”⁴⁹¹

⁴⁸⁴ *Mesnevî*, V, by. 4124-4125.

⁴⁸⁵ *Mesnevî*, I, by. 2455.

⁴⁸⁶ *Mesnevî*, I, by. 2448-2449.

⁴⁸⁷ *Mesnevî*, III, by. 1108-1110.

⁴⁸⁸ *Mesnevî*, I, by. 2462.

⁴⁸⁹ *Mesnevî*, IV, by. 1240-1244.

⁴⁹⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 181.

⁴⁹¹ *Mesnevî*, IV, by. 2423.

Mevlânâ'ya göre, Hz. Musa'nın pek çok mucize ile desteklenmiş olması göstermektedir ki; muarrız ne kadar çok ve güçlü olursa Allah'ın yardımı da o derece olur. Nitekim Mevlânâ üç yüz kat olarak nitelendirdiği Firavun'un hilesi için şöyle der: "O hile ki, Musa'nın mucizesinin zuhuruna sebep oldu."⁴⁹²

Firavun Hz. Musa'dan zâhir olan tüm mucizeleri yalanlamış, kökü imana dayanan mucizeyi, aslı küfür olan sihir ile bir tutmuş ve onu sihirbazlık ile suçlamıştı. Mevlânâ'ya göre bunun sebebi insanın yaratılış özelliklerinde gizlidir. Çünkü insan kendi düşüncesi ve fiili ne ise karşısındakini de kendisi gibi zannetmeye meyillidir: "Kim hilebazlar ile canavarların işini işlerse elbette kerem sahipleri hakkında şüphelenir."⁴⁹³ O halde nefsânî isteklerini sihrin kanatları üzerinde uçarak yapmayı ve bu suretle halka zulmetmeyi adet edinmiş olan Firavun'un da nebevî mucizeyi sihir zannetmesi pek tabiidir.⁴⁹⁴

Mevlânâ *Mesnevî*'nin IV. cildinde Firavun'un Hz. Musa'nın doğumundan önce korkunç rüyalar gördüğü ve bu rüyalar sebebi ile korkuya kapıldığından bahisle rüya ile onu gören kişinin manevî dünyası, hâl ve gidişatı arasındaki bağlantıya dikkatleri çeker ve şöyle der:

"Sana rüyada kötü şeyler gösterildi..
Onlardan ürktün. Hâlbuki o kötü şeyler senin suretindi."⁴⁹⁵

Firavun'un rüyaları göstermektedir ki, rüyalar sahibinin hâline münasip olur. Eğer kişi salah dairesinde yaşarsa rüyaları latîf, fesat dairesinde yaşarsa rüyaları korkunç olur.⁴⁹⁶ Mevlânâ'ya göre kişinin rüyalar yolu ile gelecekte başına gelecek olan işlerden haberdar edilmesi veya bazı rüyaların kişinin ıslahına yönelik olması Allah'ın *Hakîm* ve *Habîr* isimlerinin bir delilidir.⁴⁹⁷ Ancak rüyalar ile uyarılıp, hatalarından dönmesi yolunda ikaz edilenlerin çoğu, bu rüyaları kendi hallerine yormayıp te'vil etmeye kalıktır. Nitekim Firavun da böyle yapmış ve rabbânî işaretlere aldırmanmış idi: "Sen bu rüyaları te'vile kalkıştın. Kör ve sağır kesildin. Bunlar ağır uykudan meydana gelen hayallerdir dedin."⁴⁹⁸ Fakat kişi gördüğü kötü rüyaları te'vil ederek değil, ancak bu işaretleri ganimet bilip tövbe ederek başına gelecek felaketlerden kurtulabilir. Mevlânâ Firavun'a şöyle seslenir: "Ne vakte kadar kaçacaksın? İşte hileler, düzen anlayışının körlüğü önüne geldi çattı."⁴⁹⁹

Mevlânâ'ya göre kişi nefesine uymada ve isyanda Firavun gibi aşırı gitmiş olsa dahi, Allah'tan ümidi kesmemelidir. Çünkü tövbe kapısı hiçbir zaman kapanmaz.⁵⁰⁰ Tövbe ve Firavun sözcükleri birlikte kullanılınca Mevlânâ'nın Firavun'un imanı konusundaki görüşü de önem arz etmektedir. Yunus suresi 90. ayette yer alan, Firavun'un boğulmak üzere iken söylediği "*İsrailoğullarının inandığı ilahtan başka ilah olmadığına iman ettim ve müslümanlardan oldum*" sözü üzerine Firavun'un imanı hususunda âlimler ihtilaf

⁴⁹² *Mesnevî*, VI, by. 4355.

⁴⁹³ *Mesnevî*, VI, by. 2367.

⁴⁹⁴ *Mesnevî*, VI, by. 2360-2367.

⁴⁹⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2489.

⁴⁹⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 183.

⁴⁹⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2429.

⁴⁹⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2430.

⁴⁹⁹ *Mesnevî*, IV, by. 2502.

⁵⁰⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2505-2509.

etmişlerdir.⁵⁰¹

Aralarında birkaç kelam âlimi yer alsa da asıl savunuculuğunu İbn-i Arâbî ve onun ekolünü devam ettiren sûfî meşrep âlimler ve şârihlerin yaptığı görüşe göre Firavun'un son nefesteki imanı geçerli olup mü'min olarak ölmüştür.⁵⁰² *Mesnevî*'nin gerek geneline, gerekse Firavun ile ilgili bölümlerine bakıldığında bu görüşü destekler tarzda argümanlar bulmak mümkündür. Ancak konu hakkında *Mesnevî*'de açık bir görüş beyan edilmiş de değildir. Firavun'un imanının geçerli olduğu şeklindeki görüşün en ateşli savunucusu ise *Mesnevî* şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'dur.⁵⁰³ Konuk'a göre *Mesnevî*'de uzunca bahsi geçen rüyalar yolu ile Firavun'un uyarılması hadisesi Firavun'un iman ile öldüğünün açık bir göstergesidir. Ona göre ayân-ı sâbitede kâfir olduğu sâbit olanlar bu âlemde her ne fenalık işlerse işlesin uyarılmazlar ki, dünya ve ahirette azaba dâcâr olsunlar. Firavun gibi âyân-ı sâbitelerinin mü'min olmasına rağmen bu dünyada günahlarda boğulanlar, gerek rüya gerekse uyanırken uyarılmaları sebebi ile dünyada her ne kadar kahr-ı İlâhîye dâcâr olsalar da ahiret azabında ebedî kalmazlar. Nitekim Yunus suresinde geçen Firavun'un sözü de onun boğulmadan önce iman ettiğine şahitlik etmektedir. Konuk, Firavun'un şahadetinin ye's halinde olmadığını savunur. Ona göre imanın geçersiz olduğu ye's hali iki şekildedir: Arzın ömrü son bulup da dünya tersine dönmeye başladığında yapılan tövbe ve ölüm döşegindeki kişinin ruhunun âlem-i berzaha yükselmeye başlaması neticesinde berzah âlemine münkeşif olup, inkâr ettiği şeylerin gerçek olduğunu gördüğünde yapılan tövbedir.⁵⁰⁴

Mevlânâ pek çok farklı konuyu izah için Firavun ve Musa metaforundan istifade etmiş olsa da genel olarak bakıldığında *Mesnevî*'sinde çoğunlukla Firavun ile nefsi, Hz. Musa ile ruh ve bedeni kast ederek, iman ve nefsin durumu ile ilgili izahlarda bulunduğu ve önemli bir konuya dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin ona göre insanın ruhu Hz. Musa, teni de onun Firavun'u gibi iken insan bu halinden habersizce dışarıda düşman aramaya koşar.⁵⁰⁵ Hâlbuki kişi en büyük düşmanını kendi içinde beslemektedir. Nasıl ki, Firavun en büyük düşmanı olan Hz. Musa'yı kendi sarayında nimetler içinde besledi ise, bizler de en büyük düşmanımız olan nefsimizi vücüd sarayımızda en güzel şekilde beslemekteyiz. Ten sarayında nâzenîn bir şekilde beslenen nefis ise insanın en büyük düşmanıdır.⁵⁰⁶ Mevlânâ, en büyük düşman kendi içinde yaşayıp durur iken, başkalarına kin besleyenlerin hâlini Firavun'un hâline benzeterek şöyle der: "Musa, onun evinde rahatça yaşadığı halde; o, dışarıda beyhude yere çocukları öldürüp durmaktaydı."⁵⁰⁷

Mevlânâ'ya göre her insan nefis sahibidir ve hayatının başında bu nefis bir kurtcağız gibidir. Ancak Firavun misali heva ve heveslerinin peşinden giderek nefislerini besleyenlerin nefisleri de tıpkı Firavun'un nefsine benzer, kocaman bir ejderhaya

⁵⁰¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Firavun", s. 120-121; Süleyman Aydın, "Kur'an ve Sünnet Işığında Firavun'un İmanı Meselesi", Çorum, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2014, C. XII, S. 26, s. 121-148.

⁵⁰² İbn-i Arâbî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 221

⁵⁰³ Harman, "Firavun", s. 120.

⁵⁰⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 198-205.

⁵⁰⁵ *Mesnevî*, II, by. 774-775; IV, by. 1916-1919.

⁵⁰⁶ *Mesnevî*, II, by. 773.

⁵⁰⁷ *Mesnevî*, II, by. 771.

dönüşür.⁵⁰⁸ Aslında Firavun'un bin başlı ejderhaya benzeyen nefsi, hepimizde vardır. Ancak nefis acz ve zaruret bağı ile bağlı olduğu sürece etrafını helak edemez. Mevlânâ, nefsi bir ateşe ve onu besleyen saltanat, kudret, şöhrat, vb. sâlikleri oduna benzeterek şöyle der:

“Senin ateşine Firavun’un ateşine atılan odun atılmamakta, O’nun gibi fırsat bulamıyorsun sen. Yoksa fırsat bulsan senin ateşin de Firavun’un ateşi gibi yalınlanır.”⁵⁰⁹

Mevlânâ’ya göre nefsi tanımak için Firavun’u tanımak ve nefsi nasıl terbiye edeceğimizi öğrenmek için ise Hz. Musa’nın Firavun ile mücadele yöntemlerini iyi bilmek gerekmektedir. Firavun birbiri ardınca süren felaketlerden sonra yiyecekleri tükenip zelil bir hale düşünce nasıl ki bizzat Hz. Musa’nın karşısında iki büklüm olup yalvardı ise nefis de ancak açlık ile terbiye olur.⁵¹⁰ Nefis de riyazet ve mücadele ateşinin harareti ile yanmadan güzelleşmez ve Hakk’a yüz sürüp önünde diz çökücü olmaz.⁵¹¹ Ancak şunu unutmamalıdır ki nefis itaat edip çirkinliklerinden arınmış gibi gözüксе de nefsin bu itaati zarurettendir, sürekli bir hal değildir. Nefsin bu özelliğini iyi bilip daima uyanık olmanın lüzumundan bahseden Mevlânâ sâliklere şöyle seslenir: “Zarî, zarî ağlasa da uyanık ol müslüman olmak istemez bu nefis.”⁵¹² Nitekim niyaz ile Hz. Musa’nın önünde diz çöken Firavun’un karnı doyunca azmış ve eski haline geri dönmüştür. Nefsin de Firavun’dan farksız olduğunu belirten Mevlânâ şunları söyler:

“O Firavun’a benzer. Kıtıkta Firavun gibi Musa’nın huzurunda secde eder, yalvarır. Fakat işi bittimi azar... Hani eşek yükünü attı mı çifte atmaya başlar ya, tıpkı onun gibi.”⁵¹³

Bu izahlardan sonra Mevlânâ nefis ile mücadelede ilk şartı söyler: “Nefs Firavun’dur, sakın ha doyurma... Doyurma da eski küfrü aklına gelmesin.”⁵¹⁴

Mevlânâ’ya göre insanın başına gelen musibetlerin çoğu kendi yaptıklarından kaynaklandığı halde, nefislerini tanımayan kişiler, başlarına gelen sıkıntıların kaynağını dışarıda arar dururlar. Nitekim Firavun’un tâc ve tahtının gerçek düşmanı olan Hz. Musa’yı, tanınamasının sebebi onun kalp gözüünün kör olması idi. Mevlânâ’ya göre başına gelen belaların kendi nefisinden kaynaklandığını göremeyip kabahati başkalarına atan, sonra da ona şeker veren ehl-i nefis, düşmanı dost bilme hususunda Firavun’a benzer. Mevlânâ okuyucuyu başına gelen sıkıntı ve fenalıkların sebebini beyhude dış güçlerde araması hususunda uyarır ve ehl-i nefis kişilere “Firavun” diye seslenerek şunları söyler:

“A Firavun! Niceye dek suçsuzları öldürecek, asıl suçlu olan nefsin hoş tutacaksın?”⁵¹⁵
“A mel’un senin düşmanın senden başkası değil... Kinine uyup da suçsuzlara düşman deme!”⁵¹⁶

Başka bir beyitte de Mevlânâ, ruhu Hz. Musa’ya, nefsi Firavun’a ve nefsin hükümlerine

⁵⁰⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2356.

⁵⁰⁹ *Mesnevî*, III, by. 975.

⁵¹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3590-3594.

⁵¹¹ *Mesnevî*, IV, by. 3621-3622.

⁵¹² *Mesnevî*, IV, by. 3624.

⁵¹³ *Mesnevî*, IV, by. 3625-3626.

⁵¹⁴ *Mesnevî*, IV, by. 3621.

⁵¹⁵ *Mesnevî*, IV, by. 1921.

⁵¹⁶ *Mesnevî*, IV, by. 2738.

tâbi olarak boğulanları ise Firâvun'un tebaasına benzeterek, nefsin tıpkı Firavun gibi hileler düşünerek kendine tâbî olanları bu hileler ile peşinden sürüklediğini, ancak nefsin hilekârlıkta Firavun'u dahi alt edecek bir ustalığa sahip olduğunu anlatır. Öyle ki, nefsin hilelerinde tâbîleri ile beraber yüz Firavun boğulur.⁵¹⁷ Mevlânâ, Firavun gibi olan nefislerinin ahkâmında boğulmak istemeyenlere şu nasihatte bulunur: "Musa'nın Hüdâ'sına ve Musa'ya kaç, Firavunluk ederek iman suyunu dökme..."⁵¹⁸

Yukarıdaki beyitte Mevlânâ'nın nefis firavunundan kaçarak sığınmamızı tavsiye ederken kullandığı Musa sembolü şerhlerde farklı şekillerde izah edilmiştir. Örneğin Konuk'a göre söz konusu beytin anlamı, "Musa gibi olan ruhun ahkâmına ve ruhun Rabb'ine iltica et" demektir. Çünkü nefis küfrün membâdır. Ruh ise imanın membâdır.⁵¹⁹

Tahiru'l- Mevlevî'ye göre ise beytin izahı şu şekildedir:

"Firavun ve Ebû Cehil'e uyanlar hüsrana uğramış, Hz. Musa ve Hz. Muhammed'e uyanlar ise ebediyen halas bulmuşlardır. O halde nefsin tuzaklarından emin olmak isteyenlerin de bu iki peygamberin vârisi olan mürşid-i kâmilin eteğine sarılıp, himmetlerine ilticâ etmeleri gerekir".⁵²⁰

Söz konusu beyitte geçen Musa benzetmesini mürşid-i kâmil olarak yorumlayan bir diğer şârih de şöyle der:

"Bir Musa tabiatlı mürşit bul. O seni bu dünyada Firavunî'lerin boğulduğu dünya sellerinden, hele de Firavunlaşmış nefsinin şerrinden koruyacak ve kurtaracaktır."⁵²¹

Mevlânâ'ya göre Firavun akl-ı cüzî⁵²² ile hareket eden insanların sembolüdür ve akl-ı cüz'inin âfeti de vehim ve zan iledir.⁵²³ Nitekim şehvet aklın zıddıdır; şehvetin menşei de akıl değil, vehimdir. Şehveti dokuyan akla, akıl denemez. O, akıl görünümü altında kendini izhar eden, fakat aslında akıl altınının "kalp"i olan vehimdir. Vehim hep akılla savaşıyor durur; ona benzer ama o değildir. Vehmin akla nisbeti baştanbaşa vehimle bezenmiş Firavun'un ahvalinin, hakiki akla (Akl-ı Mead) sahip olan Hz. Musa'nın ahvaline nisbet etmek gibidir.⁵²⁴ Vehim âlemleri yakıp yıkan Firavun'a, akıl ise canlılara cila çeken Hz. Musa'ya aittir. Sahib-i akıl olan kişi odur ki, Hz. Musa gibi vucud-u

⁵¹⁷ *Mesnevî*, I, by. 780.

⁵¹⁸ *Mesnevî*, I, by. 781.

⁵¹⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. I, s. 272.

⁵²⁰ Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. II, s. 464-465.

⁵²¹ Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, s. 110.

⁵²² Tasavvufta akıl, değişik mertebelerde ve çok yönlü bir şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan cüz'î ve küllî akıl şu şekilde ifade edilir: "Cüz'î akıl ile dünya işleri; küllî akıl ile de âhiret işleri yürütülür. Aklın ilk çeşidi, ruhun nurundan; ikincisi ise hidayetin nurundan meydana gelmiştir. Buna göre; cüz'î akıl, bütün insanlarda mevcuttur. Küllî akıl ise sadece tevhid inancına sahip kimselerde bulunur. Bundan dolayı sûfiler, sadece cüz'î aklı bazı hususlarda eleştirmiştir." (Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s. 593.)

⁵²³ Sûfilere göre küllî akıl, akl-ı meâş ve akl-ı meâd olmak üzere ikiye ayrılmıştır: "Akl-ı meâş, dünya işlerini düşünen, hak ve hakikate varamayan akıldır. Akl-ı meâd ise âhireti düşünen ve ilm-i ledünne erip zât-ı ilahiyeye ulaşan akıl olarak tanımlanmıştır." (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 44) ; "Akl-ı küllî, ilmini akl-ı evvelden alırken; akl-ı evvel ise ilmini doğrudan doğruya Hak'tan alır. Akl-ı meâşın/ cüz'înin ise akl-ı evvelle ulaşma imkânı yoktur. Dolayısıyla kişinin Hakk'ı bilebilmesi için akl-ı evvelin nurundan istifade eden akl-ı küllîye ulaşması esastır." Abdülkerim Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, İz yay., 2002, s. 297-301.

⁵²⁴ Mevlânâ küllî akıl ile cüz'î akıl arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder: "Akl-ı cüz'î gâh üstündür, gâh baş aşağı, akl-ı küllî ise bütün hâdiselerden kurtulmuştur." (*Mesnevî*, III, by. 1145)

vehmîden kurtularak, yokluk yoluna gider.⁵²⁵

Mevlânâ, Firavun'u süflî âleme saplanıp kalmış, *ten* yahut *cism-i ins'anîye*, Hz. Musa'yı ise cismin esaretinden kurtulup, nazarını zahirden batına intikal ettirmeyi başarmış olan *Akl-ı Meâd*'a da benzetir. Ona göre ten Firavun'una esir olan kişiler, tıpkı Nil nehrini kan gören kıptiler gibi zâhir olan İlâhî tecellînin altındaki lutf-u İlâhîyi göremezler. Nasıl ki, Nil nehrini ancak İsrailoğulları latîf bir su olarak görebildi ise, kahr-ı İlâhînin içinde mestur olan lûtf-u İlâhîyi de ancak akl-ı meâd Musa'sına tâbî olanlar görebilirler. Mevlânâ batınî hallere nüfuz etmekten yoksun akl-ı meâş sahibi kişilere şöyle seslenir:

“A aşağılık kavim! Siz ten Firavun'unun dostusunuz. Ondan dolayı size Nil kan görünür. Hemencecik akıl Musa'sına dost olsanız kan görmez, ırmak suyunu görürsünüz.”⁵²⁶

Mevlânâ'ya göre insan üç unsurdan müteşekkildir. Beden, ruh ve akıl. Bedenlerimiz bir şah ve onun veziri tarafından yönetilen bir memlekete benzer. Bu memleketin veziri ya Haman(Firavun'un veziri) gibi hevâsına mağlup, Hakk'ın yol vurucusu bir akıl, ya da Âsaf (Hz. Süleyman'ın veziri) gibi âkil, Hakk'ın destekçisi biridir. İlmen ve amelen rabbine itaatkâr bir nasihatçi kendisine nasihat ettiğinde ruh Firavun'u, veziri Haman'a, ruh Süleyman'ı ise veziri Âsaf'a başvurur. Haman gibi fâsit bir vezir, salih bir şahı bile zulme ve fesada düşürdüğü gibi hevây-ı nefse mağlup olan akıl(akl-ı meâş) da salih olan ruhu fâsid tarafa sürükleyebilir. Oysa âdil bir şah, Âsaf gibi bir vezire yakın olduğunda nur üstüne nur olur.⁵²⁷ Mevlânâ bu benzetmeden yola çıkarak şu tavsiyede bulunur:

“Cuz'i aklı kendine vezir yapma. Akl-ı küllü vezir yap padişahım. Hevâ ve hevesini kendine vezir yapma da pak canın namazdan, niyazdan kalmasın.”⁵²⁸

Mevlânâ, insanları Firavun ve Musa'lar karşısında tavır alışlarına göre de sınıflara ayırır. Birinci grup, Firavun'ların zulmüne ses çıkarmayıp, onlara sen “Allah'sın” veya “yenilmez bir padişahsın” diyerek Firavun'ların, halkı kahreden bir ejderhâya dönüşmesinin müsebbibi olan kişiler (yukarıda bahsi geçtiği üzere Mevlânâ'ya göre söz konusu kişiler de en az Firavun kadar suçludurlar).⁵²⁹ İkinci grup ise, kendilerinin cisimden ibâret olmadıklarını keşfen gördükleri için, ehli gafletin her an dücâr oldukları vücûd-u vehmînin ferlerini yok edebilen ve ölüm korkusu gibi vehimlerden kurtulan kişilerdir. Bu kişiler Firavun'un karşısındaki sihirbazlar gibidirler.⁵³⁰ Onlar bilirler ki; bu âlem bir rüyadır ve rüyada el kesilse bile zararı yoktur.⁵³¹ Nitekim insan ölüp de cesedini bu âlemde bıraktığı zaman, âlem-i berzahda cismini eli ve ayakları tamamlanmış bir halde bulacaktır.⁵³² Mevlânâ'ya göre, sihirbaz tabiatlı kişiler, bu tavırları ile her asırda milletin başına musallat olacak Firavun meşrepli zâlim ve müstebît idârecilere hitâben şöyle derler:

⁵²⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2301-2308.

⁵²⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3253-3254.

⁵²⁷ *Mesnevî*, IV, by. 1240-1254.

⁵²⁸ *Mesnevî*, IV, by. 1258-1259.

⁵²⁹ *Mesnevî*, III, by. 1556-1557.

⁵³⁰ Firavun'un Hz. Musa'ya iman ettikleri için el ve ayaklarını çapraz kesmekle tehdit ettiği sihirbazlar, bu tehditten korkmayıp “*Zarar yok, muhakkak biz Rabbimize dönüciyüz*” diye cevap verdiler. (Şuarâ, 26 / 50; Ta-Hâ, 20 / 71.)

⁵³¹ *Mesnevî*, III, by. 1721-1729.

⁵³² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. V, s. 458.

“Ey Firavun! kalk. Biz her sestem, her gulyabaniden ürküp duracak adam değiliz.
Bizim hırkamızı yırt, Onu diken var... Olmasa bile çıplak olmamız daha iyi
Tenden mizaçtan soyunmaktan daha hoş bir şey yoktur, a ilhama mazhar olmayan sersem
Firavun!”⁵³³

Mevlânâ’ya göre yukarda bahsi geçen firavunî vasıflar ile muttasıf olan her kişi, sakalını inci ve elmaslar ile bezeyip, eşekliğinden Hz. Musa’dan daha yüce olma iddiasında bulunan Firavun mesabesindedir.⁵³⁴ Mahşer günü cehennem ehli ellerine verilecek olan kapkara defterin içinde yazılı olanlara baktıklarında görecekler ki; “Firavunlar gibi “ben, biz” demeleri defteri kaplamış.”⁵³⁵ Mevlânâ’ya göre bu kıssadan çıkartılacak derslerden birisi de şudur ki; Allah’a teslimiyet bir kişiyi Musa gibi nur ve saadete gark ederken, bundan imtina etmek bir diğerini Firavun gibi zulmet ve kedere dûçar eder.⁵³⁶ O halde bu kıssayı okuyan kişilerin kendi firavunluklarını tespit ederek, Firavun’un halinden kendilerine dersler çıkarmaları icap eder iken ehl-i nefis kişilerin, Firavun’un hallerini kendi üzerlerine almayarak kendilerine bir ders çıkartmamaları şaşılacak bir şeydir.⁵³⁷

Mevlânâ Firavun örneğinde her kesin kendi payına çıkartacağı dersler bulunduğunu söylemek ile beraber daha çok devlet adamları için çıkartılacak dersler görür. Ona göre Firavun’da bir devlet adamında bulunmaması gereken şu özellikler vardır; nasihat kabul edici değildir, sert tabiatlı ve insanlara karşı merhametsizdir, kindar ve öfkesine hâkim olamayan birisidir. Bütün bunların sebebi de onun Hakk’ı bırakıp kalbine şeytanın sıfatlarını doldurmasıdır. Mevlânâ’ya göre hiç kimse için kabul edilemez olan bu durum özellikle iktidar sahibi birinde görüldüğünde çok keskin bir hayvan boynuzu mesabesinde olup pek çok günahsız yaralayan veya canlarından eden bir silaha dönüşecektir.⁵³⁸

Kanaatimizce *Mesnevî*’de sıkça yer alan Hz. Musa ile Firavun’un karşılıklı konuşmaları ile iki zıt kutup olan, tevhid esasını tebliğ ile görevli peygamber veya veliler ile ilk insandan bu yana Hakk davanın ve İlâhî tebliğin karşısında saf tutan fâsık ve asi kişilerin temsilî anlatımı olarak değerlendirilmeli, Mevlânâ’nın anlattığı hikâyeleri tarihi bir gerçekliğe dayandırma gayreti içine girilmemelidir. Nitekim Ahmed Avni Konuk da *Mesnevî-i Şerif Şerhi*’nde şöyle der:

“Ey kâri-i muhterem. Malum olsun ki *Mesnevî*’nin bu kıssaları zamanın Musa’sı ile Firavun’una mahsus değildir. Âlem teceddüd-i emsal ile halk-ı cedîd içindir. Binanaleyh her zamanda Musa meşrebinde olan kâmiller ile Firavun meşrebindeki zalimler mevcuttur. Bu kıssalarda anlatılanların cümlesine şumûlu vardır.”⁵³⁹

Söz konusu beyitlerde Mevlânâ Hz. Musa’nın dilinde tüm Firavun tabiatlı kişilere seslenmekte ve onları irşad etmeyi hedeflemektedir. Mevlânâ’ya göre insanları irşat etmekle görevli olanların dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır; Allah’ın birliğini kabul etmek için bir kısım insanların vaatlere ihtiyaç duyması unutulmaması gereken bir husustur. Örneğin Mevlânâ, IV. ciltte Hz. Musa ile Firavun’un yaptığı oldukça uzun bir

⁵³³ *Mesnevî*, III, by. 1742-1745.

⁵³⁴ *Mesnevî*, III, by. 778.

⁵³⁵ *Mesnevî*, IV, by. 1809.

⁵³⁶ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. II, s. 171-172.

⁵³⁷ *Mesnevî*, III, by. 972-973.

⁵³⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2433,2440.

⁵³⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 223-224.

konuşmayı naklederken,⁵⁴⁰ Hz. Musa'nın dilinden Firavun tabiatlı kişilere Allah'ın tek ilah olduğunu ve yalnızca ona kulluk etmeyi kabul etmeleri halinde dört fazilet elde etmeyi vaat eder. Bu faziletler: bedenın ebedî bir beden sıhhatı, uzun ömür, iki âlemde de düşmandan arınmış bir saltanat ve daima genç kalmaktır.⁵⁴¹ Söz konusu vaatlerde bulunmasının sebebini ise Firavun'un dilinden şöyle izah eder:

“(O vaatleri söyle ki) O güzel vaadin lutfu ile kâfirliğin çarmıhı gevşesin
Belki bir ganimet olarak elde edeceğim o hoş vaatler yüzünden yüz batmanlık küfür kilidim
açılır.

Yahut o tertemiz süt ırmağının aksi ile esir aklım bir an olsun beslenir.

Yahut o şarap ırmaklarının aksi ile sarhoş olur da Tanrı emrinin zevkinden bir koku alırım.

Yahut da ırmakların letafetinden çorak ve yıkık bedenim tazeleşir.

Çorak bedenimde bir yeşillik meydana gelir, dikenliklerim Cennet-i Me'vâ kesilir.”⁵⁴²

Ayrıca Mevlânâ bu vaatler ile Firavun'u ikna etme çabasının altında irşatta muhatabın seviyesine göre konuşmanın gerekliliği ilkesinin yattığını da vurgulayarak şöyle der:

“Bizce rengin kokunun değeri yoktur. Fakat sen aşağılıksın. Onun için aşağı âlemde
konuşuyorum.

Renkle, koku ile mevkî ile öğünmek çocukları sevindirir aldattır.

İşim çocuğa düştü. Gayrı çocukların ağzını kullanmam lazım.”⁵⁴³

Mevlânâ'ya göre irşatta bir diğer husus da Kur'an'da da emir buyrulduğu üzere Firavun tabiatlı ehl-i nefis kişilere giden Musa tabiatlı mürşitlerin yumuşak söz söylemesidir.⁵⁴⁴ Nitekim Mevlânâ nefsinin elinde esir olan kişileri içinde kızgın yağ kaynayan tencereye benzeterek, onlara yapılacak sert sözlü bir uyarının kızgın yağa su dökmek kabilinden olduğunu söyler.⁵⁴⁵ Ancak nezaketle davranmak, hakkı gizlemek veya Firavunların nefesine hoş gelen sözler konuşmak da değildir. Nitekim Mevlânâ zamanın Musa'ları olan mürşitlere şu tavsiyede bulunur:

“Yumuşak söz söyle, ama sakın doğrudan gayrı bir şey söyleme.

Yumuşak sözlerle vesvese satmaya kalkışma.”⁵⁴⁶

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de Firavun ile karşılaştırdığı kişilerden birisi de Hallâc-ı Mansur'dur.⁵⁴⁷ Nitekim her ikisinin dilinden de aynı sözler dökülmüştür, şu fark ile ki: “Firavun ben Tanrıyım dedi, alçaldı. Mansur ben Hakk'ım dedi, kurtuldu.”⁵⁴⁸ Mevlânâ'ya göre gönülleri İlâhî vasıflar ile dolu olan Hakk âşıklarının fânî olan vücutları yok olmuş, böylece âşık ile maşuk arasında fark kalmamıştır.⁵⁴⁹ Vehm-i vücûdîden kurtulmuş olan âşıkların, kendi vücutlarına olan muhabbetleri aslında sevgiliye olan muhabbetlerinden

⁵⁴⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2509-2596.

⁵⁴¹ *Mesnevî*, IV, by. 2528- 2574.

⁵⁴² *Mesnevî*, IV, by. 2515-2521.

⁵⁴³ *Mesnevî*, IV, by. 2575-2577.

⁵⁴⁴ Ta-Ha, 20 / 43-44.

⁵⁴⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3815-3816.

⁵⁴⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3817.

⁵⁴⁷ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa, İlim ve Kültür yay., 1984, s. 617-628; Louis Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan, Ankara, Ardıç yay., 2006, s. 35-52; Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, İstanbul, Yeni Boyut yay., 1997, s. 67-71; Süleyman Uludağ, “Hallac-ı Mansur”, İstanbul, *DİA*, 1997, C. XV s. 377-381,

⁵⁴⁸ *Mesnevî*, V, by. 2035.

⁵⁴⁹ *Mesnevî*, V, by. 261.

ibarettir. Bu sebeple “Bu benim demek, a boşboğaz hakikatte odur demektir.”⁵⁵⁰ Mevlânâ’ya göre Mansur’un “Ben Hakk’ım” deyişi cezbe ile söylenmiş olduğu için bu sözden Allah’ın rahmet ve inayeti nazil olmuştur.⁵⁵¹ Varlığından geçmediği için, nefsinde benlik tasavvur eden ve kendi nefsinin seven Firavun da “Ben sizin Rabbinizim”⁵⁵² deyip duruyordu. Ancak bu sözün manasından gafil olduğu için, onun “Ben Hakk’ım” demesinin ardında Allah’ın gazabı vardır.⁵⁵³ Nitekim Mevlânâ Firavun’a şöyle seslenir: “A köpek bu benlik sana kutlu gelmedi, bizce mühürlenmiş bir devlet oldu.”⁵⁵⁴ Ayrıca Firavun yakîn⁵⁵⁵ sahibi olmadığından onun iddiaları da vehme dayalıdır. Hâlbuki Hallac gibi yakîn ehli kişilerin iddiaları tahkikidir. Bu sebeple Firavun boğulacağını anlayınca ilahlık iddiasından vaz geçmiş, Hallac ise idamına hükmedildiği halde davasından dönmemiştir.⁵⁵⁶

3.1.3. Hz. Musa ve Sihirbazlar

Hz. Musa kıssasında bahsi geçen şahsiyetlerden birisi de sihirbazlardır. Kur’an-ı Kerim’de Firavun’un emri ile Hz. Musa’yı alt etmek için ülkenin her yerinden gelen sihirbazlar ile Hz. Musa’nın halkın gözü önünde bir müsabaka yaptıkları, Hz. Musa’nın sihirbazlara hünerlerini göstermeleri için öncelik verip arkasından asâsını yere bıraktığında olanlar karşısında sihirbazların hemen secdeye kapanarak iman ettikleri, hatta bununla da kalmayıp imanlarından vaz geçmedikleri için Firavun tarafından katledildikleri anlatılır.⁵⁵⁷

Söz konusu kıssada Mevlânâ’nın üzerinde durduğu en önemli husus, sihirbazlarda yaşanan büyük ve âni değişim olmuştur. O inkâr ve gûnahta aşırı gitmiş bu taifede böylesi ani ve büyük bir değişikliğe yol açarak, zalim hükümdar karşısında “Bizi öldürsen de zararı yok!”⁵⁵⁸ diyecek kadar pervasızca ölüme götüren şeyin ne olduğu sorusunun cevabını arar. Mevlânâ’ya göre bu sorunun iki cevabı olabilir. Birinci sebep şudur ki; her kimin gözündeki perdeler Allah tarafından kaldırılıp, sebepler perdesinde görünenin arka planında mevcut olan İlâhî tasarruf ona gösterilir ise, o vakit kişi cisminden ayrı olarak ruhunun da el ve ayakları olduğunu görür. Sihirbazlar da, manevî el ve ayaklarını can gözü ile gördükleri için, Firavun bedenlerinin el ve ayaklarını kestiğinde bu duruma aldırılmayıp, “Bizim için cisim el ve ayaklarımızın kesilmesinde zarar yoktur” diyebilmişlerdir.⁵⁵⁹

Diğer sebebe gelince, Mevlânâ’ya göre cezbe-i İlâhînin etkisi altında olan kişiler bir nevî

⁵⁵⁰ *Mesnevî*, V, by. 2038.

⁵⁵¹ *Mesnevî*, V, by. 2036.

⁵⁵² *Naziat*, 79 / 24.

⁵⁵³ *Mesnevî*, V, by. 4128.

⁵⁵⁴ *Mesnevî*, V, by. 4131.

⁵⁵⁵ Tasavvufta “yakîn” genelde kalpte hâsıl olan ve şüphe ihtimali bulunmayan bilgi olarak görülmüştür. Nefsin ancak yakîne ulaşmakla ya da yakîne ulaşmaya doğru hareket etmekle sükûn bulacağını söyleyen sûfilere göre yakîn, bütün hallerin en son mertebesidir. (bkz. Osman Demir, “Yakîn”, İstanbul, *DİA*, 2013, C. XLIII, s. 273.

⁵⁵⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. X, s. 183.

⁵⁵⁷ A’raf, 7 / 112-126; Yunus, 10 / 79-81; Şuara, 26 / 36-51.

⁵⁵⁸ Şuara, 26 / 50; Ta-ha, 20 / 71.

⁵⁵⁹ *Mesnevî*, VI, by. 2312-2313; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. XII, s. 134.

sarhoşluk hâlinde olurlar.⁵⁶⁰ Sarhoşun ihtiyarı kendi elinde olmadığı için korku nedir bilmediği gibi, cezbe halindeki kişi de lutf-u İlâhîye maruz kaldığı için bir nevi sarhoşluk içerisinde olup, mihnetin farkına varamaz veya acıyı hissetmez. Mevlânâ'ya göre Hz. Musa'nın mucizesini görmekten dolayı sihirbazlar akılları başlarından gitmiş bir halde, mânevî sarhoşluğun verdiği güç ve kuvvetle hareket etmekte oldukları için, Firavun'un kahrı onlara pek de büyük ve korkunç gelmemiş idi.⁵⁶¹ Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir: "Büyücüler de Musa'nın sarhoşluğuna düştüler. Darağacını sevgili sandılar."⁵⁶² Bu sebeple sihirbazlar Firavun'un tehdidinden hiç korkmayıp şöyle demişlerdir: "Elimizin ayağımızın kesileceğinden pervamız yok. Bizim elimiz ayağımız, o tek Tanrı'dır. Zahirî olsa bir gölgeden ibarettir eksilebilir."⁵⁶³

Mevlânâ sihirbazların hâl ve sözlerinden şöyle bir neticeye ulaşır: "Hakk'ın lütfu, başkalarının kahrından daha üstündür."⁵⁶⁴ Ona göre münkirin kahrı, hakikatte mü'min için bir mükâfattır. Firavun gibi kişiler mü'minlere işkence ederek veya ceza vererek onlardan intikam aldıklarını zannede dursunlar, hakikatte mü'min cismaniyet azabından kurtulmanın sevinci ve şehadet mertebesine erişmenin mutluluğu içindedir.⁵⁶⁵ Mevlânâ sihirbazların dili ile zamanlarının Firavun'larına şöyle seslenir:

"Yokluk yurdundan kurtuluyoruz. Buna şükran olarak şu darağacının başında sana bir öğüt verelim:
Bizim ölüm darağacımız göç Burak'ıdır."⁵⁶⁶

Mevlânâ'ya göre kalben Hz. Musa'ya muhalif ve Hakk'tan uzaklaşmış olan sihirbazların, Allah katından vuslat kapılarının kendilerine açılması sayesinde hidayet ile lütuflandırılmaları, gizli (perde arkasından) lütufudur. Gizli lütuf nedir sorusuna ise Mevlânâ şöyle yanıt verir:

"Tanrı'dan çekinen kişiye mükâfatta bulunmak, gizli ve olmayacak bir şey değildir. Sen hataya düşen büyücülere, hatalarından sonra ettiği lütfu bak.
Sevip beslerken vuslata erişirme, umulmayacak şey değildir. Hâlbuki o, büyücülerin ellerini ayaklarını kestirirken onları vuslatına eriştirdi.
Ayakları olan kişinin yürüyüp gezmesi tabidir. Sen büyücülerin ayakları kesildiği halde yürümelerini seyret."⁵⁶⁷

Mevlânâ insan-ı kâmiller ile karşılaşan kişilerde görülen bazı halleri de sihirbazların halleri ile izah etmeye çalışır. Ona göre Hz. Musa ile karşılaşan sihirbazların aklını başından alan şey, İlâhî aşktan kaynaklanan hilm-i nebevî şarabı olduğu gibi, insan-ı kâmillerin hilm şarabı da, karşılaştıkları kişilerde aynı etkiyi yapmaktadır. Mevlânâ bu etkiyi anlayabilmek için üzüm şarabından sarhoş olan kişilerin haline bakmamızı ister.⁵⁶⁸ Üzüm şarabından içenler nasıl ki bir o yana bir bu yana gidiyorlar ise, hilm şarabı da edepsizin dimağına gidince onu sarhoş edip batınını ileri geri hareket ettirir. Yani gâh

⁵⁶⁰ Mevlânâ, *Divan-ı Kebir* de şöyle der: "O nasıl bir şaraptır ki, Musa peygamber onu büyücülere verince onlar sarhoş oldular. Ellerini ayaklarını kırdılar." (*age.*, C. III, by. 1135)

⁵⁶¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. X, s. 310; Can, *Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, C. III, s. 45.

⁵⁶² *Mesnevî*, IV, by. 2100.

⁵⁶³ *Mesnevî*, V, by. 3109-3110.

⁵⁶⁴ *Mesnevî*, V, by. 4121.

⁵⁶⁵ *Mesnevî*, V, by. 4120-4121.

⁵⁶⁶ *Mesnevî*, V, by. 4133.

⁵⁶⁷ *Mesnevî*, VI, by. 4361-4363.

⁵⁶⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2095.

inkâra, gâh ikrara sevk eder. Ona göre sihirbazlara darağacını sevgili gösteren şey de Hz. Musa'nın verdiği şaraptan birdenbire sarhoş olmalarıdır. Mevlânâ'ya göre bu sarhoşluğun tesiri üzüm şarabı gibi kısa sürmez, ayılması olmaz, tesiri ise ebedidir. Çünkü hilm şarabını ruhlar elest bezminde içmişlerdir. Dolayısıyla bu sarhoşluğun etkisi etkisi hiç bitmez, ruh ile beraber kâimdir.⁵⁶⁹ Mevlânâ şöyle der: “Hele şu belâ küpünün şarabı yok mu? Öyle sarhoşluğu bir gecelik bir şarap değil bu.”⁵⁷⁰

Mevlânâ'ya göre sihirbazların hâlerinden çıkartmamız gereken dersler vardır. Birinci ders şudur ki; kişi isyan ve günahından ötürü hiç bir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeli, günah gibi kötü bir şeyin bile Allah'ın lutfu ile selamete dönüşeceğini düşünerek hak yolda çaba ve gayret göstermeye devam etmelidir. Günahkâr kişi de sihirbazlar gibi günahından tevbe eder, peşi sıra Hakk yolunda vefa gösterir, ihlas ile amel-i salih işler ve belalara sabır gösterir ise affedilmek ile kalmayıp Allah katında yücelir ve büyük bir devlete erer. Sihirbazların hâli bize göstermektedir ki, tövbekâr kişinin vefa ve sabır ile Allah katında yükselleceği bu dereceye, nice kişiler yüzlerce yıl ibadet ile nâil olamaz.⁵⁷¹ Nitekim Mevlânâ yaptığı ibadetlere güvenen ancak can korkusundan her türlü menfi iş karşısında susan ve kendisini buna mecbur görerek teselli bularak kişilere de Hz. Musa karşısındaki sihirbazları örnek göstererek şöyle seslenir: “Sen elli yıl ibadette bulunur, kulluk edersin ama nerden böyle bir doğruluğu elde edersin.”⁵⁷² Sihirbazların durumuna bakılacak olursa apaçık bir şekilde görülecektir ki, arkasından tevbe gelen günah ve isyan, kişiyi gurur veren ibadetlerden daha hızlı bir şekilde Allah'a yaklaştırabilir. Nitekim Mevlânâ şöyle der: “Onların büyüğü onların inkârı olmasaydı asâyı ve mucizeleri nereden görecekdiler? Suç ibadet oldu.”⁵⁷³

Sihirbazların hallerinden çıkarılacak ikinci büyük ders ise; bir kişi günahkâr ve âsi de olsa kendisinde edep ve büyük zâtlara saygı mevcut ise bu onda hakikatten feyz alma kabiliyeti bulunduğuna işarettir. Nitekim müsabaka öncesinde sihirbazlar Hz. Musa'ya saygı gösterip “Siz mi, yoksa önce biz mi atalım?”⁵⁷⁴ demişler idi. İşte bu edep ve saygı her kimde bulunur ise hayatını selamete erdirmeye, hatalarını sevaba dönüştürme ve bağışlanma imkânı vardır.⁵⁷⁵ Bununla birlikte sihirbazların el ve ayaklarının kesilmesi ve öldürülmeleri ise, onların yaptıkları büyük hatanın (bir peygamberin mucizesine karşı mukabele cür'etinde bulunmanın) bedeli (kisas) olarak vâki olmuştur. Sihirbazlar suçlarını bildikleri için de söz konusu cezalara itiraz etmemişlerdir.⁵⁷⁶

Mevlânâ'ya göre sihirbazların hâlerinden çıkartılabilecek üçüncü ve en önemli öğüt ise icad-ı halkın icad-ı Hakk karşısında her zaman yenilmeye mahkûm olduğudur. Nitekim sihirbazların sihirleri ne kadar büyük olursa olsun neticede icad-ı halk olduğu için Hz. Musa'nın Allah vergisi mucizeleri karşısında aciz kalmıştır. Ayrıca Firavun halkının önünde mahcup olması da imkânları ile mağrur olan Firavun tabiatlı kişiler için ibret

⁵⁶⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 76.

⁵⁷⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2098.

⁵⁷¹ *Mesnevî*, V, by. 3160-3163.

⁵⁷² *Mesnevî*, V, by. 3164.

⁵⁷³ *Mesnevî*, I, by. 3835.

⁵⁷⁴ Araf, 7 / 115.

⁵⁷⁵ Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, C. I, s. 536.

⁵⁷⁶ *Mesnevî*, V, by. 3163.

alınması gereken bir husustur.⁵⁷⁷

Son olarak bu kıssa her devirde sahtekâr sûfiler ile mücadele etmek zorunda kalacak olan hakiki sûfiler için de öğütler ihtiva etmektedir. Mevlânâ, sihirbazları sahte sufilere, Hz. Musa'yı ise hakiki sufilere benzeterek tüm sahte sufilere şöyle seslenir: “Onlar deniz köpüğüdür. Ama korkma Ya Musa! sen üstün olacaksın.”⁵⁷⁸

3.1.4. Hz. Musa ve Samirî / Karun

Samirî ve Karun Hz. Musa zamanında yaşamış, kibri ve Hz. Mûsâ ve Hârûn'un şahsında Allah'ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılmış iki kişidir. Karun zenginliği ile mağrur olup Hz. Musa ve Harun'un şahsiyetinde Allah'ın emirlerine karşı çıkmış ve sonunda tüm malı ile birlikte toprağın içine gömülmek gibi bir cezaya maruz bırakılmıştır.⁵⁷⁹ Samirî ise öküze tapan Bâcerma halkından olup Mısır'a gelmiş ve İsrailoğulları arasında, Müslüman olduğunu açıklamış, kuyumcu, dışı Müslüman içi münafık bir adamdır.⁵⁸⁰ Hz. Musa, emr-i ilâhî ile Tur Dağına gidip, kardeşi Harun(as)'ı kavminin başına halife olarak bıraktığı zaman Benî-İsrâil kadınlarının süs eşyalarını toplayıp eritip ve bir buzağı heykeli yapmıştı. Samirî'nin, Hz. Musa'nın sohbetinin bereketi ile başkalarının görmediği bir sırrı görmesi ve bunu yaptığı heykelde kullanması sebebi ile heykelden ses gelmişti. Orada bulunanlara sizin ilâhınız işte budur demesi üzerine Benî-İsrâil'in çoğu buzağıya tapmaya başlamışlardı.⁵⁸¹

Mevlânâ Ta-Ha suresi 95-96.ayetlerde bahsi geçen hadise *Mesnevî*'de şu cümleler ile anlatılır:

“Samiri buzağı hamuruna canlar bağışlayan yeşilliği koydu da, o yeşillik altında yapılan buzağı da bir inci haline geldi, buzağı adeta canlandı.
Canlandı da içindeki o yeşillik öyle bir ses verdi ki, düşmanlara bir sinama oldu.”⁵⁸²

Mevlânâ'ya göre Samirî ve Karun, insanın yaratılış ve bu dünyaya gönderiliş gayesi olan ma'rifetullah ve kulluk vazifelerini yerine getirmek yolunda gayret göstermeyi terk edip, tabiat âlemine ait hünerler elde etmek ile meşgul olmaya başladığında, edindiği hünerlerin kendisine hiç bir fayda vermediği gibi ahiretlerinin de mahvına sebep olacağını gösteren iki müşahhas örnektir. Mevlânâ şöyle der:

“Sen de faziletten, yiğitlikten, hünerden geç. İş hizmette ve güzel huydadır.
Tanrı bizi bunun için meydana getirdi. “İnsanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım cinleri de” dedi.
Samirî'nin hüneri, neyini fazlalaştırdı ki? O hüner kendisini Tanrı kapısından sürdürdü.
Karun'un başına kimya bilgisinden neler gedi? Seyret de bak yer onu ta dibine kadar çekti.”⁵⁸³

Mevlânâ'ya göre peygamberler ve (onların varisleri olan)insan-ı kâmiller, Cebrail ve

⁵⁷⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. VIII, s. 491.

⁵⁷⁸ *Mesnevî*, IV, by. 1672.

⁵⁷⁹ Karun hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “Karun”, İstanbul, *DİA*, 2001, C. XXIV, s. 520; Ali Sayı, *Firavun, Hamân ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İstanbul, İz yay., 1992, s. 24; İlgili ayetler: Kasas, 28 / 76-83; Rum, 29 / 39; Mü'min, 40 / 24.

⁵⁸⁰ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara, TDV yay., 2014, C. II, s. 69.

⁵⁸¹ Samiri için geniş bilgi için bkz. Mahmut Salihoğlu, “Samirî”, İstanbul, *DİA*, 2009, C. XXXVI, s. 79; İlgili ayetler: Ta-Ha, 20 / 85-98.

⁵⁸² *Mesnevî*, IV, by. 3333-3334.

⁵⁸³ *Mesnevî*, VI, by. 2500-2504.

onun atı(cismânî unsurları) gibi olup, ruh-u hayvanîsi altında zebun olmuş ve ruh-i insânîden nasipsiz kalmış kişiler de buzağı heykeli gibidirler. Eğer bahsi geçen kişiler bir insan-ı kâmilin önünde toprak gibi zelil ve mütevazı olur iseler, onların Samirî'nin heykeli gibi cansız ve câmid olan cisimlerinde de ledunnî ilim zuhur eder ve tecelliyat-ı ilâhî içinde hep diri ve taze kalırlar.⁵⁸⁴

Mevlânâ, pek çok bilgiyi Hz. Musa'dan öğrenip daha sonra kibrinden dolayı bâtil bir inanç icâd eden Sâmirî'nin halini, kendisi taklitten kurtulamadığı halde kibir ve azametinden dolayı ehl-i hâl ve hakikat olan şeyhlerine kafa tutan sâliklerin hallerine benzetir. Hatta söz konusu kişileri Sâmirî kadar bile akıllı olmamakla itham ederek onlara şöyle seslenir:

“Hain değilseniz onun huzuruna gelin. Boş kamışsanız bile onun himmeti ile şeker kamışı olun.

O kılavuz senin toprağından yeşillikler bitirir. Bu Cebrail'in atının nalına uzak bir iş değil.”⁵⁸⁵

Mevlânâ zâhiri ilimler yönünden kendisini şeyhinden büyük görme ve baş olma sevdasına kapılan Samirî karakterli müritlere şu nasihatlerde bulunur:

“Sâmirî, kendinde bir hüner görünce, ululanıp Musa'dan baş çekti.

Hâlbuki o hüneri Musa'dan öğrenmişti. Öyle olduğu halde öğretmeninden gözünü yumdu.

Hülâsa Musa'da başka bir oyun etti; onun oyununu da kapıverdi, kendisini de...

Başta dönüp dolaşan nice hünerler, insan onlarla baş oluncaya kadar baş elden gider!”⁵⁸⁶

Mevlânâ'ya göre Samirî'nin yaptıkları her ne kadar mazur görülecek şeyler olmasa da, onun bu hilesine inanıp buzağıya Tanrı diye tapanların ahmaklıkları hiç bir şekilde mâzur görülemez. Hatta ilgili bölümlerde Mevlânâ, Sâmirî'nin peşinden giden bu kişiler hakkında, Sâmirî için bile kullanmadığı ağır ifadeler kullanmaktan çekinmez. Söz konusu kişilere Hz. Musa'nın dilinden “Ey kötülükten, fenalıktan sapık düşüncelere saplanmış kişi!”⁵⁸⁷ diye hitâp ettikten sonra şu ifadeler ile seslenir:

“Ey aşağılık kişiler!”⁵⁸⁸

“Yuh olsun sendeki akla irfana! Senin gibi bilgisizlik mâdenini öldürmek gerek.”⁵⁸⁹

“Ahmaklar o öküze nasıl bu derece rağbet etti.”⁵⁹⁰

Mevlânâ, gösterdiği büyük mucizelere rağmen Hz. Musa'dan dahi şüphe eden kişilerin, nasıl olup da bir buzağı heykelinden ses geldi diye Hakk'dan yüz çevirip bâtila meyletmelerinin mümkün olabildiğini sorgular ve şöyle der: “Bunlar yüzlerce bilgiyi, yüceliği bırakmışlar da, bir riyaya kapılmışlardır. İşte ha!”⁵⁹¹ Mevlânâ'ya göre cahil ve Tanrı derdinden uzak kişiler de İsrailoğulları gibi olup, kendilerine Hz. Musa gibi niceleri, ne hakikat sırları gösterdilerse de, onlar ululuk sahibi Tanrı'nın nurlarından mahrum oldukları için hakikati görememişlerdir. Böyle kişiler bir öküze el vurup hakikatten yüz çeviren İsrailoğulları gibi, akılsız, maskara, düzenbaz ve riyakâr nice

⁵⁸⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 463-464.

⁵⁸⁵ *Mesnevî*, IV, by. 3330-3331.

⁵⁸⁶ *Mesnevî*, II, by. 1980-1983.

⁵⁸⁷ *Mesnevî*, II, by. 2036.

⁵⁸⁸ *Mesnevî*, II, by. 22047.

⁵⁸⁹ *Mesnevî*, II, by. 2051.

⁵⁹⁰ *Mesnevî*, II, by. 2052.

⁵⁹¹ *Mesnevî*, VI, by. 2063.

kişilere mürid olur ve onların tuzaklarına düşerek şeriatı ve takvayı terk ederler.⁵⁹² Zaten gönül aynasını nefsanî kirlerden temizleyemeyenler, Hz. Musa'nın mucizeleri ile Sâmirî'nin aldatmacalarını birbirinden hiçbir zaman ayırt etme gücüne sahip olamayacaklardır.⁵⁹³ Mevlânâ'ya göre Samirî'nin peşinden buzağıya tapanları yola getirmek için nasıl bir Musa gerekli ise, Samirî soylu kişileri yola getirmek için de ehl-i şeriat olan âlim ve ârifler gereklidir. Nitekim Mevlânâ şöyle der: “Nerede Musa'nın soyu? Gelse de şu öküz tapanların kanlarını dökse... Yazık!”⁵⁹⁴

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de Hz. Musa ile birlikte en fazla yer verdiği kişi Firavun olmakla birlikte en az yerdiği kişinin Kur'ân'ın Firavun ve Hâmân'la birlikte halkına zulmeden üç Allah düşmanından biri olarak tanıttığı Karun⁵⁹⁵ olduğu söylenebilir. Karun *Mesnevî*'de bir yerde, rızkın taksimi ve kader ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Mevlânâ, insanların işledikleri hata ve günahları kader-i İlâhî olarak görüp, kendi irade ve hürriyetlerini yok sayan Kaderiyye'nin fikirlerine yeri geldikçe çok ağır eleştiriler getirmekle birlikte, kaderi tamamen nefyeden bir hürriyet fikrine de sahip değildir.⁵⁹⁶ Ona göre bu dünya sebepler ve tedbirler âlemdir. Ne var ki “Sebeplerin kâffesi dest-i kudret-i Hakk'ta bir kalem gibidir.”⁵⁹⁷ Nitekim Karun kıssasına bakıldığında, onun sahip olduğu servetin sebebinin çok zengin bir kadınla evlenmesi olduğu görülür. Ancak pek çok kişi vardır ki, Karun gibi zengin bir kadın ile evlenmiştir de, neticede bu kişilerin her biri bir Karun olamamıştır. Hâlbuki sebepler neticeye götürücü olsaydı her kişinin bir kadın olarak Karun olması icap eder idi.⁵⁹⁸ O halde sebepler inkâr edilemez. Bununla birlikte mutlak sebelere bağlanıp kalanlar da aldanmışlık içindedirler. Mevlânâ'nın deyişi ile “Sebep, eşeğin kuyruğu gibi oynar, döner durur. Ona pek dayanmasan daha iyi edersin.”⁵⁹⁹

3.1.5. Hz. Musa ve Haman

Kur'an-ı Kerim'de altı ayette ismi Firavun ile birlikte geçmekte olan Haman'ın⁶⁰⁰ söz konusu ayetlerden Firavun sarayının önemli bir yetkilisi ve ona çok yakın bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Haman'ın Hz. Musa döneminde Mısır devlet yönetimini elinde bulunduran, Allah'ın otoritesine isyankâr, zalim, zorba ve despot bir iktidarın bürokratik ayağını temsil eden ve protokolde Firavun'dan sonra gelen ikinci kişi olduğu söylenebilir.⁶⁰¹

Mevlânâ'ya göre Haman, gözünü yalnız dünyaya ve maddiyata dikmiş, ilim ve irfan dolu sözü veya o sözün sahibi olan insan-ı kâmilî takdir etmeyen kişileri temsil eden bir

⁵⁹² *Mesnevî*, VI, by. 2060-2067.

⁵⁹³ *Mesnevî*, II, by. 2050-2063; Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. III, s. 71-73.

⁵⁹⁴ *Mesnevî*, VI, by. 2064.

⁵⁹⁵ Mü'min, 40 / 23-24.

⁵⁹⁶ İnsanın eylemleriyle ilişkili olan cebir ve ihtiyar sorunu hakkında Mevlânâ'nın görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ'da İrade Hürriyeti”, s. 1-15.

⁵⁹⁷ *Fihî Mâ Fih*, s. 203.

⁵⁹⁸ *Mesnevî*, VI, by. 3689.

⁵⁹⁹ *Mesnevî*, VI, by. 3690.

⁶⁰⁰ Kasas 28 / 6- 8, 38; Ankebut 29 / 39; Gaşiye 40 / 24, 36.

⁶⁰¹ “Haman” hakkında geniş bilgi için bkz. Şaban Kuzgun, “Haman”, İstanbul, *DİA*, 1997, C. XVV, s. 436-437; Ali Sayı, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, s. 146; Pullu, *Kur'an-ı Kerim'de Mevcut İsim, Künye ve Lakaplar*, s. 162.

karakterdir.⁶⁰² Mevlânâ söz konusu kişilik özelliklerini taşıyan Hamanî kişileri, av için özel yetiştirilmiş bir doğanın kıymetini anlamayıp tırnaklarını kesmeye kalkışan bir kocakarıya benzetir.⁶⁰³ Nitekim Hz. Musa'nın tebliği karşısında tereddütler yaşayan Firavun, Hz. Asiye'ye danıştığında, o Firavun'a Hz. Musa'nın davetinden dolayı çok talihli olduğunu, hiç tereddüt etmeden iman etmesini tavsiye ederdi.⁶⁰⁴ Bu görüşmenin ardından Firavun "Bunu bir de Haman'a söyleyeyim, padişaha vezirin re'yini almak lazımdır."⁶⁰⁵ diyerek meseleyi Haman'a da danıştığında onun sözlerinin te'siri ile kalbi katılaşırdı. Mevlânâ, *Mesnevî*'de Firavun gibi nefsî sıfatlardan kurtulamamış kişileri, Hz. Asiye'nin dili ile Haman gibi kişilere danışmanın büyük bir hata olacağı hususunda uyarır.

Haman Firavun'un danışmanıdır. Ancak konu kıssanın muhatapları olunca Mevlânâ'ya göre Haman sembolü ile anlatılmak istenen, dinî tebliğin muhatabı olan kişinin danıştığı iki merciiden birisidir.⁶⁰⁶ Ona göre Firavun tabiatlı insanların hakikat çağrısı karşısında danıştıkları mercii, ya kimi zaman kör bir kocakarı kimi zaman da Haman metaforu ile anlatılan kötü bir arkadaş, ya da kişinin kendi nefsi olamaktadır. Hz. Musa ise kişinin danıştığı iyi ve salih bir arkadaş veya aklı temsil eder. Mevlânâ'ya göre Hakk yolunun düşmanı olan kişiler ve nefis, hakikat erlerinin sözleri karşısında muhataplarını nasıl alt edeceklerini çok iyi bilen iki müttefiktir. Nitekim Hz. Musa'nın daveti karşısında neredeyse ikna olmakta olan Firavun'a Haman nasıl tesir edeceğini çok iyi bilmektedir. Firavun'un en zayıf noktasının onun kibri olduğunu çok iyi bilen Haman'ın onunla yaptığı tüm konuşmalar bu minvalde olur.⁶⁰⁷ Haman kılıklı arkadaşların te'siri azımsanamaz. Ancak bu te'sir, kişi onu dinlerse söz konusu olabilir. O halde aslında kötü olan Haman değil onun sözlerini dinlemeye dünden hazır olan Firavun'un kibirli nefsidir.⁶⁰⁸

Bazen de kişi danıştıklarının her ikisini de dinler, her ikisini de haklı bulur, fakat bir türlü birinde karar kılamaz. Yani Musa'ların yanında oturunca onları dinler, Haman'ların yanına gittiğinde ise onların sözünü... Söz konusu kişileri Mevlânâ şu sözler ile anlatır : "İkisine de meylin varsa, iki cinsten de katışığın var... nefis ile akıl ikisi de sende karışık."⁶⁰⁹ Mevlânâ'ya göre bu durumdan kurtulmanın tek çaresi vardır; önce nefsini arındırmak, sonra "Ölüp O'nunla dirilmek" tir.⁶¹⁰

Mevlânâ her ne kadar Haman kılıklı kişilerin te'sirini kişinin nefsî temayülleri ile ilişkilendirse de, böylesi kişiler ile kurulacak arkadaşlığın ne kadar tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine de şu beyitler ile dikkatleri çeker:

"Devlet lokması ağzına kadar gelivermiş iken, Haman Firavun'un boğazını kesiverdi.

⁶⁰² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 242; Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. XIII, s. 686.

⁶⁰³ *Mesnevî*, IV, by. 2628-2649.

⁶⁰⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2597-2627.

⁶⁰⁵ *Mesnevî*, IV, by. 2628.

⁶⁰⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 269.

⁶⁰⁷ Haman'ın sözleri için bkz. *Mesnevî*, IV, by. 2725-2736.

⁶⁰⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2706.

⁶⁰⁹ *Mesnevî*, IV, by. 2718.

⁶¹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2766.

Firavun'un harmanını o yele verdi. Hiçbir padişahın böyle veziri olmasın!"⁶¹¹

Düşman ile aynı sarayda yaşama hatasına düşen Firavun'un sonu ortadadır. Mevlânâ'ya göre kişinin akıl ve nefsinin her an cenk edişine sahne olan beden sarayında da yaşaması mümkün değildir. O halde ne yapmalı, çözüm nedir? Nefis Haman'ı ile cenk edip akıl Musa'sını bedene hâkim kılmak için hiç durmadan çalışmak... Mevlânâ nefsi ile cenke çıkan kişilere şu nasihatte bulunur:

“(Çalış ki) düşmanını her an bozguna uğramış, mağlup olmuş göresin.
Savaş âleminde bu sonuç kâfiidir doğrusu.”⁶¹²

3.1.6. Hz. Musa ve İsrailoğulları

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde “karın ağrısı” olarak isimlendirdiği İsrailoğulları'nı, kibir ve azametleri sebebi ile başları dik ve cebbar kişiler olarak vasfeder.⁶¹³ Ona göre yaratılış maksadı Allah Teâlâ'ya kulluk olan, ancak kibrinden dolayı ibadete yanaşmayan her insan, İsrailoğullar'ına benzer. Mevlânâ, görüşlerini Bakara suresinde Kudüs'e girecek olan İsrailoğulları'na Hz.Musa'nın başlarını eğerek girmelerini söylediği ayetlere atıfla izah eder.⁶¹⁴ Ona göre Hz. Musa, baş eğmek şanlarından olmayan İsrailoğulları, şehre girerken başlarını eğmeye mecbur kalsınlar diye alçak bir kapı yapmış idi. O halde cehennemde şakîler için de böyle bir niyaz kapısı olmalıdır. Çünkü alçaklar ancak başlarına vurulup kendilerine bir kötülük dokunduğunda ibadete yönelirler. İsrailoğulları gibi bu dünyada ibadet etmekten imtina edenlerin ibadet yeri de cehennemdir.⁶¹⁵

Mevlânâ'ya göre İsrailoğulları eşek tabiatlıdırlar. Hz. Musa lütuf gösterip onları bu eşeklik tabiatından kurtarıp adam etmek için ihsanlarda bulundu ise de, eşek hayvanının yaratılışta böyle bir kabiliyeti olmadığından, onların bu davetten nasibi olamamıştır. Ona göre dünyevî haz ve zevklere dalmış, kulağını İlâhi vahyin çağrısına kapamış tüm kişilerde bu eşeklik tabiatı vardır.⁶¹⁶

Başka bir beytte de Mevlânâ, müridinin sözü kulağına girmeyen sâlikleri İsrailoğulları'na, tabiat âlemini Tih Sahrası'na, nefsanî arzuları ise Sâmirî'nin yaptığı buzağıya benzeterok okuyucuya şöyle seslenir: “Musa kavmi gibi Tih Çölü'nün ıssında durduğun yerde kala kalmışsın a akılsız adam.”⁶¹⁷ Ona göre sâlik kalbinden nefis buzağısının muhabbetini çıkarmadıkça Tih sahrasında kırk yıl dolaşıp duran İsrailoğulları gibi tabiat âleminde kalır, ma'rifet-i İlâhiyyeden bir şey tahsil edemez ve ruhaniyet âlemine geçemez.

Mevlânâ, yıllarca çalışıp, riyazattta bulunup bir türlü vuslata eremeyen sâlikin hâlini de İsrailoğullarına benzetir. Ona göre İsrailoğulları isyankâr tavırlarından dolayı nasıl ki çölde perişan bir halde kalmakla cezalandırıldı ise,⁶¹⁸ dünyaya âşık olan, nefsinin muhalif hallerinden kurtulamayan sâlikin de seneleri maksuduna vâsıl olmadan geçip gitmektedir.

⁶¹¹ *Mesnevî*, IV, by. 2772, 2773.

⁶¹² *Mesnevî*, IV, by. 2720.

⁶¹³ *Mesnevî*, III, by. 2996- 2997.

⁶¹⁴ Bakara, 2 / 58.

⁶¹⁵ *Mesnevî*, III, by. 2985-2997.

⁶¹⁶ *Mesnevî*, IV, by. 3668-3673.

⁶¹⁷ *Mesnevî*, VI, by. 1785-1794.

⁶¹⁸ Maide, 5 / 26.

Mevlânâ bu durumdaki sâliklerin dilinden nefislerine şöyle seslenir:

“Ey vatan aşkı ile ölmüş deve, sen benimle kaldıkça, canım Leyla’dan uzak kaldı gitti.
Adeta Musa kavminin yıllarca çölde kalışı gibi ben de seninle bu hallere düştüm... Ömrüm
geldi geçti.”⁶¹⁹

Mevlânâ’ya göre bu cihandaki tüm insanlar, iki kişiden gelen birbirine zıt iki çağrıya muhataptırlar. Birincisi Musa tabiatlı takva ehli kişilerin daveti, diğeri ise Firavun ve Haman tabiatlı eşkiyanın halk için hile ve aldanış olan daveti. Mevlâna bu davete istidadı açısından insanları “Kıptiler” ve “İsrailoğulları” olarak iki ana gruba ayırır ve şöyle der: “Haman’ın canı Kıptî’yi çeker, Musa’nın canı da İsrailoğulları’nı diler.”⁶²⁰ O halde her kişinin yaratılışı neye istidatlı ise o taraftan gelen davete kulak verir. Nitekim mıknaş yalnızca demiri kendine çeker, hilkatte saman çöpü olana tesir etmez. Bu bölümde Mevlânâ muhataba şu sarsıcı ve düşündürücü soruyu yöneltir: “Bakalım sen hangisine istidatlısın?”⁶²¹

Mevlânâ’ya göre tıpkı Hz. Musa’da olduğu gibi irşad vazifesini yerine getirmeye çalışan her mürşidin karşısında da, İsrailoğulları meşrebinde kişi ve topluluklar bulunur ve mürşitlerin daveti karşısında onların azgınlığı daha da çok artar. Mevlânâ böylesi bir durumda kalarak ye’s’e düşebilecek olan mürşidlere, İsrailoğulları’nın ahiret hayatından nasipleri olmadığını hatırlatarak teselli verir ve Hz. Musa’nın şahsında onlara şöyle seslenir:

“Ey Musa kendine gel! O eşekleri bırak, otlasınlar. Otlasınlar da o güzelim otlardan semirsinler. Nasıl olsa bizim kızgın kurtlarımız var.”⁶²²

Nasıl olsa bu uykudan her kes gibi münkirler de uyanacaklar ve ahirette onları bekleyen yegâne şey hasret ve mahrumiyet olacaktır. Çünkü ahiret yurdu Allah’ın “el-Adl” isminin ahkâmının galebesi altındadır; “O halde ey Musa’lar onların tuğyanı sizi üzüntü ve ümitsizliğe düşürmesin.”⁶²³

Mevlânâ’ya göre emniyet korku içinde gizlidir. Bunu idrak edebilmek için Allah’ın İsrailoğulları’nın kalplerindeki korku ve vehmi nasıl emniyete tebdil eylediğine bakmak yeterlidir. Nitekim Hz. Musa beraberinde kavmi olduğu halde Mısır’ı tek etmeyi dilediğinde Firavun ordusu ile onları takip etmiş ve bu takip İsrailoğulları’nda büyük bir korku ve endişe husule getirmiş idi. Bu korkunun neticesinde Firavun’un helaki ve peşi sıra İsrailoğulları’nın kalbinde emniyet hâsıl oldu. O halde bu hadise idrakimize şunu söyletmelidir ki; “Bil ki Tanrı bu surette emniyet korkudadır dedi.”⁶²⁴ Mevlânâ’ya göre Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın veli kulları için vad edilen emniyetin⁶²⁵ sırrı da şu sözlerde gizlidir: “Arifler kan denizinden geçmişlerdir de o yüzden dâimî emniyet içindedirler.”⁶²⁶

⁶¹⁹ *Mesnevî*, IV, by. 547-1548.

⁶²⁰ *Mesnevî*, VI, by. 1637,1638.

⁶²¹ *Mesnevî*, VI, by. 1622.

⁶²² *Mesnevî*, IV, by. 3669-3670.

⁶²³ *Mesnevî*, IV, by. 3675-3676.

⁶²⁴ *Mesnevî*, VI, by. 4356-4357.

⁶²⁵ Yunus, 10 / 62.

⁶²⁶ *Mesnevî*, VI, by. 4364.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MESNEVÎ'DE HZ. MUSA VE TASAVVUFÎ MESELELER

4.1.1. Hz. Musa ve Seyr ü Sülûk

Lügatte yürümek, yolda gitmek, seyahat ve bakmak anlamına gelen seyr, tasavvufta Hakk'a ermek, manevî yolculuk yapmak, usul dairesinde maneviyatın yükseltilmesi, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve rûhî yolculuktur; buna seyr ü sülûk da denir.⁶²⁷

Mesnevî, kısaca tasavvufî eğitimin ilk safhasından son safhasına kadar mürid veya sâlikin geçirdiği ruh halleri hakkında geniş bilgi verir. Sülûk sürecinin, temelde bir benlik dönüşüm süreci olmasına binâen Mevlânâ, bu süreçte insan davranışlarının değişimi üzerinde durmaktadır. Bir takım davranış ve eylemlerle desteklenen bu süreç sonunda kişinin şahsiyetinin, ilahî boyutta erişebileceği en yüksek merhaleye yükselmesi öngörülür. Bununla bağlantılı olarak düşünceyi, insan eylemlerinin atası olarak gören Mevlânâ, herhangi bir davranış veya eylemi vücuda getirmesi istenen sâlikin, sahip olduğu zihinsel arka plan üzerinde de önemle durmaktadır. Mevlânâ, insanı tavsife öylesine gömülmüştür ki, hangi konuya girerse girsın, sonunda insandan çıkmaktadır. Zira ona göre enfûsî ve âfâkî hadiseler birbirine tâbidirler.⁶²⁸ Dolayısıyla *Mesnevî*'de Hz. Musâ kıssası ile ilgili yapılan izahlar da bu minvaldedir. Mevlânâ, Hz. Musa'nın başından geçen olayları çoğunlukla seyr-ü sülûkun çeşitli merhalelerinde bir sûfinin karşılaşabileceği tecrübeler olarak yorumlamaktadır. O, Hz. Musa kıssasında yer alan diğer şahsiyetlerde de tasavvufî terbiye metotlarına dâir işaretler tespit eder. Örneğin Hz. Musa kalbi, asây-ı Musa zikir, tevhit ve hayâlleri, Firavun nefsi, sihirbazlar nefsanî kuvvetleri vb. temsil etmektedir.

Hz. Musa tabiatlı mürşid-i kâmillerin kişilik inşa ve imar işlerinin başlangıcı önce yıkımdan geçer. Mevlânâ'ya göre sâlikin diken gibi olan nefsinin marifet-i ilâhiyye gülistanına dönüşebilmesi için ilk önce ondaki “varlık” vehminin yıkılması gerekmektedir.⁶²⁹ Ancak söz konusu yıkım sadece zâhiren olup hakikatte yeniden bir kişilik inşa sürecidir. Mevlânâ, *Mesnevî*'de söz konusu görüşünün şüphe götürmez bir hakikat olduğunu bu dünya hayatından güzel örnekler vererek izah eder.⁶³⁰

Mevlânâ'ya göre mücahede ile nefsini öldüren sâlikin, zâhirde diri ama hakâkatte ölü olan kalbi dirilecek ve böylelikle ilâhî sırlardan haber verir hâle gelecektir. Nitekim “akl-ı maâş” nefsin sıfatıdır, “akl- meâd” ise ruhun sıfatıdır. Nefis öküzü ölüp ruh dirilince “akl- ı meâd” da o ruh ile birlikte dirilir.⁶³¹ Mevlânâ, bu görüşünü Bakara suresinde, Hz. Musa

⁶²⁷ “Sülûk” hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Sülûk”, s. 127; Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 134; Kuşeyrî, *Risale*, s. 541-550; Sühreverdî, *Avarif*, s. 110-115; Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *Kimya-yı saadet* (İslam Terbiyesi), çev. Mahmut Çamdibi, İstanbul, Erkam yay., 1989, s. 283-284.

⁶²⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Mesnevî*, s. 511; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Adap ve Erkânı*, İstanbul, İnkılap yay., 1963, s. 4.

⁶²⁹ *Mesnevî*, IV, by. 2340.

⁶³⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2341-2354.

⁶³¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. III, s. 403.

ve İsrailoğulları arasında sığır kesme hâdisesinin anlatıldığı bir kıssaya işâretle izâh eder.⁶³² Ona göre insanın kalbi kıssadaki “ölmüş kişiye”, nefsi de “öküze” benzer. Kalbini diriltmek isteyen kişinin, tıpkı bu kıssada geçtiği gibi mücadele kılıcı ile nefis öküzünü öldürmesi, daha sonra da Hz. Musa’nın öküzün parçası ile vurduğu kimsenin dirilmesi gibi nefsin sıfatlarını kalbine vura vura dirilmesi gerekmektedir.⁶³³ Mevlânâ’ya göre, öküzün parçası vurulmak sureti ile dirilen kişi nasıl hakikatleri anlatmaya başladı ise dirilen ruhlar da, gayb âlemini ve şeytanların tuzaklarını müşâhede etmeye başlayacaktır. Dolayısı ile mücadele ile nefsinin diriltme işi şeytanın tuzaklarına düşmekten korunacaktır.⁶³⁴ Mevlânâ şöyle der: “Sen de tez öküz nefsi tepele de gizli ruh dirilsin, akıllansın.”⁶³⁵

Mevlânâ, bu yıkım işinin çok kolay olmayacağını, zahmetli bir iş olduğunu itiraf ederken, sâlikleri bu zahmet ve ızdıraptan korkmamaları konusunda da uyarır. Nitekim ahiret azabının daha şiddetli bir acı barındırdığı unutulmamalıdır. Mevlânâ, Hz. Musa’nın dilinden seyr ü sülûkun ızdırabından korkarak mürşid-i kâmile uymakta tereddüt edenlere şöyle seslenir:

“(Ey Firavun) Kıyamet gününün horluğu daha güçtür. Hayırda, şerde bana riayet etmezsen kıyamette halin bundan beter olur.
Bir pirenin acısına tahammülün yok; yılanın acısına nasıl tahammül edeceksin.
Görünüşte senin işini yıkıyorum ama bir dikenin gül bahçesi haline getiriyorum.”⁶³⁶

Mevlânâ’ya göre dünyada serkeşlik edip hayatını isyan içinde geçiren kişiler Firavun’a benzerler. Onlara rahmetinden dolayı irşad edip doğru yolu göstermeye çalışan mürşid-i kâmiller ise tıpkı Hz. Musa gibidirler. Firavun hasta kalbini iyileştirmeye çabalayan Hz. Musa’nın bu çabasını anlamamakta nasıl direndi ise isyankâr kişiler de mürşid-i kâmillerin çağrılarını ayak direrler. Nitekim Firavun, Hz. Musa’nın davasını isbat ve sihirbaz olduğuna dair iddiaları çürütmek için kendisini halk önünde düelloya davet etmesini nankörlük olarak anlamış ve ona şöyle seslenmiştir:

“Beni halkın önünde rezil rüsvâ edersen; aydın günü gönlüme karartırsın.
Sende olan hakkıma karşılık yapacağın bu mu senin?”⁶³⁷

Mevlânâ’ya göre, Hakk yolunda sülûk ederek yükselmek (aşk-ı İlâhî kadehinden içmek) için, sâlikin kalbe gelen havatırı murakabe ve fiillerini muhasebe edebilmesi gereklidir.⁶³⁸ Ancak sürekli muhasebe ve murakabe sayesinde kişi nefse uyup kötü işlere bulaşmaktan uzak kalabilir. Kötü işin karşılığı ise ahirette azap olmakla beraber bu dünyada da karşılığını görmektedir.⁶³⁹ Kötü fiillerin dünyevî cezası, bazen vicdan azabı olarak tecelli eden manevî bir ceza olurken bazen de maddî bir ceza olarak tecellî eder. Kötü fiillerin dünyevî cezalarının nasıl olacağı Firavun’un hayatında bizlere gösterilmiş olup, akıllı kişinin Firavun’un halinden ders alıp hâlini tövbe ile düzeltmesi gerekmektedir. Mevlânâ murakabe ve muhasebeyi ihmal eden sâlikleri sonlarının Firavun gibi olmaması

⁶³² Bakara, 2 / 67-73.

⁶³³ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. III, s. 401-402.

⁶³⁴ *Mesnevî*, II, by. 1444.

⁶³⁵ *Mesnevî*, II, by. 1446.

⁶³⁶ *Mesnevî*, IV, by. 233-,2340.

⁶³⁷ *Mesnevî*, IV, by. 2337.

⁶³⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 193.

⁶³⁹ *Mesnevî*, IV, by. 2460-2462.

hususunda uyarıp şöyle der:

“Remiz ve işaretini iyice bilen kişiye açık söz söylemeye ihtiyaç var mı?
Bu bela sana aptallığından gelir... Sen nükte ve remizleri anlamazsın.”⁶⁴⁰

4.1.2. Hz. Musa ve Tasavvufî Edep

Tasavvufî eğitimde uyulması gereken temel ilkelerden birisi de “edep”tir. Sufilerin “tasavvuf bütünüyle edepten ibarettir” sözleride bu hakikate işaret etmektedir.⁶⁴¹ Edebi, insan olma şuurunun temeline yerleştiren ve ancak kemal-i edep ile kapıyı çalanların İlâhî huzura kabul edileceklerini ifade eden Mevlânâ,⁶⁴² *Mesnevî*’de her fırsatta sâlike, kendisi için gerekli olan en önemli donanımın edep olduğu uyarısında bulunur.

Mevlânâ edebi nimete ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olarak görür. İsrailoğulları’nın nimetlerinin ellerinden alınmasına sebep olarak sû-i edeblerini gösterir. *Mesnevî*’de bu husus şöyle anlatılır:

“Musa kavmi arasındaki birkaç edepsiz ‘hani sarmısak? Hani mercimek? diye söylendiler. Bunun üzerine, gökten gelen sofraya ve ekmeğe kesildi. Bize de ekip biçme telaşı, çapa ve orak meşakkati kaldı.
Sonra İsa geldi, şefaatte bulundu. Allah da tekrar sofraya ve tabak içinde ganimetler gönderdi. Gökten sofraya gelmeğe devam ediyordu. Çünkü İsa ‘Ey rabbimiz, bize gökten sofraya indir’ diye dua etmişti.
Küstahlar tekrar edeb sınırlarını çiğnediler. Köleler gibi çıkın çıkın yiyecek saklamaya koyuldular.
Hazret-i İsa onlara yalvarırcasına dedi ki: ‘Bu sofraya daima gelecektir. Yeryüzünden eksilmeyecektir.
Büyük bir zâtın sofrasına oturup da doymayacağım diye korkmak, hırs ve tamah ile açgözlülük etmek nimete nankörlük olur.’
O dilenci suratlı görgüsüz kimselerin hırsı ve edepsizliği yüzünden İlâhî rahmet kapısı yüzlerine kapandı.”⁶⁴³

Mesnevî’nin I. Cildinde yer alan Padişah-Cariye kıssasından Mevlânâ’nın üzerinde durduğu önemli konulardan biri de edeptir. Söz konusu hikâyede Mevlânâ pâdişâhın dua etmek için mescide koşarken yalınayak olduğundan bahseder.⁶⁴⁴ Mevlânâ’nın dunın edeplerini anlatırken vermiş olduğu bu ayrıntı şârihlerin dikkatinden de kaçmamıştı. Hikâyede rûhu temsil eden pâdişâhın, henüz mürşid-i kâmil ile karşılaşmadan yalınayak mescide koşup duâ etmesi onun edebe uygun davrandığının göstergesidir. Bazı şârihler, bu yalınayak mescide koşma durumunu Hz. Mûsâ’ya Tûr Dağı’nda gelen (*hal’u’n-na’leyn*)⁶⁴⁵ ayakkabıların çıkarılması emrine benzetmişler ve Tur dağında vukû bulan tecellî esnasında Hz. Musa’nın makamının gerektirdiği edebe dâvet edildiğini belirterek, sülûkün başında edebın şart olduğuna işaret etmişlerdir.⁶⁴⁶

Mevlânâ’ya göre, sâlikin gevezelik ile iştigâli bırakıp, İlâhî sırlar konusunda nükte ve hikmetli sözler söylemeyi insanı-ı kâmillere bırakması da hüsn ü edeb

⁶⁴⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2462-2463.

⁶⁴¹ Ebû Hafs Haddad (ö. 260/874) tasavvufu böyle tarif etmiştir. (bkz. Dilaver Selvi, *Kur’an ve Tasavvuf*, İstanbul, Şule yay., 1997, s. 31; Hücvirî, *Keşfü’l Mahcub*, s. 54.

⁶⁴² *Mesnevî*, I, by. 3056-3064.

⁶⁴³ *Mesnevî*, I, by. 80-87.

⁶⁴⁴ *Mesnevî*, I, by. 55.

⁶⁴⁵ Tâhâ 20 / 12

⁶⁴⁶ Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. I, s. 98; Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. I, s. 104, 109.

cümlesindendir.⁶⁴⁷ Kâmililerle nâkısların müsabakaya çıkıp boy ölçüşmeye kalkışması edebe aykırı olduğu gibi kişinin felaketini gerektirken, büyüklere hürmet her halde sahibine fayda verir.⁶⁴⁸ Nitekim Hz. Musa ile müsabakaya girişen sihirbazların maruz kaldıkları muamele, edebın sahibine nasıl fayda verdiğini gösteren güzel bir örnektir. Ona göre sihirbazlar marifet meydanına çıkınca Hz. Musa'ya “Önce sen mi asânı atarsın, yoksa biz mi atalım?”⁶⁴⁹ demek sureti ile ona hürmet göstermişler idi.⁶⁵⁰ Mevlânâ'ya göre sihirbazların hidayetlerine sebep olan şey de, Hz. Musa'ya karşı göstermiş oldukları bu kadarcık bir edeb idi. Onunla müsabakaya kalkışmaları ise edebe aykırı olup, bu edepsizlik sihirbazların el ve ayaklarının kesilmesine sebep olmuştur.⁶⁵¹

Mevlânâ'ya göre, tarîk-i Hakk'ta mübtedî olan nâkıs sâlik, İsrailoğulları'nın ve sihirbazların hâlinden ders alıp edebe riâyetten şaşmamalıdır ki, ayağı kaymasın. Ona göre peygamberlerin varisleri olan evliyaullahı karşı da sû-i edepte bulunmak, kişinin amellerini boşa çıkarır. Bu husus *Mesnevî*'de şu şekilde ifade edilir:

“Ey yayan olduğu halde süvârî ile yarışa girişen
Sen bu müsabaka da öne geçemeyeceksin. İyisi mi, dur.”⁶⁵²

“Hakkın has kullarına edepsizce konuşmak kalbi öldürür.
Ve bu, amel defterini simsiyah yapar.”⁶⁵³

Her oluşun edeple meydana geldiğini savunan Mevlânâ, insanın Cenab-ı Hakk'tan, edebli bir kişi olması hususunda kendisini başarıya ulaştırmasını niyaz etmesinin gerekliliğini şöyle ifade eder:

“Tanrıdan edebe muvaffak olmayı dileyelim.
Edebi olmayan kimse Tanrının lutfundan mahrumdur.
Edebi olmayan yalnız kendisine kötülük etmiş olmaz, belki edepsizliği yüzünden bütün dünyayı ateşe vermiş olur.”⁶⁵⁴

4.1.3. Hz. Musa ve İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil, tasavvuf felsefesinin temel kavramlarından birisidir. İnsanî arayış sürecini ima eden üstün ya da kâmil insan kavramı, daha önce kâmil mü'minin karşılığı olarak kullanıldığı halde sonradan tasavvuf felsefesinde özel bir anlam alanı kazanmıştır.⁶⁵⁵ Bu kavramı kendi sisteminde farklı bir forma dönüştüren ilk düşünür ise İbn Arabî (ö. 627/1240)'dir.⁶⁵⁶ Mevlâna yaşadığı tarih itibariyle, eserlerinde insan-ı kâmil kavramından

⁶⁴⁷ *Mesnevî*, I, by. 1621.

⁶⁴⁸ Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. III, s. 818.

⁶⁴⁹ Yunus, 10 / 80.

⁶⁵⁰ Yunus, 10 / 80.

⁶⁵¹ *Mesnevî*, I, by. 1615-1630.

⁶⁵² *Mesnevî*, I, by. 1614.

⁶⁵³ *Mesnevî*, II, by. 1740.

⁶⁵⁴ *Mesnevî*, I, by. 79-80.

⁶⁵⁵ Tasavvufî sistemini insan-ı kâmil olgusu üzerinde kuran Abdülkerîm Cîlî insanları bu açıdan tasnife tabi tutar. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*; Azizuddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, *İnsan-ı Kâmil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Dergah yay., 1990; Abdullah Kartal, *Abdülkerîm Cîlî / Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul, İnsan yay., 2003.

⁶⁵⁶ İbn Arabî, insana daha çok metafizik penceresinden bakar. Metafizik açıdan insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Varlık felsefesi açısından insan, varlığın küllî tecellisidir. İnsan, varlık mertebelerinin bütününe cem eder ve bu nedenle Allah'ın yeryüzündeki vekilidir. Elbette ki, bu insan sıradan, bayağı, bireysel ve hayvanî insan değildir. (Geniş bilgi için bkz. İbn Arabî,

derinlikli bir şekilde söz eden İbn Arabî ile bu kavramı tasavvufî anlayışının temel taşı haline getiren Abdülkerim el-Cîlî (ö. 832/142)'nin arasında yer almaktadır.⁶⁵⁷ Dolayısıyla bu kavram ve muhtevasından habersiz olması veya eserlerinde, özellikle bir tasavvuf ansiklopedisi de denilecek kadar geniş olan *Mesnevî* ve *Divan*'ında insan-i kâmil konusuna yer vermemiş olması düşünülemez. Diğer taraftan Mevlânâ, konuyla ilgili çok açık ve sistematik açıklamaları olmasa bile, vahdet-i vücûd anlayışına sahiptir. Bu anlayışın temel taşlarından biri de, bilindiği gibi, insan-i kâmil konusudur. Ancak o, ince ve çetrefil tasavvufî meseleleri teorik tartışmalar ve muğlak felsefî ifadeler yerine günlük hayattan basit misaller ve sembollere başvurarak izah etmeyi tercih eden bir sûfidir. Dolayısıyla eserlerinde insan-i kâmil düşüncesini de kendine has üslubu ile işlemektedir.

Tasavvuftaki insan-ı kâmil özel anlamda ve zirve seviyede Hz. Muhammed'dir. Mevlânâ'nın fikirleri de bu istikamette olmakla birlikte ona göre ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e varıncaya kadar bütün peygamberlerin manevî ve batınî varlığı ve derecesine göre, bu olgunun birer temsilcisidir. Tezimiz konusunun *Mesnevî*'de Hz. Musa olması sebebi ile Mevlânâ'nın konu ile ilgili Hz. Musa karakterinde ağırlıklı olarak iki hususa vurgu yaptığı söylenebilir. Hz. Musa *Mesnevî*'de ya insan vücudunda Hakk'ın halifesi olan ruhu veya daha sıklıkla insan-ı kâmilî temsil eden metaforik bir unsur olarak yer alır. Mevlânâ'nın insan-ı kâmiller ile ilgili düşüncelerini sıklıkla Hz. Musa'nın dilinden aktardığı veya onun davranışları ve yaşadığı olayları böylesi bir anlatımla yoğunlaştırarak sunduğu söylenebilir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Hz. Musa'yı "nura" benzetir ve o nurun kıyamete kadar hâmil-i nur olan insan-ı kâmillerde bâkî kalarak, aynı nurun farklı kandiller tarafından devirden devire aktarılacak taşıdığını şu sözler ile ifade eder: "Musa kıyamete kadar vardır. Nuru hep o nurdur, başka nur değil. Değişen yalnız kandildir."⁶⁵⁸ Söz konusu beytin şerhinde Konuk şöyle der:

"Burada murad şudur ki; âfakda kıyamete kadar Musa-zâdeler vardır. Onlar kadem-i Musa üzere gelen evliyaullah ve mürşid-i kâmillerdir ve Musa'nın hakikatine hâmillerdir."⁶⁵⁹

Mevlânâ'ya göre insan-ı kâmiller Allah Teâlâ'nın çocuklarıdır. Halka imtihan için hor ve hakîr görünürler. Fakat hakikatte onların dostu ve koruyucuları Allah Teâlâ'dır. Hâl böyle olunca insan-ı kâmillerin biri bile yüz bin kişiye bedel olur. Nitekim Mevlânâ düşüncesinde insan-ı kâmilî temsil eden Hz. Musa'nın, milyonlarca tebâsı bulunan Firavun'u alt etmesi de bu durumun isbatı olarak görülmektedir.⁶⁶⁰ Mevlânâ şöyle der: "Öyle olmasaydı bir tek Musa, bir tek sopa ile Firavun'un altını üstüne getirebilir miydi?"⁶⁶¹

Mevlânâ'ya göre insan-ı kâmil olmanın yolu peygamberlere benzemekten geçer. Bütün peygamberlerin çobanlık yapmış olmaları, bizleri bir tek sonuca götürür ki; o da şudur:

Fusûsu'l-hikem, çeviri ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı yay., 2006; Ekrem Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizîği*, İstanbul, Sufî yay., 2013.

⁶⁵⁷ Abdülhakim Yüce, "Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlânâ", Ankara, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, S. 14, s. 63-75.

⁶⁵⁸ *Mesnevî*, III, by. 1254.

⁶⁵⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. V, s. 334.

⁶⁶⁰ *Mesnevî*, III, by. 81-84.

⁶⁶¹ *Mesnevî*, III, by. 85.

“Tanrı çobanlık etmeden, o sınavı geçirmeden kişiye âlem başbuğluğu vermez.”⁶⁶² Kişinin insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmesi ve irşat ile görevlendirilebilmesi için, mahlûkata karşı şefkat ve merhamet imtihanından geçmesi gerekir. Nitekim *Mesnevî*’de sürüden kaçan bir koyuna karşı Hz. Musa’nın gösterdiği üstün merhamet ve şefkatin anlatıldığı bir hikâyeden sonra Mevlânâ şöyle der:

“Kişi kendi sürüsünü güderken Musa gibi halim olur, akıl ve tedbir ile iş görür ise Tanrı ona ayın üstünde, yücelikler âleminde bir ruhanî çobanlık verir.”⁶⁶³

Tîh Sarasında Allah Teâlâ’nın bir lutfu olarak gelen nimetlere, itiraz ederek bu ihsan-ı İlâhîden mahrum kalan Hz. Musa’nın kavminin mazhar oldukları nimetler,⁶⁶⁴ Mevlânâ’ya göre Hz. Muhammed’in ümmetinden bazı kişilere kıyamete kadar zahmetsiz ve külfetsiz verilecektir. Ona göre İsrailoğulları’na gelen taam-ı ilahî ikramına nâil olacak olanlar, ümmeti-i Muhammed’in içindeki velî kullar (insan-ı kâmiller) olup söz konusu ikramlar kıyamete kadar devam edecektir⁶⁶⁵: “Ahmed’in yüce ümmeti için o taam kıyamete kadar bâkîdir.”⁶⁶⁶

Mevlânâ’ya göre bu âlem-i sûrette iyi ve kötü birbiri ile karışmış olduğundan, Hakk yolunda mücâhid olan kimseye, yoldaki tehlikeleri görüp tedbir alabilsin diye hâkikatleri görmüş ve sınanmış olan bir insan-ı kâmil (mürşid) gereklidir.⁶⁶⁷ Burada önemli olan husus, erbâb-ı kalp ve ashâb-ı irşâd olan birisini bulabilmektir. Böyle olmayan kişilerin irşâdı sâlikleri menzile ulaştırmaz ve onların terbiyeleri ile hamlıktan çıkıp kemâle erişilmez.⁶⁶⁸ Mevlânâ’ya göre kemâl ehli olan bir kişi ile nâkısın işleri bir değildir. Aradaki farkı ise Tanrı abdallarından çok az kişi bilebilir. Diğerleri ise onları kendi gibi sanır da şöyle derler: “İşte biz de insansınız, onlar da insan. Biz de uyumaya ve yemeğe bağımlıyız onlar da”⁶⁶⁹ Mevlânâ, görünüşte aynı gibi olsalar da insan-ı kâmiller ile diğerleri arasındaki farkı, Hz. Musa ve sihirbazlar arasında yaşananlara⁶⁷⁰ mukayese ederek şöyle izah eder:

“Zevk sâhibi olmayan sihri mucize ile kıyas ederek, her ikisinin esâsı hiledir zanneder. Musa ile savaşıyan sihirbazlar, inatlarından ellerine onun asâsı gibi bir asâ aldılar. Bu asâ ile o asâ arasında pek çok fark var. Bu işle o iş arasında pek büyük yol var.”⁶⁷¹

Mevlânâ’ya göre insan-ı nâkıs bir su damlası ise insan-ı kâmil uçsuz bucaksız bir denizdir. Normal olan damlanın deryaya doğru akması ve denizin avucunda ebediliği tercih etmesidir. Kur’an’ı Kerim’de ise insan-ı kâmil olan Hz. Musa’nın Firavun’u Hakk’a davet için onun ayağına gittiği anlatılır. Mevlânâ’ya göre denizin damlanın ayağına kadar gitmesi damla için ne derece büyük bir nimet ise, lutuf denizi olan bir insan-ı kâmilin davet için bir insan-ı nâkısın ayağına gitmesi de böyle büyük bir devlettir.

⁶⁶² *Mesnevî*, VI, by. 3289.

⁶⁶³ *Mesnevî*, VI, by. 3293-3294.

⁶⁶⁴ İsrailoğulları’na bahşedilen nimetler için bkz. Bakara, II / 61.

⁶⁶⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. II, s. 494.

⁶⁶⁶ *Mesnevî*, I, by. 3740.

⁶⁶⁷ *Mesnevî*, II, by. 2965-2968.

⁶⁶⁸ Bursevî, *Ruhu’l-Mesnevî*, s. 512.

⁶⁶⁹ *Mesnevî*, I, by. 264-266.

⁶⁷⁰ Araf, 7 / 109-127.

⁶⁷¹ *Mesnevî*, I, by. 277-279.

O bu hâdiseyi denizin katreyi dilemesi olarak niteler ve böyle bir devlete nâil olan Firavun’a hitap ile Firavun meşrepli kişilere, insan-ı kâmillerin davetine uymada acele etmelerini şiddetle tavsiye ederek şöyle seslenir:

“Tanrı hakkı için, Tanrı hakkı için hiç geciktirme... Bu söz lutuf denizinden gelmede!
Lutuf bile bu lutfun içinde kaybolur. Aşağılık bir adam yedi kat göğe çıkıyor.
Kendine gel, hiç kimse bunu aramakla bulamaz.”⁶⁷²

Mevlânâ’ya göre, insan vücudu iki büyük gücün savaş alanıdır; ruh ve nefis. Yukarıda da geçtiği üzere Mevlânâ bu zıtlar savaşını kimi zaman Firavun- Hz. Musa, kimi zaman da Haman-Hz. Asiye metaforları ile izah eder. Ona göre insan-ı kâmiller tıpkı Hz. Musa gibi Firavun tabiatlı ehl-i dünya ve ehl-i nefis kişileri müjdeleyici ve yumuşak sözler ile Hakk yoluna davet ederler.⁶⁷³ Onlar da tıpkı Hz. Musa’nın daveti karşısında hem eşi Asiye, hem de veziri Haman ile meşveret eden Firavun gibi önce ruhlarına sonra akıllarına başvururlar. Bu durumda tıpkı Hz. Musa’nın daveti karşısındaki Firavun gibi insan-ı nâkısın aklını çelen taraf çoğunlukla nefis Haman’ı olur.⁶⁷⁴

Mevlânâ’ya göre nefisine esir düşmüş kişiler insan-ı kâmillerin ve onların getirdiği ilim ve irfanın değerini anlamaktan çok uzaktırlar. Bu nedenle insan-ı kâmilin bu yüce makamını küçük gören bir kısım mağrûr-u nefis ahmaklar, tıpkı kalp gözü kör olduğundan Hz. Musa’nın derya gibi olan bâtınını göremeyip ona hücum eden Firavun gibi insan-ı kâmil ile mücadeleye girişir ve hamâkatlerinin kurbanı olup nihayetinde kendi elleri ile kendilerini ateşe atar ve aynı denizde boğulurlar.⁶⁷⁵ Mevlânâ şöyle der:

“Kör Firavun da o denizi kuru gördü de, erlik gösterip içine at sürdü.
Fakat içine dalınca denizin dibini boyladı. Firavun’un gözü nasıl olur da görür?”⁶⁷⁶

Her ne kadar Mevlânâ, yukarıda yer alan beyitlerde kemâl ehli olan kişilerden kaçanların, nefislerine yenik düşen kişiler olduklarını ifade etmiş olsa da, *Mesnevî*’nin diğer bölümlerinde ehl-i nefsin hakikatten kaçmalarının mümkün olmadığını, aksine hakikatin onlara yüz vermediğini ve vakıânın insan-ı kâmil olan bu zâtların onları kendilerinden uzaklaştırmasından ibaret olduğunu ifade eder. Bu sebeple enâniyet sâhibi kişi Firavun misali, bir insan-ı kâmilin mazharı olduğunu zannetse de bu bir yanılsamadan ibarettir. Onların bâtınında firar duygusunu peydâ eden, aslında Musa tabiatlı mürşitlerdir. Onların hallerini Mevlânâ şöyle anlatır:

“Ben yokluktan kaçıyorum deme. Hâkikatte o senden yirmi kere daha fazla kaçmakta!
Görünüşte seni kendisine çağırmaktadır ama içinden seni reddetme sopası ile sürmektedir.
Bu işler kovalayanı yanıltmak için ata çakılan ters nallardır; ey saf kişi! Firavun’un Musa’dan nefretini sen Musa’dan bil.”⁶⁷⁷

Mevlânâ’ya göre bu dünyada her şey kendi cinsine meylettiği gibi ancak yaratılışında Hakk’a mensubiyet olan kişiler, kendi vücudlarındaki halife-i Hakk olan *ruh* tarafına yahut yeryüzündeki halife-i Hakk olan *enbiya ve evliya* tarafına meylederler. İnsan-ı

⁶⁷² *Mesnevî*, IV, by. 2623-2625.

⁶⁷³ Ta-ha, 20 / 44.

⁶⁷⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2510-2575.

⁶⁷⁵ *Mesnevî*, II, by. 2295-2301.

⁶⁷⁶ *Mesnevî*, II, by. 2307-2308.

⁶⁷⁷ *Mesnevî*, I, by. 2479-2481.

kâmillerin sözünden yüz çeviren kişiler ise, yaratılışları itibarı ile nefis Hâman'ına yahut Haman meşrepli ehl-i nefis kişilere meyillidirler. İnsan-ı kâmilin daveti karşısında akıllı ve ruhu birbirine karışmış bazı kişilerde ise her iki yöne meyil aynı anda bulunabilir. Söz konusu kişilere Mevlânâ şöyle seslenir:

“Nefis ile akıl ikisi de sende karışık.
İkisi de savaşta... Kendine gel kendine! Çalış da mânâlar suretlere üstün olsun.
Düşmanını her an bozguna uğramış, mağlup olmuş göresin... Savaş âleminde bu sevinç
kâfidir doğrusu.”⁶⁷⁸

Mesnevî'de Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya “Hastalandım da niçin hatırıma sormadın?” diye hitap etmesi ile başlayan karşılıklı bir konuşma nakledilir. Bu diyalog Allah Teâlâ'nın “İyi bak! Has, seçilmiş bir kulum hastalanmıştı. İyiye bak hele... O, benim!” hitabı ile sonlanır.⁶⁷⁹ Mevlânâ, bu kıssayı anlattıktan sonra, okuyucuya şöyle nasihat eder:

“Tanrı ile oturup kalkmak isteyen kişiler velilerin huzurunda otursun.
Velilerin huzurundan kesilirsən helak oldun gitti. Çünkü sen küllü olmayan bir cüzün”⁶⁸⁰

Mevlânâ'nın, evliyâullahı “küll”, insan-ı nâkısı ise “cüz” olarak nitelediği yukarıdaki beytin şerhinde Konuk şöyle demektedir:

“Allah lafzı “ism-i câmi” dir. İnsan-ı kâmil, bu ismin mazharı olduğu için “küll” dır. İnsan-ı nâkista ise bazı isimlerin ahkâmı zâhir olmakla beraber, bu cem'iyyeti esmâiyye olmadığından “cüz” dır.”⁶⁸¹

Mevlânâ'ya göre kişinin bir şeyin hakiki değerini anlayabilmesi için, öncelikle gerekli olan doğru bir görüş kabiliyetidir. Hisleri doğru olmayan insanın önünde istediğiniz kadar doğru hareket edin onun marifeti eğri görmek olacaktır.⁶⁸² Bu durumun en canlı örneği ise Firavun'dur. Nitekim eksik görüşlü kişiler, insan-ı kâmiller ile karşılaştıklarında onları kendilerinden farklı göremeyeceklerinden, Firavun da kendisini Hakk'a davete gelen Hz. Musa'da kendi sıfatlarını görmüş ve onu sihirbazlık ile suçlamış idi. İnsan-ı kâmiller ise Hakk'ın tasarrufu altında olup, varlıkları da Hakk'ın varlığında yok olduğu için, onlara eksik gözle bakan tüm Firavunîler'den bu tevhid sırrı gizlenmiştir.⁶⁸³ Mevlânâ her asırdaki eksik görüşlü kişilere şöyle hitâp eder:

“Sen de Firavun'sun. Tepeden tırnağa kadar hile ve riyadan ibaretsin. Onun için beni kendinden farklı görmemektesin.
A eğri görüşlü, sen bana kendi gözünle bakma. Benim gözümle bak da biri iki görme.”⁶⁸⁴

İnsan-ı kâmillerin kudreti ve halk arasında itibar görmeleri zaman zaman, bazı ahmakların onların hallerini taklit etmelerine yol açabilmektedir. Onlar insan-ı kâmilin işlerini zahirde şekilden ibaret zannettiklerinden onların kisvelerine bürünmek, hallerini ve sözlerini taklit etmek sureti ile halkı aldatmaya cüret ederler. Mevlânâ'ya göre söz konusu kişiler “Her biri Musa'yım diye eline bir sopa almış”⁶⁸⁵ mukallitlerden başkası değildir. Belki veliliği eldeki asâdan ibaret zannedenler de, bu sahtekârlara dünyada

⁶⁷⁸ *Mesnevî*, IV, by. 2718-2720.

⁶⁷⁹ *Mesnevî*, II, by. 2156-2161.

⁶⁸⁰ *Mesnevî*, II, by. 2163-2164.

⁶⁸¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. IV, s. 97.

⁶⁸² *Mesnevî*, IV, by. 2385-2395.

⁶⁸³ *Mesnevî*, IV, by. 2385-2395, 2360-2368.

⁶⁸⁴ *Mesnevî*, IV, by. 2396,2397.

⁶⁸⁵ *Mesnevî*, V, by. 1425.

aldanabilirler. Ancak Allah eninde sonunda bu sahtekârların işini ortaya çıkaracak bir kişi veya hadiseyi mihenk taşı olarak izhar eder de onların kötü hali ortaya çıkar ve hakiki Musa'lardan ayırt edilirler.⁶⁸⁶

Mevlânâ'ya göre nasıl ki, Hz. Musa annesinin sütünü tanıyıp başkalarının sütünü içmedi ise,⁶⁸⁷ elest bezminde kendi imamı olan insan-ı kâminden ilim ve hikmet sütünü içenler de, âlem-i kesâfette ezelde mensub olduğu bu kişinin ilim ve hikmetini tanıyıp diğerlerinden yüz çevireceklerdir.⁶⁸⁸ Mevlânâ, sâlikî Hz. Musa'ya, mürşid-i kâmilî Hz. Musa'nın annesine, mürşid-i kâmilin ilim ve hikmetini ise onun sütüne benzetir. O halde mürşid-i kâmiller Musa meşrebinde olan mürîtlarına ilim ve hikmet sütünü içirip, marifet denizine bırakmalı ve boğulur diye endişe etmemelidirler.

Halk, insan-ı kâmilleri tanıyamayınca bir takım fenâ fikir ve hayallî insan-ı nâkışları kendilerine mürşit edinir. Mevlânâ cahil halk, kendilerine mürşit süsü veren insan-ı nâkışların tuzaklarına düşüp terbiyelerine tenezzül etmesin diye insan-ı kâmil olan işinin ehli mürşitlere şu tavsiyelerde bulunur:

“Çocuğun fark ve temyiz sahibi olmasını cidden istiyorsan ey Musa'nın anası, hemen şimdi onu emzir de,
Anasının sütündeki lezzeti anlasın, yaratılışı kötü dadılara teslim olmasın.”⁶⁸⁹

Mevlânâ'ya göre dünyada iki tür saltanat ve iki tür efendi vardır. İlki halkın verdiği padişahlık ki, bu ebedî olmayıp verenin kısa bir süre sonra geri alacağı, çalma çırpma bir efendiliktir. Firavun'un hükümdarlığın akıbeti bu duruma en güzel örnektir.⁶⁹⁰ Diğerî ise Allah'ın verdiği hakîkî hükümdarlıktır. Mevlânâ'ya göre bu dünyanın gerçek efendileri, kendilerine tâbî olanların arasında asla muhalif bulunmayan şâh-ı hakikî insan-ı kâmillerdir ve onlar isterlerse iğreti padişahların işlerinde de tasarruf edebilirler.⁶⁹¹ Bu hükümdarlığa erişebilmenin yolu ise Hz. Musa gibi insanların bahşişi olan hükümdarlıktan vazgeçmekle mümkündür. Mevlânâ şöyle der: “İğreti padişahlığı Tanrı'ya ver de, Tanrı sana herkesin kabul edeceği hakikî padişahlığı versin.”⁶⁹²

Mevlânâ'ya göre, insan için en tehlikeli tuzak kendi nefsi, onun hilelerine aldanıp peşinden koşanların her biri bir Firavun'dur. Nefislerine aldanarak Musa tabiatlı bir mürşid-i kâmil bulup, onun peşinden gitmeyenler ise Firavun ve avânesi gibi kendi benlikleri ve bencilliklerinin denizinde boğulmaktan kurtulamayacaklardır.⁶⁹³ Mürşid-i kâmiller ise kendisine tâbî olanları hem dünya sellerinden, hem de kendi nefislerinden koruyacak ve kollayacaklardır.⁶⁹⁴ Nitekim kişi insan-ı kâmilleri bulur ve onlara intisap ederse can Musa'sı “sîne”yi “Sinâ” eder⁶⁹⁵ ve şeytan bir daha ona el uzatamaz.⁶⁹⁶ Anlaşılan odur ki; Mevlânâ felsefesinde insanın varoluş gayesine ulaşması, Yaratıcı

⁶⁸⁶ *Mesnevî*, V, by. 1426.

⁶⁸⁷ Kasas, 28 / 7.

⁶⁸⁸ *Mesnevî*, II, by. 2969-2970.

⁶⁸⁹ *Mesnevî*, II, by. 2971-2972.

⁶⁹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2774-2777.

⁶⁹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 284.

⁶⁹² *Mesnevî*, IV, by. 2778.

⁶⁹³ *Mesnevî*, I, by. 780-781.

⁶⁹⁴ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 110.

⁶⁹⁵ *Mesnevî*, V, by. 2524.

⁶⁹⁶ *Mesnevî*, V, by. 2454.

Kudret'in bir belirişı olan kâmil insanın eli ve rehberliğiyle mümkündür. İnsana düşen bu kutsal yolda "Kıtmir'in sadakati"ni göstererek geri kalmaması, eriyip gitmemesidir. Mevlânâ'nın deyişiyile: "Yârdan geri kalırsan bayatlarsın. Bağlı olduğun ağacın dalından koparsan çer çöp olursun. Bir Hakk erinin gözüne girmeye bak ki; onun gözbebeği olasın."⁶⁹⁷

Mesnevî'de insan-ı nâkısların bir mürşid-i kâmile tâbi olmalarının gereği böylece izâh edildikten sonra, sıradan insanların (avam) söz konusu kâmil zâtları nasıl olup da bulacakları veya bulsalar bile nasıl tanıyacakları sorusu akıllara gelmektedir. Mevlânâ, bu sorunun cevabını Hz. Musa ve Sâmirî örneği üzerinden izah eder. Mevlânâ'ya göre insan-ı kâmil olan kişiler çoğu kere kendilerini delilik kisvesi altında gizlerler. Fakat bu her delinin böyle olduğu anlamına da gelmez. Akıl nimetinden mahrum delilere insan-ı kâmilidir diye hürmet göstermeye kalkışanlar Sâmirî'nin buzağına secde eden ahmaklara benzerler. İnsan-ı kâmil olan kişiler ise Hz. Musa meşreblidirler ve "Her kelîm, bir kilime bürünmüştür" der Mevlânâ ve ekler; o kilimin altındakini ancak yakîn gözü açık olanlar görebilir.⁶⁹⁸ Peygamberlerin vârisleri olan insan-ı kâmilleri görebilmek ve gördüğünde tanıyabilmek için gerekli olan yakîn gözü ise ancak, dünyaya karşı uykuda, ahirete karşı uyanık kişilerde bulunur. Nitekim Firavun'un da gözleri bu dünyayı görüyordu ancak, Hz. Musa'nın apaçık olan nübüvvet nurunu göremedi de mucize-i İlâhîlere sihirdir dedi.⁶⁹⁹ O halde insan-ı kâmilleri bulabilmek, bulunca tanıyabilmek ve diğerleri ile arasındaki farkı anlayabilmek için kişinin bu farkı anlayacak belli bir seviyeye gelmesi gereklidir.

Mevlânâ'ya göre bir mürşid-i kâmilin en önemli vazifesi olan müridini terbiye etme görevini hakkı ile yerine getirmeye çalışan mürşid-i kâmillerin en önde gelen rehberi Hz. Musa'dır. *Mesnevî*'de Hz. Musa'nın Firavun'u irşad etmek için onun dilinden konuşmak zorunda kaldığını anlatan Mevlânâ, Hz. Musa'nın şöyle dediğini söyler: "İşim çocuğa düştü... Gayrı çocukların ağızını kullanmam lazım."⁷⁰⁰ O halde Hz. Musa'yı kendisine rehber edinen kâmil bir mürşit de muhatabını terbiye ederken onun idrak derecesine göre konuşmalıdır. Nasıl ki çocuğu okula göndermek için, ilmin faydaları, onu elde etmenin zorluğu ve faziletlerinden bahsedilecek olsa, bu çocukda ters tepki yapar ise sâliklere de başlangıçta sulûkun neticesinin kendi vücutlarını yok etmek olduğu söylenirse bunun ne demek olduğunu anlamayacaklarından korkup vazgeçerler. Hâlbuki yetişkinler çocuğu oyuncak veya yiyecek vaadi ile kandırıp okula alıştırırlar.⁷⁰¹ Mevlânâ'ya göre Hz. Musa da Firavun'un cismine meftun olduğunu bildiği için onu imana davet ederken onun anlayacağı tarzda konuşmuştur. Firavun'a iman etmesi halinde kavuşacağı mânevî derecelerden ve uhrevî kazanımlardan bahsetmek yerine, ona inanması halinde gençliğinin baki olacağını vâd etmiş veya bu tarz kerametler sayıp dökmüştür.⁷⁰²

Sonuç olarak Mevlânâ söz konusu beyitlerde aslında Firavun ve Hz. Musa metaforları ile

⁶⁹⁷ Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Rubailer*, çev. Mehmet Nuri Gençosman, İstanbul, MEB yay., 1986, no. 1641.

⁶⁹⁸ *Mesnevî*, II, by. 2342-2348.

⁶⁹⁹ *Mesnevî*, III, by. 1108-1114.

⁷⁰⁰ *Mesnevî*, IV, by. 2576.

⁷⁰¹ *Mesnevî*, IV, by. 2577.

⁷⁰² *Mesnevî*, IV, by. 2578-2584, 2595.

her asrın Firavun meşrepli zâlimleri ile mürşid-i kâmillere işaret etmektedir. İlm-i Ledün eğitimi kuru bilgi verme ile yetinmek yerine fiilî eğitimi esas alan bir eğitim süreci olması sebebi ile hem öğrenen hem de öğretene için karşılıklı bir takım kurallara gerektirmektedir. Mürşitlik zor ve sorumluluk isteyen bir görevdir. Mevlânâ Hz. Musa'nın örnek davranışlarıyla “bir mürebbînin nasıl olması gerektiğini” ortaya koymuş ve bize şaşmaz kriterler bırakmıştır.

4.1.4. Hz. Musa ve Sâlik

Tâlibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı mânevî yolculuğa “sülûk” denildiği gibi, sülûk yapmak isteyen kişiye de “sâlik” denir. Sâlikin sülûk sürecinde uyması gereken birtakım kurallara vardır. Bunlara uymayan sâlik sülûkünden olumlu bir sonuç alamaz ve kemâle eremez.⁷⁰³

Mevlânâ'ya göre iman derece derecedir. Kabuk kısmı ve özü olan bir meyveye benzer. Müşahede-i hakikat mertebesine erenler ve her dâim Hakk ile beraber olanlar için kabukda kalmak (dinin zahirî yönü) küfürdür. Nitekim kabuk ancak içi var ise faydalıdır.⁷⁰⁴ Söz konusu mertebeye laf ile değil ancak sülûk ile varılır. Sâlik, ancak bir takım uygulama ve merhalelerden geçerek sülûk yolunda terakkî edebilir. Mevlânâ sâliklerin uymaları gereken kuralları maddeler halinde saymak veya bu konuda uzun nasihatler vermek yerine işin özüne işaretlerle şöyle der: “Bu sözün sonu yoktur. Geri dön de Musa denizinin dibinde toz koparasın.”⁷⁰⁵

Mesnevî şarihlerinden Konuk'a göre yukarıdaki beyitte geçen Musa'dan kasıt, Hz. Mevlânâ'nın “Musây-ı ruhu” veya daha geniş anlamı ile peygamberlerin vasıflarını üzerinde taşıyan “mürşid-i kâmiller” dir. Ona göre hakikate ulaşma ve Firavun gibi olan nefsinin elinden kurtulma yolculuğunda İsrailoğulları gibi olan sâlik, bu yolda bilgili, tecrübeli, ihlâslı, yetenekli, sâlih, takvâ sahibi ve sülûkünü tamamlamış Musa ruhlu bir mürşide tâbi olmalıdır ki; selamete ulaşma yolları ve hakikat deryasının tozları mesabesinde olan sırlar kendisine açılsın.⁷⁰⁶ O halde Mevlânâ'ya göre sâliki hakîkata ulaştıran yegâne yol, Musa ruhlu mürşidlerin arkasından yürümekten geçmektedir.

Mevlânâ'ya göre bu yolun sâlikleri üç gruba ayrılır. Bunlar, mübtedîler (revânân), müşahede-i Hakk'ta fânî olan mutavassıtlar (canı yanıklar) ve müntehîler (dânân) dır. Bu üç sınıftan her birinin âdabı başka başkadır.⁷⁰⁷ Tıpkı bir çoban ile karşılaşan Hz. Musa'ya, çobanın Allah Teâlâ'yı “medih” için söylediği sözlerin “zem” gelmesi gibi... *Mesnevî*'de bahsi geçen hikâyede Hz. Musa, bir çobanı kendi aklınca Hakk'a olan münâcâtında söylediği münasebetsiz sözlerinden dolayı eleştirir. Ancak bu hareketi Hz. Musa'nın Allah Teâlâ tarafından: “Kulumuzu bizden ayırdın” buyurularak uyarılamasına sebep

⁷⁰³ Uludağ, “Sülûk”, s. 127.

⁷⁰⁴ *Mesnevî*; IV, by. 3280-3284.

⁷⁰⁵ *Mesnevî*; IV, by. 3285.

⁷⁰⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. VIII, s. 446.

⁷⁰⁷ ae., s. 484.

olmuştur.⁷⁰⁸ Mevlânâ'ya göre seyr ü sülûkda da her sâlikin derecesi, anlayışı vs. farklı olduğu için sözleri ve halleri de mürşidleri tarafından farklı değerlendirilmelidir.

Mevlânâ'ya göre zorlukla ve tehlikelerle dolu olan sülûk sürecinde Hz. Musa'nın karşılaştığı olaylar iyi okunup, öğüt alınacak olunur ise, sâliklerin yolun tehlikelerini daha rahat atlatmaları mümkün olacaktır. Ona göre Hz. Musa sâliklere başlıca şu uyarılarda bulunur:

Sâlik öncelikle kendisinde bir fazilet olduğunu iddia eden, bir takım hüneler sergileyerek halk arasında kısa bir süre için meşhur olmuş kişilere tâbî olmama konusunda dikkatli olmalıdır.⁷⁰⁹ Mevlânâ'ya göre, davası dünyevî hayat ve ona bağlılık esasına dayalı âlimler Firavun'un kavmine veya Hz. Musa'nın karşısına çıkarak bir takım hüneler sergileyen sihirbazlara benzerler. Nil nehri Firavun kavmini ve asây-ı Musa sihirbazların sihirlerini nasıl yuttu ise, ölüm de davasında yalancı olan âlimlerin dedikodudan ibaret olan sözlerini öylece silip yok edecektir. Çünkü her şeyin hakikisi ile sahte olanını ayırt eden en güzel mihenk ölümdür.⁷¹⁰

Akıllara, “henüz ölüm mihengi gelmediğine göre bu dünyada hakiki mürşidi sahte olandan nasıl ayırt edebiliriz?” diye bir soru gelebilir. Mevlânâ'ya göre bu sorunun cevabı yine Hz. Musa kıssasında gizlidir. Kendisine bir takım mucizeler bahşedilen Hz. Musa da, ilk başta sihirbazlardan pek çok sihir gösterisi izlemeye alışık olan halkın, mucize ile sihri birbirinden ayırt edemeyeceğinden korkmuştu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “*Korkma! Sen ondan yücesin.*”⁷¹¹ Mevlânâ'ya göre bu ayetin anlamı şu idi; Korkma yani, “O fark edişi ben onlarda peyda eder, temyizsiz aklı görür ve bilir bir hale getiririm.” Mevlânâ'ya göre Allah dilediği kullarında bu temyiz kuvvetini yaratacağını ve böylelikle sahte altın ile hakikisini birbirinden ayırt edebilen “mihenk taşı” gibi bir kalp sahibi olacaklarını vad ettiğine göre, Musa meşrepli insan-ı kâmillerin de, onları bulmak isteyen sâliklerin de bu hususta korkmalarına gerek yoktur.⁷¹²

Mevlâna sâliklere Hz. Musa üzerinden öğüt vermeye devam eder. Ona göre sâlikin, seyr u sülûk esnasında mürşidinin emirlerini anlamasa bile ona tâbî olması gerekir. Mevlânâ, bu yolda samimi olan sâlikleri, Hızırın yaptıklarına itiraz eden Hz. Musa gibi mürşid-i kâmil karşısında sabırsız olmamaları, aksi takdirde onlara da Hızır'ın dediği gibi “Haydi git, aramızda firak var” denileceği hususunda uyarır.⁷¹³ Mevlânâ'ya göre Hızır ve Hz. Musa arasında geçenler, mürîdin mürşidine tam bir rıza ve teslimiyet içinde bulunmasının lüzumunun delilidir. O halde sâlik, Hızır gibi bir pîri bulunca ona tam manası ile teslim olmalıdır. Çünkü onlar, kendisine tâbi olanları hakikat ve iyiliklere götüren devrin Hızır'larıdır.⁷¹⁴ Mevlânâ'ya göre, yaşadıkları devirlerin Hızır'ları olan mürşid-i kâmil bir gemiyi delse yahut bir çocuğu öldürse bile, Hızır'a tâbî olan Musa gibi olan sâlikin ona

⁷⁰⁸ *Mesnevî*, II, by. 1750-1754.

⁷⁰⁹ *Mesnevî*, IV, by. 1659.

⁷¹⁰ *Mesnevî*, IV, by. 1660-1664.

⁷¹¹ Ta-ha, 20 / 67.

⁷¹² *Mesnevî*, IV, by. 1671-1677.

⁷¹³ *Mesnevî*, I, by. 2970.

⁷¹⁴ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 435.

ses çıkarmaması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ Hızır için, “Onun eli benim elimdir” buyurmuştur.⁷¹⁵ Mevlânâ Hakk’ın eline benzettiği mürşid-i kâmiller için şöyle der:

“Hakk’ın eli birini öldürse de onu yeniden diriltir.
Hatta diriltmek de nedir ki? Ona ebedî hayat verir.”⁷¹⁶

Hızır’ın işlerinden zâhire muhalif gördüğü şeylere kendisinde kemâli selâhiyet bulunduğu için itiraz etmiştir. Söz konusu selâhiyete sahip olmayan kişinin (mübtedî sâlik) şeyhine itirazı ise “kanatsız uçmaya kalkışmaktır.”⁷¹⁷ Nasıl ki Hz. Musa şeriate göre ölçülü konuşmasına rağmen itirazı Hızır’a fazla gelmiş ve ikisinin arasında ayrılık sebebi olmuş ise sâlik de mürşidine itiraz edecek olur ve çok söylerse onun sohbetinden istifade edemez. Mevlânâ, Musa tabiatlı sâliklere şöyle seslenir:

“Musa, sen ne fazla konuşuyorsun, git uzaklaş.
Yahut da benimle iken kör ve dilsiz kesil.”⁷¹⁸

Mevlânâ’nın sâliklere diğer bir uyarısı da, sulûk esnasında nefis ve ihtiraslarının elinde zebûn olup, aciz kalacklarını zannı ile bir an bile umutsuzluğa düşmemeleridir. Sâlik, Firavun karşısındaki Hz. Musa’nın halinden ibret alıp, “ben aciz ve zayıf iken nefsimi nasıl terbiye edebilirim” diye düşünmemeli ve nefis tezkiyesini başarabileceğine de inanmalıdır. Sâlik, Hz. Musa’nın, zâhirî bir kuvvetten yoksun iken, koskoca Firavun ve avânesini, Nil nehrinde yok edişini aklından çıkarmamalıdır.⁷¹⁹ Yine Mevlânâ’ya göre kişi bazen işlediği günah sebebi ile de olsa sevaba ve Hakk’ın rızasına nâil olabilir. Bunun en güzel örneği Firavun’un huzurunda Hz. Musa’yı yenmeye azmeden sihirbazların hâlidir. Mevlânâ şöyle der:

“Firavun büyütçileri büyüleri yüzünden çağırmadı mı? Onlara da bu yüzden ikbal yardım etmedi mi?

Onların büyüü, onların inkârı olmasaydı, İnâtcı Firavun onları huzuruna alır mıydı?”⁷²⁰

Mevlânâ’ya göre sâlik, ilm-i ledûn yolunda dâimâ talebkâr olmalı, bu yolda elde ettiği ile hiç bir zaman kanaatkâr olmamalı ve nefsindeki kemalâtı görmekten berî olmalıdır. Nitekim Hz. Musa bu uğurda kavmini terketmiş ve bir izi kutlu kişiden sırlar öğrenmek için yollara düşmüştür. O’nun bu uğurdaki hırsı övülecek bir şeydir. Sâlik de Allah aşkı konusunda Hz. Musa’yı kendine örnek edinip hırslı olmalıdır.⁷²¹

Mevlânâ’ya göre, Hz. Musa’nın Hızır’ın işlerini anlayamayıp itiraz etmesi, bize bu yolun taliplerinin isti’datlarının muhtelif olduğunu da göstermektedir. Her ne kadar orta yol hikmetli ise de, birine nisbetle ifrat olan bir hâl, diğerine nisbetle i’tidâldir.⁷²² Dolayısı ile bu kıssa bize şunu öğretmektedir ki; insan eğitiminde kişisel farklılıklar mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Mevlânâ’ya göre Hz. Musa’nın kavmi Nil nehrinden içecekleri vakit nehir hâlis su olurken, Firavun’un tebâsı içeceği vakit kana bulanması veya Kızıldeniz Hz. Musa’ya ana

⁷¹⁵ *Mesnevî*, I, by. 2972.

⁷¹⁶ *Mesnevî*, I, by. 2973.

⁷¹⁷ *Mesnevî*, I, by. 237.

⁷¹⁸ *Mesnevî*, II, by. 3517.

⁷¹⁹ *Mesnevî*, I, by. 1188.

⁷²⁰ *Mesnevî*, I, by. 3832- 3834.

⁷²¹ *Mesnevî*, III, by. 1954-1972.

⁷²² *Mesnevî*, II, by. 3531.

cadde gibi olurken, Firavun geçeceği vakit onu boğması hadiseleri önemli bir noktaya daha dikkatlerimizi çeker ki o da şudur; sâlik şeyhinin tüm tavsiyelerine uysa bile Hakk'ın tecelliyâtı kişilerin istidâdına göre olur.⁷²³

4.1.5. Hz. Musa ve Ledünnî İlim

Bilginin, sadece görünen ve duyularla algılanabilen bir yapıda olmadığı, meydana gelen olayların bir de algılanamayan başka bir yönünün daha olduğunu dile getiren bazı tasavvufçular tarafından “gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı manevi kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilim” şeklinde tarif edilen bilgi çeşidi, batın ilmi veya ledün ilmi olarak ismlendirilmektedir.⁷²⁴ Sûfiler, melek veya peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Cenab-ı Hakk tarafından öğretilen bir ilim şeklinde tanımlamaktadırları ledünnî ilim kavramının Kehf suresi 65. ayette geçtiğini ifade etmektedirler. Ancak onlar her türlü anlama ve yorumlamalarıyla gaybî bilgi hakkında, Allah'ın bildirdiğinden daha fazlasını bilme gibi bir iddiada bulunmamışlardır.⁷²⁵

Tasavvuf geleneğinin diğer önemli temsilcilerinde olduğu gibi Mevlânâ'da da gaybî anlama ve yorumlamada felsefi ve kelami yaklaşımlara nispetle insanın bütünlüğünü temel alma düşüncesi biraz daha ağır basmaktadır. Mevlânâ'ya göre Kur'an-ı Kerim'de Hızır kıssasının yer aldığı ayetler, kitaplardan edinilen ilim (ilm-i zâhir) ile Hızır meşrepli kişilerden öğrenilen ilim (ilm-i ledün) arasındaki farkı herhangi bir yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde izah etmektedir. Kehf suresinde geçen ayetlerden de anlaşıldığı üzere Hızır'ın yaptığı işler özel bir vahye (ilhâma) dayanmaktadır.⁷²⁶ Hz. Musa'yı Hızır'dan ayıran en önemli fark da söz konusu bilgi çeşidine sahip olmaması idi.⁷²⁷

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa elini göğsüne soktuğunda orada Hakk'tan gelen bilgiyi bulmuştu. Dolayısı ile elini göğsünden çıkardığında parlayan şey de ilm-i ledünnînin nuru idi. Mevlânâ zahirî ilimlerin tahsili ile yetinenlerin, söz konusu nurdan mahrum kalacaklarını şu sözler ile anlatır: “Üstada bağlanan kitap şakirdi olan kişi, Musa gibi yeninden, yakasından parlayacak nuru nereden bulur.”⁷²⁸ Ona göre bu tür bir ilim ile şereflenmek ve de nurlanmak isteyen kişilerin yapması gereken şey, Musa'nın elinin nuruna sahip kişilere tâbî olmaktır ki, böylelikle gayb âleminin hicabı kalksın; “Perde yandı mı insan, Hızır hikâyesini de tamamıyla anlar, Ledün bilgisini de”.⁷²⁹ Mevlânâ'ya göre kitaplardan okunan ilim ile bu derecelere vasıl olunamasa da, bu ilmin de faydaları yok değildir. Ancak ilm-i zahir, sadece akl-ı cüzînin dünya hayatını idrak ve idame ettirmesine yardım ederken, ilm-i ledün tahsili ile kalp gözü açılan kişi bu dünya hayatının ötesini de görebilir.⁷³⁰ Nitekim Hz. Musa'dan zuhur eden mucizeler sihirbazları

⁷²³ *Mesnevî*, III, by. 3028-3028.

⁷²⁴ Süleyman Uludağ, “Batın İlmi”, İstanbul, *DİA*, 1992, C. V, s. 188.

⁷²⁵ Ledün İlmi hakkında geniş bilgi için bkz.; Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *Ledün Risalesi*, çev. Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun, İstanbul, Semerkand yay. 2004; Tusi, *el-Lüma*, s. 546-551; Mekkî, *Kutü'l-kulûb*, C. I, s. 480487; ae., C. II, s. 79-162.

⁷²⁶ Kehf; 18 / 65-82.

⁷²⁷ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Azim Dağıtım, tsz., C. V, s. 3272.

⁷²⁸ *Mesnevî*, IV, by. 3314.

⁷²⁹ *Divan-ı Kebir*, C. IV, by. 2310.

⁷³⁰ *Mesnevî*, IV, by. 3311.

bile aciz bırakmış ve iman etmelerine sebep olmuştur. Çünkü Hz. Musa'nın mucizeleri (ledünnî ilim) sihirbazların sihri (zahrî ilim) gibi değildir, bu hiç bir kitapta yazmaz. Ancak Allah'ın dilediği kuluna dilediği kadar verdiği bir ihsanıdır.⁷³¹

Mevlânâ'ya göre ilim tahsili aslen güzel bir şey olmakla birlikte, maksat halisâne Allah rızası olmadığı takdirde hâsıl olan ilim gizli şirk tehlikesinden hâlî olmaz, çünkü “belletme mevkii de bir nevî şehvettir ve her çeşit şehvet bu yolda puttur.”⁷³² Mevlânâ'ya göre makbul ve hakîki ilmin gerçek sahipleri mürşid-i kâmillerden başkası değildir.

Mevlânâ'ya göre Hızır kıssası tecellî-i Hakk'a mazhar olamadıktan sonra talep ettiği ilme vâsıl olmanın tek başına yeterli olmadığını anlatan bir mesel olduğundan, kıssayı okuyan her akl-ı selim kişinin kıssadan hisse çıkartarak ilm-i ledün talep etmede ihtiyakının artması gerekir. Nasıl ki, ulû'l-azm bir peygamber olan Hz. Musa, emr-i İlâhî ile Hızır'ın sohbetine koştı ise, tâlib-i tecellî olan sâliklerin de elde ettikleri ile başköşeye oturup, kanâat etmeyi bırakarak, tıpkı suya kanmayan bir susuz gibi, daha fazla ilim talep etmeye devam etmesi gerekmektedir. Zira İlâhî esmâ ve sıfatlar nihâyetsiz olduğu gibi, bu esmâ ve sıfatların her bir mahalde tecellîleri de nihâyetsizdir.⁷³³ Bu konuda Hz. Musa kadar istekli ve gayretli olmak ve halkın sözlerine aldırış etmemek gerekmektedir. Nitekim Hz. Musa, Hızır'ın peşine düşmesinden dolayı kendisini kınayanlara aldırıp onlara şöyle yanıt vermiştir:

“Beni bu kadar kınamayın, güneşte ayın yolunu kesmeye savaşımayın.
Ben zaman padişahıyla sohbet etmek için Mecma'u'l-bahreyne kadar gideceğim.”⁷³⁴

4.1.6. Hz. Musa ve Tecellî-i Zât veya Fenâ Makamı

Fenâ, kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fânî olup, gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimidir. Kulun Allah'ta *fânî* olması terimi ile de, Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi (tecellî-i zât), sâlikin keşf yolu ile Hakk'ın celal ve azametini temaşa etmesi ve onun celalinden dünya ve ahireti unutmaya kast edilir.⁷³⁵

Mevlânâ'ya göre Âraf suresinde ilâhî tecellî esnasında Tur Dağı'nın parçalandığını beyan eden âyetin⁷³⁶ de işaret ettiği üzere, Allah Teâlâ'nın tecellisi⁷³⁷ her insan için söz konusu olmadığı gibi, tecellinin vuku buluş tarzı da aynı da olmayıp kişinin istidadına göre farklılık arz eder. Nitekim ehl-i imanın mânâda bulduğu zevki, ehl-i dünya dünya suretlerinin pek çoğunda bulamaz. İşte böylece her cins kendi cinsine layık olan nasibi ve zevki bulur. Mevlânâ *Mesnevî*'de yer alan bir beyitte Nil Nehrini, her dâim mahlûkatı kuşatan İlâhî tecellîye benzeterek, İlâhî tecellîler karşısında kişilerin farklı hallerini de şöyle izah eder:

⁷³¹ Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. XIII, s. 855.

⁷³² *Mesnevî*, IV, by. 3317.

⁷³³ *Mesnevî*, III, by. 1959-1961.

⁷³⁴ *Mesnevî*, III, by. 1967-1968.

⁷³⁵ “Fenâ” hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Fena”, İstanbul, *DİA*, 1995, C. XII, s. 333; Tûsî, *Lûma*, s. 523-524; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 182-192; Kuşeyrî, *Risâle*, 200-201; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 342-349.

⁷³⁶ Âraf. 7 / 143.

⁷³⁷ “Tecellî” hakkında geniş bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Tecelli”, İstanbul, *DİA*, 2011, C. XL, s. 241; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 178-180.

“Nil ırmağının suyu Mısır’lılara kan kesildiği halde, İsrailoğulları’na sudur.
Deniz Firavun’u boğduğu halde, İsrailoğulları’na bir ana cadde haline gelir.”⁷³⁸

Nitekim Hz. Musa’ya gelip hayvanların dilini öğrenmek istediğini söyleyen bir adamın hikâyesinin anlatıldığı diğer bir beyitte de, adamın isteğinin onun gücü dâhilinde olmadığını gören Hz. Musa şöyle demektedir: “Ya Rab kudret her kesin harcı değil, acz sende çekinen kişiye en iyi sermayedir.”⁷³⁹

Mevlânâ’nın düşüncesine göre tecelli-i ilâhînin vukuu esnasında Tur Dağı’nın parçalanması birden çok sebebe hamledilebilir. Ona göre dağın parçalanma sebeplerinden biri de içtiği tecellî şarabının tesiri ile sarhoş olup, muzdarip ve perişan raks etmesidir.⁷⁴⁰ Mevlânâ nur-u ilâhî tecelli edince koskoca bir dağın bile buna tahammülü yok iken nasıl olurda zayıf bir insan bu nura tahammül gösterebileceği sorusuna da cevap arar ve şu meseleyi şu sonuca bağlar:

“Erlerin bedenlerine Tanrı kudretinin yüceliği öyle bir tahammül vermiştir ki,
Onlar neliksiz ve niteliksiz Tanrı nuruna dayanırlar.
Tur Dağı’nın zerresinin tahammül edemediği nur, Tanrı kudreti ile bir sırçayı yer eder.
Bir sırça kandil Kaf Dağı ile Tur’u paramparça eden nura mekân olur.”⁷⁴¹

Mevlânâ’ya göre cemâlullahın cisim perdesi üzerinde tecelli ettiği kişilerden birer ayna gibi yansıyan nur-u İlâhî, bakan kişilerin gözlerini kör edici bir kuvvete haizdir.⁷⁴² Ancak bazı kişiler bu nurun ziyası ile kalplerinde parıldayan nuru fark edip, cisim gözlerinin kör oluşuna aldırmamışlardır. Mevlânâ’ya göre Hz. Musa’nın eşi Safura, eşinin yüzündeki nura çıplak gözle baktığı için kör olmuş, ancak bu duruma aldırmadığı gibi kendisine acıyanlara da şöyle seslenmiştir:

“Yüzbinlerce gözüm olsaydı da hepsini feda etseydim.
Fakat ne fayda yok ki! Buna üzüliyorum.”⁷⁴³

Mevlânâ’ya göre hiç bir şeyin yüklenemediği o nurun tecellîsine tahammül edebilen insanın tenine değen eşyaya dahi bu özellikler te’sir eder. Nitekim Mevlânâ Hz. Musa’nın yüzünde bakanın gözünü alan bir nur olduğunu ve bu sebeple peçe takmak istediğinde Allah’ın ona Tur Dağı’nda tecelli-i zat esnasında üzerinde bulunan kilimden peçe yapmasını buyurduğunu söyleyerek bunun sebebini şöyle izah eder : “Böyle bir hırkadan başka bir şeyle korunamazsın. Nurumuza ondan başka bir şey tahammül edemez.”⁷⁴⁴

Mevlânâ’ya göre söz konusu tecelliye tahammül gücü ancak sopasını ejderha yapabilen Musa tabiatlı kişilere bahşedilen bir lutf-u İlâhî’dir. Ancak söz konusu kişiler, ellerini ejderhaya uzattıklarında o, yeniden asâya dönüşebilir.⁷⁴⁵ Ona göre her ne kadar tecellî-i zâtı kabul ve tahammül için kişiye bahşedilmiş olan kabiliyetin bir sebep ve illetinin olması zarurî olmasa da, söz konusu inayet-i ilâhînin zuhuru, kişinin gayret ve çalışması

⁷³⁸ *Mesnevî*, III, by. 3028-3029.

⁷³⁹ *Mesnevî*, III, by. 3280.

⁷⁴⁰ *Mesnevî*, III, by.15; *Mesnevî*, I, by. 26.

⁷⁴¹ *Mesnevî*, VI, by. 3066-3068.

⁷⁴² *Mesnevî*, VI, by. 3058-3062.

⁷⁴³ *Mesnevî*, VI, by. 3088.

⁷⁴⁴ *Mesnevî*, VI, by. 3062-3063; 3078-3079.

⁷⁴⁵ *Mesnevî*, III, by. 3386.

ile de ilgilidir. Mevlânâ tecellî sırlarını ehlinden dinleyen ve bu konuda kabiliyetli sâliklere şöyle seslenir: “Çalış da o duyduğun şeyi gör.”⁷⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığına göre tecelli-i zât, Hz. Musa'ya ilk olarak ateş yakmak için yakınına gittiği bir ağacın yanında vâki olmuştu. Hz. Musa, gittiği yerde yeşil bir ağaç gördü ve ağaçtan “*Ben Allah'im*”⁷⁴⁷ hitabı geldi. Hz. Musa'ya bu tecellînin vukuundan sonra peygamberlik verildi. Mevlânâ söz konusu hadiseyi şu sözler ile anlatır: (Hz. Musa'nın da o vakit bir ateşe ihtiyacı var idi.) “Musa ateş elde etmek için gitti, öyle bir ateş gördü ki, ateşten vazgeçti.”⁷⁴⁸ Mevlânâ'ya göre bu hadise göstermektedir ki; Allah Teâlâ, Hz. Musa'da olduğu gibi, kimi kullarını yakınına çekmeyi murat eder ve böyle bir lütufta bulunmak istediğinde kuluna, onun matlûbu suretinde tecellî eder.⁷⁴⁹

Mevlânâ sâliklere vâki olan tecellî-i zât'ı *Mesnevî*'de, rüyasında kendisini Hz. Musa ile birlikte Tur Dağı'nda gören bir yahudi hikâyesi ile izah eder. Söz konusu beyitlerde bahsi geçen yahudî rüyasını şöyle anlatır:

“Musa'nın ardında Tur Dağı'na gittim. Ben de, Musa'da, Tur Dağı'nda nura gark olduk.
Görünmez bir hale geldik. O güneşin nuru ile üç gölge mahvoldu.”⁷⁵⁰

Mevlânâ'ya göre Hz. Musa ile birlikte olup onun yaşadığı halleri tecrübe etmek, yahudiye nazaran hayalden ibarettir. Yahudi gibi mübtedî sâlik de bu hali ile ciğeri ancak rüyasında gören kediden farksızdırlar.⁷⁵¹

Muhakkıklar nazarında yahudinin rüya diye anlatıkları ayn-ı hakikattir ve Mevlânâ rüya metaforu ile aslında ehline tecelli-i zâtın vukû buluş şeklini ve derecelerini anlatmaktadır ki şu şekillerde gerçekleşmektedir: Yukardaki beyiterde anlatılan hale “*Tecelli-i Sıfat-ı Nuranî*” denir. Söz konusu tecellînin zuhuru esnasında sâlikin ve eşyanın vücudu kalmaz. Ancak tecelli-i sıfat-ı nuranînin ikinci bir mertebesi daha vardır ki bu hâl “*Tecelli-i Sıfat-ı Nur-ı Zâtın Müşahedesî*” denilir.⁷⁵² Mevlânâ söz konusu tecelli-i yine yahudinin dilinden şöyle anlatır:

“Ondan sonra o nurdan bir kapı açıldı. Nurun içinde bir başka nur göründü.
İkinci nur çabucak yükseldi. Ben, Musa ve Tur Dağı, üçümüz de o nurun doğması ile kaybolduk.”⁷⁵³

Konuk yukarıdaki beyitlerin şerhinde tecelli-i zât ile ilgili şu izahlarda bulunur:

“Beyitlerde bahsi geçen her iki tecelli de tecelli-i sıfattan nur-u zâtın müşahedesî halidir. Zira tecelli-i zat da gören ve görülen ve görmek hali şey-i vahid olur. Bu halin tarifi için lafızlar kifayetsizdir.”⁷⁵⁴

⁷⁴⁶ *Mesnevî*, V, by. 3906-3920.

⁷⁴⁷ Taha, 20 / 14.

⁷⁴⁸ *Mesnevî*, I, by. 2788.

⁷⁴⁹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 409.

⁷⁵⁰ *Mesnevî*, VI, by. 2429.

⁷⁵¹ *Mesnevî*, VI, by. 2427-2428.

⁷⁵² Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. XII, s. 171-172.

⁷⁵³ *Mesnevî*, VI, by. 2430-2432.

⁷⁵⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. XII, s. 172.

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde ise aynı yahudi, rüyasında tecelli-i celâle muhatap olan Tur'un parçalara ayrılıp her bir parçasının yeryüzünün farklı yerlerine dağıldığını, ancak tecellinin sarhoşluğundan ayıldığında Tur'un yerli yerinde olduğunu gördüğünü anlatır. Yine Konuk'a göre söz konusu beyitlerde rüya temsili ile "bil'cümle taayyünatın tecelli-i celal ile idamına ve tecelli-i cemel ile icadına" işaret edilmektedir. Ona göre Mevlânâ:

"Gördüm ki Tur Musa'nın ayağı altında buz gibi eriyordu. Ne çukuru kaldı ne tepesi. Heybetten yerle bir oldu. O heybetten tepesi eteği ile birleşti."⁷⁵⁵

Sözleri ile mazhar-ı tecelli olan kişiyi Tur Dağı'na, tecell-i celâliyyeyi ise Hz. Musa'ya benzeterek tecelliye mazhar olan kişinin heybet-i Hakk karşısında Tur dağı gibi paramparça olup, enaniyyetinin acz ve zillete tebdil edeceğini anlatmak istemektedir.⁷⁵⁶ Mevlânâ tecellî- zâta mazhar olan evliya'yı Hz. Musa'ya, hayal mertebesinde kalan âlim ve zahitleri ise Tur Dağ'ına benzeterek, hakikate ulaşamamış, hayal mertebesinde kalan âbid ve zâhidlerin bırakın tecellî-i zât güneşine tahammül etmeye, mazhar-ı tecellî olmuş kişileri görmeye bile tahammüllerinin olmadığını söyler. Nitekim tecellî-i zât ile Hz. Musa'nın vücudu o nurun altında muhtelif olurken, Tur Dağı bu nura dayanamamıştır. Dolayısı ile hayal mertebesinde kalan kişilerin tecelli-i Zât karşısındaki halleri Tur Dağı'ndan farklı olmayacaktır. Mevlânâ şöyle der:

"Ey Musa sana keşfin tecelli nurlarını dağa doğru yükseltti. Fakat o hayaller kuran dağ, senin hakikatının ziyasına tahammül edemedi."⁷⁵⁷

Hâl böyle olunca Araf suresi 142-143. ayetlerde Hz. Musa'nın görme arzusu üzerine Allah Teâlâ'nın "*Sen beni asla göremezsın*" buyurması ve zât tecellisi esnâsında Hz. Musa'nın kendinden geçmesi hadisesini nasıl anlamak gerekir?⁷⁵⁸ Kenan Rifâî, konu ile ilgili beyitlerin şerhinde şunları söyler:

"Sûfilere göre Allah Teâlâ her ne kadar bu ayette "*Len Terânî*" buyurdu ise de, bu ru'yetullahın mümkün olmadığı anlamına gelmez. Aksine kişinin benliği bâki oldukça bu şerefe nâil olmasının mümkün olmadığı anlamına gelir. Nasıl ki, Hak tecelli edince ortada Musa kalmadı ise, sâlikin de Allah Teâlâyı görebilmesi ancak nefsini yenip benliğini yok etmesi ile mümkün olacaktır."⁷⁵⁹

Tahir'ul Mevlevî ise söz konusu ayeti şöyle izah eder: Ona göre üç çeşit tecelli vardır. Bunlar; *Tecellî-i Ef'al*⁷⁶⁰, *Tecellî-i Sıfat*⁷⁶¹ ve *Tecellî-i Zât*'tır. İşte ayette bahsi geçen vakitte Hz. Musa'ya tecellî-i zât vukû bulmuş ve onun beşeriyetini ifnâ etmiştir.⁷⁶²

Mevlânâ'ya göre tecellî-i zâtın iki yönü vardır; Bir yönü ile söz konusu tecelli, kişiyi adeta yakar ve ona tahammül etmek her kişinin harcı değildir. Diğer yönden ise tecellî-i

⁷⁵⁵ Mesnevî, VI, by. 2440-2441.

⁷⁵⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. XII, s. 173-174.

⁷⁵⁷ Mesnevî, V, by. 3914.

⁷⁵⁸ İbn Acîbe'ye göre Allah'ın zatını değil sıfatlarını görmek caizdir. Sıfatların nurları mesâbesinde olan evliya için Allah Teâlâ'yı görmek mümkündür. Ona göre muhtemelen Araf suresindeki ayette "*Rabbim cemalini bana göster*"(A'râf 7/143) derken Hz. Musa'nın görmek istediği de buydu. Zatının sırlarının görülmesi mümkün olmadığı için Allah Teâlâ: "*Sen beni asla göremezsın*" buyurdu. (İbn Acîbe el-Hasenî, *Bahrü'l-Medîd*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand yay., 2012, C. II, s. 256)

⁷⁵⁹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 10.

⁷⁶⁰ Sâlikin fiil ve hareketlerinin Allah'ın fillerinde fenâ bulması

⁷⁶¹ Sâlikin sıfatının Allah'ın sıfatlarında fenâ bulması

⁷⁶² Olgun, *Şerh-i Mesnevî*, C. I, s. 81-82.

zât vuku bulduğunda insanın varlığına taalluk eden sıkıntı ve meşakkatleri ifnâ eder ve tatlandırır. Çünkü elem ve lezzet kişinin nefsi ile alakalı hallerdir.

Mevlânâ enbiya ve evliyanın tecellî-i zâta mazhar olmak sureti ile elde ettikleri ilm-i ma'rifeti "helva ve yahni"ye, söz konusu ma'rifeti elde ettiklerini iddia eden fakat bilgileri aklî delillere dayanmaktan öteye gitmeyen filozof ve kelmacıları ise teşbih ve tecsime düşen *Musevî* ve *İsevî*'lere benzetir.⁷⁶³ Ona göre âlem-i zevkde bu ma'rifet helvasını yiyenler, ma'rifet-i tâmm sahibi olanlardır. Bu helvanın tadına erip kendinden geçen kişiler diğer iddia sahiplerine şöyle seslenirler: "Helvayı yedim tabi, şimdi sarhoşum işte."⁷⁶⁴ Akıl ise hiçbir şekilde hakikat dairesine nüfuz edemediğinden, akıl yolu ile Hakk'a ve hakikate ulaşmak imkânsızdır. Marifet ehlinin acayip halleri ortaya çıkınca hayalde kalanlar, onların bu hallerine hasret ve hayret içerisinde şöyle derler: "Acaip şey! Ey haris! helvayı yedin ha!"⁷⁶⁵

Nitekim Mevlânâ'ya göre sihirbazların Firavun'un işkencelerini umursamayıp; "*Senin bizim ellerimizi ve ayaklarımızı kesmenden ötürü bize zarar yoktur.*"⁷⁶⁶ dedirten o anda kalplerinde ilâhî tecellînin vuku bulması sebebi ile sarhoş olmalarıdır. Mevlânâ tacellî etkisi ile duydukları zekten sarhoş olan sihirbazların hâline dair şunları söyler:

"Çünkü o bakış, bütün eziyetleri tatlılaştırır. Büyücülerin el ve ayaklarının kan diyetidir o bakış. Gökyüzü "zararı yok" sözünü duydu. Sanki o cirit oyununa bir top kesildi. Firavun'un vuruşu bize zarar vermez ki dediler. Tanrı'nın lütfu başkalarının kahrından üstündür."⁷⁶⁷

Mevlânâ Kur'an-ı Kerim'in 118. suresine ismini veren "kevser" terimi ile kastedilen mananın da Hakk'ın müşahede nurlarının nehri ve Hz. Muhammed'in tecellî-i zât deryasında istiğrakı olduğu görüşündedir. Ona göre nice kalpler vardır ki, onlara ezel ve ebed deryalarından Kevser nehirleri akar. Tecellî-i İlâhî'nin zevkini müşahadededen fakir ve hakiki idrake susamış âlimler ve âbidler ise enaniyet denizinde müstağrak olan Firavun'a benzerler. Onların görüşleri Firavun gibi şaşa olduğu için kendi durumlarını idrakten aciz olup, ehl-i hakikati hafife alır ve tekfir etmeye kalkışırlar.⁷⁶⁸ Mevlânâ söz konusu âlim ve âbidlere şöyle seslenir: "Yoksa sen Firavun musun ki, Kevser sana Nil gibi kan oluyor, pisleniyor, a illetli adam?"⁷⁶⁹

Mevlânâ'ya göre hüner ve ma'rifet, hakikati ahiret âleminde değil bu izafi âlemde zevkan ve vicdanen açıktan müşahade etmektir. Yani Hz. Musa gibi olup ma'rifet ateşini baş gözüyle açık ve net görebilmektir. Mevlânâ şöyle der: "Hüner odur ki, ateşi apaçık göresin. Duman ateşe dalalet eder demeyesin."⁷⁷⁰

⁷⁶³ *Mesnevî*, VI, by. 2376-2499.

⁷⁶⁴ *Mesnevî*, VI, by. 2498.

⁷⁶⁵ *Mesnevî*, VI, by. 2493.

⁷⁶⁶ *Şuara*, 26 / 50.

⁷⁶⁷ *Mesnevî*, V, by. 4119-4121.

⁷⁶⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. IX, s. 411-412.

⁷⁶⁹ *Mesnevî*, V, by. 1233.

⁷⁷⁰ *Mesnevî*, VI, by. 2505.

Tecellî-i zât'a nail olmak için ne yapmak gereklidir sorusuna Mevlânâ'nın cevabı; "Semender olmak gerektir."⁷⁷¹ şeklindedir. Çünkü Mevlânâ'ya göre tecellî-i zât bir ateştir. Ateşe girmek için de kişinin tabiatını ona uygun hale getirmesi gerekir. Nitekim semenderler derisinin özelliği sebebi ile ateşte yanmazlar. Ona göre Hz. İbrahim de semender tabiatlı olduğu için, ateşe girdiğinde ama yanmamıştır. O halde Hz. İbrahim gibi olup tecellî-i zât ateşinden yanmamak için takva hamamına girip nefsanî sıfatlardan temizlenmek ve su mesabesinde olan evliyanın saf ruhları ile yıkanmak gerekir.⁷⁷² İşte o zaman kişi elini koynuna soktuğunda orada Hakk'ın nurunu müşahede eden Hz. Musa'ya dönüşecektir:

"Perdesiz bir halde ten vasıtası kalmayınca insan,
Musa gibi ayın nurunu yeniden yakasında bulur."⁷⁷³

⁷⁷¹ *Mesnevî*, V, by. 229.

⁷⁷² *Mesnevî*, V, by. 231-233.

⁷⁷³ *Mesnevî*, V, by. 234.

SONUÇ

İçinde fert ve toplumu ilgilendiren hemen her türlü konunun yer aldığı *Mesnevî*, baştanbaşa ayetler, hadisler, telmihler, hikâyeler, fıkralar ve özdeyişler ile doludur. *Mesnevî*'yi ölümsüz kılan ve geniş kitlelerin ilgisini büyük bir câzibeyle üstünde toplayan da, içerdiği fikirlere ilâveten bu özellikleri olmuştur. Söz konusu eserin içerdiği derin manevî bilgilere ulaşılması, büyük ölçüde eserin dokusunu oluşturan metaforik ve sembolik dilin anlaşılabilmesine ve sûret ile mânâ, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine bağlıdır.

Mevlânâ'nın amacı, yalnız eseri ve içeriğini okutturmak değil, aynı zamanda okumayı öğretmek, böylelikle metafizik geçekleri anlayabilen bir insan yaratmaktır. Mevlânâ'nın temel hedefi, insanın görmediği bir âlemin farklı boyutlarının farkına vararak onun arınmasını ve yücelmesini sağlamak olduğu için, *Mesnevî*'sinde üzerinde en çok durduğu kavramlar *ruh*, *akıl*, *aşk*, *kalp* gibi gözle görülmeyen bir âlemle ilgili kavramlardır. Bu yüzden onun şiirlerinin ve hikâyelerinin içinde geçen olaylar ve şahıslar hep birer simgedir.

Mevlânâ'nın eserlerinde yeralan kişilerin, tarihi birer şahsiyet olmanın yanı sıra çoğunlukla sembolik bir anlatımın unsurları olarak yer almalarından dolayı, *Mesnevî*'de bahsi geçen karakterlerin, mekânların ve eşyaların uzantılarını bugünün dünyasında bulmamız; onlardan bazen kendi iç âlemimiz, bazen dış dünya, bazen de mânevî ve uhrevî âlemler ile ilgili işaretler çıkarmamız mümkündür. Mevlânâ'ya göre gerek Kur'an-ı Kerim'i gerekse *Mesnevî*'de yer alan kıssaları okurken öncelikle başarılması gereken böyle bir bakış tarzına sahip olup, eski yaşamışlardan dersler çıkarabilmektir.

Mevlânâ'ya göre ideal insan (İnsan-ı kâmil) olabilmek, ancak peygamberleri örneklemekle mümkündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de en çok üzerinde durulan meselelerden birisi olan nefis ve nefsin hileleri olup, nefsin edeplisizliğinin âleme vereceği zararlar anlatılırken meselenin genellikle müşahhas örnekler üzerinden izah edilmeye çalışıldığı görülür. Bu konuda *Mesnevî*'de yer alan peygamber kıssalarının anlatımı ile Kur'an'ın anlatımı arasında büyük bir uyumluluk olduğu söylenebilir. Fakat Mevlânâ *Mesnevî*'de peygamberler kıssalarına yer verirken temsil keyfiyetini büyük bir aşk ve vecdle ortaya koyduğu için, söz konusu kıssalarda geçen kavramları sıklıkla ilk akla gelen anlamlarının dışında kullanmıştır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'de anlattığı tüm hikâye ve kıssalarda olduğu gibi Hz. Musa kıssasını da, işaretler, mecazlar, imajlar ve semboller çerçevesinde ilerleyen bir yöntemle analiz ederek, okuyucusuna geleceğe yönelmede bir dinamizm kaynağı sunmuştur. O okuyucuya metni doğru bir şekilde okuma ve yorumla hakkındaki düşüncelerini aktarırken, peygamberlerin misyonunu tamamı ile yok sayarak, onların hayat hikâyelerini bir medeniyet sosyolojisine indirgemeyi de hedeflemez. Mevlânâ, hayata zenginlik ve dirilik kazandıran izahların sahibidir. Bunlardan biri de âcizlikte mevcut olan güç ve kuvvetten söz etmesidir. Bu durumun en güzel örneklerinden bir de hiç şüphesiz Hz. Musa'dır. Her peygamber; bir ayet, bir iz, bir işaret, bir tavır olarak hakikatin belli bir vechesine ışık tutmuştur. Kur'an bu sonsuzu aydınlatan ışıklardan aydınlanmamızı istiyor. "Ve bu kitapta Mûsa'yı da an. Doğrusu, o da seçilmiş biriydi. Allah'ın haberci

elçilerindendi.” (Meryem 19/51) Hz. Musa’nın yolculuğu hepimizin yolculuğudur. Zamanla yolcular/isimler değişse de yeryüzü sahnesinde görebilmeyi başaranlar için yolculuk devam etmektedir.

Tasavvuf üzerine olumlu ya da olumsuz kalem oynatan herkes doğrudan veya dolaylı olarak bu kıssaya değinmeden geçememişlerdir. Bu kıssa irfanî düşüncüyü kendine konu edinenler için birçok yönden örnek teşkil etmiştir. Mevlânâ, Hz. Musa’yı ahiret mutluluğunun kılavuzu olan olarak görürken, kıssanın diğer kahramanları olan Firavun, Hâmân ve Kârûn’u sıklıkla nefsin birer sembolü olarak yorumlar. *Mesnevî*’de Hz. Musa ile ilgili beyitler incelendiğinde yoğun bir şekilde aşk-ı İlâhî, onun halleri ve mertebeleri üzerinde durulduğu dikkatlerden kaçmaz. Özellikle âşıkın mâşukuna vuslat vakti olan “tecellî-i zât” anında Tur Dağı ve Hz. Musa’nın durumunun *Mesnevî*’de uzun tasvirler ile anlatıldığı görülmektedir. Nitekim öğretilerini öğrencilerine İlâhî aşkın sarhoşluğu içinde açıklayan, baktığı her şeyi aşk penceresinden gören ve yorumlayan Mevlânâ’nın Hz. Musa ve bu kıssadaki hadiselerle bakış açısının farklı olması da beklenmemelidir.

Mevlânâ’ya göre her şeye ibret nazarı ile bakıldığında cansız zannettiğimiz şeyler dahi bize çok şey söyleyecektir. Mevlânâ’nın düşünce sisteminde bu dünyada bulunan her şey aynı zamanda başka bir dünyaya atıfta bulunduğu için, canlı cansız her varlık aslında okunacak bir metindir. Ancak insanların çoğu suretlere takılıp kaldıkları için çoğunlukla asıl manaya ulaşmaları mümkün olmamaktadır. Sûretlerin altındaki manayı görebilenler ise bahtiyar kişilerdir.

KAYNAKÇA

- ABİDİN PAŞA. (2007). *Mesnevî Şerhi*. (sad. : Mehmet Sait Karaçorlu). İstanbul: İz Yay.
- ADIBELLİ, R. (2011). *Mircea Eliade ve Din*. İstanbul: İz Yay.
- AFİFİ, E. Â. (2012). *Tasvvuf-İslam'da Mânevî Hayat*. (çev. : Ekrem Demirli, Abdullah Kartal) İstanbul: İz Yay.
- ALTINTAŞ, R. (2004). Mevlânâ'da İrade Hürriyeti. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (2). (1-16).
- ARPAGUŞ, H. K. (2003). Mitoloji, Kur'an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25 (2). (5- 24).
- ATTAR, F. (1984). *Tezkiretü'l-evliyâ*. (çev. : Süleyman Uludağ). Bursa: İlim ve Kültür Yay.
- AY, M. (2011). *Kur'an'ın Tasavvuf Yorumu*. İstanbul: İnsan Yay.
- AY, M. (2012). İş'arî Tefsirde Yöntem Meselesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (26). (59-110).
- AY, M. (2011). İş'arî Tefsiri Yeniden Düşünmek. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (24). (103-48).
- AYDIN, S. (2014). Kur'an ve Sünnet Işığında Firavun'un İmanı Meselesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (26). (121-148).
- AYDIN, M. S. (1990). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay.
- BARDAKÇI, M. N. (1998). İsmail Hakkı Bursevî'nin Mûsâ-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (5). (96-102).
- BOLAY, M. N. (1994). Delâlet. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 119). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BURSEVÎ, İ. H. (1998). *Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: İnsan Yay.
- BURSEVÎ, İ. H. (2012). *Rûhü'l Mesnevî*. (haz.: İsmail Güleç) İstanbul: İnsan Yay.
- BÜYÜKKÖRÜKÇÜ, T. (1983). *Mevlânâ ve Mesnevî*. İstanbul: Bedir Yay.
- CAN, Ş. (2006). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. İstanbul: Ötüken Neş.
- CAN, Ş. (1997). Hz. Mevlânâ'da Peygamber Sevgisi. *IX. Millî Mevlâna Kongresi-Tebliğler*. (51-62). Konya: Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay.
- CASSİRER, E. (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi II- Mitik Düşünme*. (çev.: Milay Köktürk) Ankara:Hece Yay.
- CEBECİOĞLU, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay.
- CERRAHOĞLU, İ. (1991). *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- CERRAHOĞLU, İ. (1991). *Tefsir Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- CEVİZCİ, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- CEYHAN, S. (2005). Mesnevî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 19, 320-322). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- CEYHAN, S. (2011). Tecellî. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 40, 242-243). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- CÎLÎ, A. (2012). *Hakikat-ı Muhammediyye*. (çev.: Muhammed Bedirhan). İstanbul: Nefes Yay.

- CİLÎ, A. (2015). *İnsân-ı Kâmil*. (çev.: Abdülaziz Mecdi Tolun) İstanbul: İz Yay.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. M. (2007). *İbn Arabî’de Ma’rifetin İfadesi*. İstanbul: İnsan Yay.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. M. (2005). Hallâc’ın “Ene’l-Hakk” Sözü Bağlamında Mevlânâ’nın Şatahât Yorumu. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 6 (15). (191-223).
- ÇELİK, A. (2004). Birey ve Toplumun Islâhı Açısından Kur’an Kıssaları. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (22). (55-88).
- ÇELİK, İ. (2007). *Abidin Paşa’nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*. İstanbul: Vefa Yay.
- ÇELİK, İ. (2005). Klasiklerimiz/ XII Mesnevî-i Manevî. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı). 6 (14). (661-696).
- ÇIKLA, S. ve S. ÜST. (2007). *Mesnevî’deki Hikâyelerin Kaynakları ve Mevlâna’nın Hikâyeler Üzerindeki Tasarrufları*. *Yedi İklim*, (Mevlana Özel Sayısı). (211). (16-19).
- DEMİR, O. (2013). Yakîn. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 43, 271-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- DEMİR, O. (2003). *Mitoloji, Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yay.
- DEMİRCİ, M. (1997). Hakikat-ı Muhammediyye. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 15, 179-180). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- DEMİRLİ, E. (2013). *İbnü’l-Arabî Metafizigi*. İstanbul: Sûfî Kitap.
- EBU ZEYD, N. H. (1999). Sûfî Düşüncesinde Hakikat Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî’de Dil, Varlık ve Kur’an. (çev.: Ömer Özsoy). *İslâmiyat Dergisi*. 2 (3). (15-38).
- EMİROĞLU, İ. (2010). *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*. İstanbul: İnsan Yay.
- ERAYDIN, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay.
- FÜRÜZANFER, B. (1986). *Mevlânâ Celâleddi*. (çev.: Feridun Nafiz Uzluk) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- GAZZÂLÎ, M. (1973). *İhyâu Ulûmi’d-dîn*. (çev.: Ahmed Serdaroğlu) İstanbul: Bedir Yay.
- GAZZÂLÎ, M. (1989). *Kimya-ı Saadet (İslam Terbiyesi)*. (çev.: Mahmut Çamdibi). İstanbul: Erkam Yay.
- GAZZÂLÎ, M. (2004). *Ledün Risalesi*. (çev.: Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun). İstanbul: Semerkand Yay.
- GAZZÂLÎ, M. (tsz.). *Ravdatü’t-talibin ve Umdetü’s-salikin (Tasavvufun Prensipleri)*, (çev.: Remzi Barışık) Ankara: Kılıç Ktb.
- GÖKÇE, C. (2007). Mevlânâ’da Peygamber Sevgisi. *Harrarn Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*. 18 (18). (101-108).
- GÖLPINARLI, A. (1999). *Mevlâna Celâleddin (Hayatı, Eserleri, Felsefesi)*. İstanbul: İnkılap Ktb.
- GÖLPINARLI, A. (1985). *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılap Ktb.
- GÖLPINARLI, A. (1963). *Mevlevî Âdap ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap Ktb.
- GÖLPINARLI, A. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Ktb.
- GÖRGÜN, T. (2013). *İlâhî Sözün Gücü- Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur’an*. İstanbul: Külliyyat Yay.
- GÖRGÜN, T. (1998). Kur’an Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine. *IV. Kur’an Sempozyumu-Bildiriler*. Ankara: Fecr Yay.

- GÜLLÜCE, H. (1999). *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötüken Neş.
- GÜNDÜZ, Ş. (2009). Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos. *Milel ve Nihal*. 6 (1). (9-26).
- GÜNDÜZ, Ş. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yay.
- GÜNGÖR, E. (2011). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yay.
- HALEFULLAH, M. A. (2002). *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennü'l-Kasasî*. (çev.: Şaban Karataş, Ankara: Ankara Okulu Yay.
- HALİL, İ. (1988). *İslam'ın Tarih Yorumu*. İstanbul: Risale Yay.
- HARMAN, Ö. F. (1996). Firavun. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 13, 118-121). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- HARMAN, Ö. F. (2001). Karun. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 24, 519-520). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- HARMAN, Ö. F. (2006). Musa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 31, 207-213). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- HATİPOĞLU, İ. (2001). İsrâiliyat. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 23, 195-199). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- HEREVÎ, A. (2008). *Menazilü's-Sâirin (Tasavvufta Yüz Basamak)* (çev.: Abdürrezzak Tek). Bursa: Emin Yay.
- HÜCVİRÎ. (2010). *Keşfu'l- Mahcûb*. (haz.: Süleyman Uludağ) İstanbul: Dergâh Yay.
- İBN-İ ACİBE. (2014). *Bahru'l Medid fi Tefsir-i Kur'ânî'l-Mecid*. (çev.: Dilaver Selvi) İstanbul: Semerkand Yay.
- İBN ARABÎ, M. (2016). *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak*. (çev.: Ekrem Demirli) İstanbul: Litera Yay.
- İBN ARABÎ, M. (2006). *Fususul Hikem*. (çeviri ve şerh: Ekrem Demirli) İstanbul: Kabalcı Yay.
- İBN ARABÎ, M. (2011). *Fususul Hikem*. (çev.: Abdülhalim Şener) İstanbul: Sûfi Ktb.
- İBN RÜŞD. (1998). *Tehafüt et-Tehafüt- Tutarlılığın Tutarlılığı*. (çev.: Kemal Işık, Mehmed Dağ) İstanbul: Kırkambar Yay.
- İBN-İ SİNA. (2005). *Kitâbu's- Şifa: Metafizik-II*. (çev.: Ekrem Demirli, Ömer Türker) İstanbul: Litera Yay.
- İMAM RABBANÎ. A. F. (1977). *Mektubât-ı Rabbânî*. (çev.: Abdulkadir Akçiçek) İstanbul: Merve Yay.
- İZUTSU, T. (2011). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (çev.: Süleyman Ateş) İstanbul: Yeni Ufuklar Neş.
- KARA, M. (1995). Fena. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 12, 333-335). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KARA, M. (2014). Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz. *İslâmi İlimler Dergisi (Kur'an Kıssaları)*. 9 (1). (69-103).
- KARA, N. (1991). *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*. İstanbul: Seha Neş.
- KARTAL, A. (2003). *Abdülkerim Cîlî / Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yay.
- KASAR, V. (2007). *Mesnevî'de Ulûhiyet Tasavvuru*. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*. 12 (18). (61-75).
- KAŞANÎ, A. (2014). *İstılahatü's-Sufiyye-Sûfîlerin Kavramları*. (çev. ve şrh.: Abdürrezzak Tek) Bursa: Bursa Akademi Yay.

- KAYAER, O. (2003). *Kur'anî Sesleniş (Surelerin Mesajları) I-II*. Ankara: Oda Ktb.
- KELÂBÂZÎ, M. (1992). *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*. (çev.: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yay.
- KİRAMAN, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.
- KOÇ, T. (2012). *Din Dili*, İstanbul: İz Yay.
- KONER, M. (1961). *Mesnevî'nin Özü*. Konya: Yeni Kitap Bas.
- KONUK, A. (2012). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- KÖKSAL, A. (2014). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUŞEYRÎ, A. (2012). *Kuşeyrî Risâlesi*. (çev.: Dilaver Selvi). İstanbul: Dergâh Yay.
- KUZGUN, Ş. (1997). Hâman. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 15, 436-437). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MASSIGNON, L. (2006). *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*. (çev.: İsmet Birkan). Ankara: Ardiç Yayınları,
- MEKKÎ, Ebû T. (2011). *Kûtu'l-Kulûb*. (çev.: Yakup Çiçek, Dilaver Selvi). İstanbul: Semerkand Yay.
- MEVLÂNÂ, C. R. (2000). *Dîvân-ı Kebîr*. (haz.: Abdülbaki Gölpınarlı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- MEVLÂNÂ, C. R. (2015). *Fîhi Mâ Fîh*. (çev.: Ahmet Avni Konuk). (haz.: Selçuk Eraydın). İstanbul: İz Yay.
- MEVLÂNÂ, C. R. (1965). *Mecalis-i Seb'a*. (çev.: Abdülbaki Gölpınarlı). Konya: Remzi Ktb.
- MEVLÂNÂ, C. R. (1991). *Mesnevî*. (çev.: Veled İzbudak). (göz. Geç.: Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: Milli Eğitim Bas.
- MEVLÂNÂ, C. R. (1986). *Mevlânâ'nın Rubaileri*. (çev.: Mehmet Nuri Gençosman). İstanbul: Milli Eğitim Bas.
- MUHASİBÎ, H. (2012). *er-Riaye li Hukûkillah (Kalp Hayatı)*. (haz.: Abdülhakim Yüce). İzmir: Işık Yay.
- MUSTAFA, İ. , H. ZEYYAT, M. A. NECAR ve H. ABDÜLBÂKİR. (1990). *el- Mu'cemü'l-Vasit*. İstanbul: Çağrı Yay.
- NASS, H. (2008). Dünyada Barış ve Sükûn Adına Mesnevî'de Bir Metafor Olarak Hz. Yusuf. *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu - Bildiriler*. I. (317-326). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- NESEFÎ, A. (1990). *Tasavvufta İnsan Meselesi, İnsan-ı Kamil*. (çev.: Mehmet Kanar). İstanbul: Dergâh Yay.
- OLGUN, M. T. (tsz.). *Şerh-i Mesnevî Tahir-ül Mevlevî*. İstanbul: Şamil Yay.
- ÖZTÜRK, M. (2003). Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (14-15). (245-281).
- ÖZTÜRK, M. (2012). *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- ÖZTÜRK, Y. N. (1997). *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*. İstanbul: Yeni Boyut Yay.
- PAÇACI, İ. (2007). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- PULLU, K. (2007). *Kur'an-ı Kerîm'de Mevcut İsim, Künye ve Lakaplar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- RİFAÎ, K. (2013). *Şerhli Mesnevî-i Şerif*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- SAKA, Ş. (1991). *Kur'an'ı Kerim'in Davet Metodu*. İstanbul: Seha Neş.
- SALİHOĞLU, M. (2009). Sâmiri. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 36, 78-79). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- SAYI, A. (1992). *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yay.
- SCHİMMEL, A. (2007). *Ben Rüzgârım Sen Ateş- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*. (çev.: Senâil Özkan). İstanbul: Ötüken Yay.
- SELVİ, D. (1997). *Kur'an ve Tasavvuf*. İstanbul: Şule Yay.
- SİPAHSALAR, F. (1977). *Mevlânâ ve Etrafındakiler*. (çev.: Tahsin Yazıcı). İstanbul: Kervan Ktb.
- SOYSALDI, M. (2001). *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*. Ankara: Fecr Yay.
- SOYSALDI, M. (1997). *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*. İzmir: Çağlayan Yay.
- SÜHREVERDÎ, Ş. (1990). *Avârifü'l-Meârif*. (çev.: Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz). İstanbul: Vefa Yay.
- ŞENGÜL, İ. (2003). Kıssa. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 25, 498-501). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ŞENSOY, S. (2003). Lafız. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 27, 42-44). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TOKAT, L. (2009). Dinin Sembolik Dili. *Milel ve Nihal Dergisi*, 6 (1). (75-98).
- TOSUN, N. (2009). Sır. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 37, 115-116). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TUNÇBİLEK, H. H. (2007). Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd Telakkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (18). (55-60).
- TÛSÎ, S. (1996). *el-Lüma'*. (haz.: Hasan Kâmil Yılmaz). İstanbul: Altınoluk Yay.
- ULUDAĞ, S. (1992). Batın İlmi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 5, 186-187). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (1997). Hallac-ı Mansur. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 15, 377-381). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (1998). Hızır. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 17, 409-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (2001). İşârî Tefsir. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 23, 424-428). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (2003). Ma'rifet. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 28, 54-56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (2010). Sülûk. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 37, 127-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ULUDAĞ, S. (1977). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- YATKIN, N. (2007). Mevlânânın Düşünce Sisteminde Hadisin Yeri. *Uluslararası Mevlevîlik ve Mevlânâ Sempozyumu-Bildiriler-I*. (397-404). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- YAVUZ, Ö. F. (2006). *Kur'an'da Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- YAZIR, M. H. (tsz.). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Ankara: Azim Dağ.

- YENİTERZİ, E. (2005). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- YILDIRIM, A. (2008). Mevlânâ'nın Vahdet Anlayışı ve Paradoksal Söylemi. *Erdem Dergisi*. (50). (223-232).
- YILMAZ, H. K. (1990). *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- YÜCE, A. (2005). Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*. (14). (63-75).

ÖZGEÇMİŞ

Bilgihan **KALKAN**. 1974 yılında Yalova’da doğdu. İlköğrenimini tamamladıktan sonra 1991 yılında Yalova İmam-Hatip Lisesi’nden, 1996 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Ekim 1996 da Edirne’de başladığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği görevinden Mayıs 1998 de istifa ederek ayrıldı. 2001 yılında Yalova İl Müftülüğü bünyesinde fahrî olarak başladığı Kur’an Kursu Öğreticiliği görevine 2005 yılında kadrolu öğretici olarak atandı ve aralık 2012 de Uzman Kur'an Kursu Öğreticisi oldu. Eylül 2012 de Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Hâlen Yalova İl Müftülüğü bünyesinde Kur’an Kursu Öğreticiliği görevine devam etmektedir.

